

SIASI 'O SĪSŪ KALAISI 'O E KAU MĀ'ONĪ'ONĪ 'I HE NGA'HI 'AHO KIMUI NĪ • SEPTEMA 2018

Liahona

**Ngaahi Tauga 'o e Mālohī:
Ngāue 'i he Tafa 'aki 'o e
Palōfitá, p. 12, 18**

Ko e Hā 'a e 'UHINGA KO E SIASI MO'ONĪ
'ENĪ? p. 24

Ko Hono Ma'u ha Ivi 'i he Talanoa
'o e Mo'ui 'a 'Eku Kuí, p. 36

“NĪ'IHI 'O E NGA AHI ME'ATAU
LELEI TAHA 'A SĒTANÉ KO E
FAKAHELELEÚ, KĀKAÁ, MO E
ONGONOA FAKALAUMĀLIÉ....

'OKU NAU HOKO KO E
POLE LAHI TAHA
'O HOTAU KUONGÁ."

ELDER KEVIN W. PEARSON

Mei he "Oua Te ke Li'aki 'a e Fakamo'ui" peesi 44.

NGAAHI TALANOA
LALAHÍ

6 Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ngāue Fakaetauhi: Fealēlea'aki Fekau'aki mo 'Enau Ngaahi Fie Ma'ú

12 Palesiteni Tāleni H. 'Oakesi: Ko e Muimui ki he Ngaahi Founga 'a e 'Eikí
Fai 'e 'Eletā David A. Bednar

'I HE TAKAFÍ

Maka Fakamanatu Faka'e'i'eiki, by Jolynn Forman. Na'e pehē 'e Palesiteni Pilikihami 'Iongi (1801-77) 'i ha'ane lea 'e taha ko e ngaahi taua 'e tolu fakahahake 'o e Temipale Soleki Siti 'okú ne fakafofonga'i 'a e Kau Palesitenisi 'Uluaki mo e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki (hangē ko hono lipooti 'e William Ward, 'i he "Who Designed the Temple?" *Deseret Weekly*, Apr. 23, 1892, 578.) Ke 'ilo lahi ange ki he ongo "taua" 'i he Kau Palesitenisi 'o e 'aho ní, Palesiteni Tāleni H. 'Oakesi mo Palesiteni Hēneli B. 'Aealingi, 'i he peesi 12 mo e 18.

18 Palesiteni Hēneli B. 'Aealingi: Ko ha Poto Tāumama'ō, Angafakatōkílalo Hangē ha Kī'i Tamasi'i
Fai 'e 'Eletā Jeffrey R. Holland

24 Ko e Siasi Mo'oni: "Ki Hono Fakahahaoa 'o e Kakai Mā'oni'oni"
Fai 'e 'Eletā J. Devn Cornish
Mahalo he 'ikai ke tau lava 'o fakatokanga'i 'a e haohaoá 'i he kau taki mo e kāingalotu 'o e Siasi he kuo hili, ka 'e lava ke tau fakapapau'i ko e tokāteline 'oku ako'i 'e he Siasi—'a e tokāteline 'a Kalaisi—'oku haohaoa.

26 Kāingalotú: Ko e Talanoa 'o e Siasi—Vahe 7: Kaunga Tamaio'eiki
Na'e fekumi 'a Siosefa mo 'Oliva ki ha fakahinohino 'i he taimi na'á na lau ai fekau'aki mo e papitaisó 'i he lolotonga 'o e liliú. Ko hono teuteu 'e he 'Eikí ha kau tangata 'e toko tolu ke nau fakamo'oni ki he 'ū lau'i peleti koulá.

36 Ko e Mālohi 'o e Tuí mo e Ngaahi Talanoa Fakafāmilí
Fai 'e Adam C. Olson
Na'e tokoni 'ene 'ilo'i e me'a na'e foua 'e he'ene ngaahi kuí ke ma'u ai 'e Losaline ha 'amanaki lelei lolotonga hono ngaahi faingata'á.

NGAAHI LAUKONGA
NOUNOU

4 Ngaahi 'Ata 'o e Tuí: Lipuletsiui Kofilí Mokatale—Kautengi, 'Afilika Tonga

10 'I he Tu'unga Malangá: 'Oku ou Pehē Te u Hangē Pē Ko Aú
Fai 'e Jutta Baum Busche

34 Ko 'eku Tohi Fakamatala 'o e Konifelenisi: Konifelenisi Lahi 'o 'Epeleli 2018

40 Le'ō 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní

80 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fe'iloaki: Taki 'e he Kau Palōfita Mo'ui
Fai 'e 'Eletā Mark E. Petersen

48

44 'Oua Te ke Li'aki 'a e Fakamo'uí

Fai 'e 'Eletā Kevin W. Pearson
'Oku fie ma'u 'etau fakamo'oni ke fakamālohia ma'u pē koe'uhí ke 'oua na'a tohoaki'i kিতautolu mei ai.

48 Ko Hono 'Ilo Hoku Tu'unga Fakalangí

Fai 'e Daiana Korth da Silva
I he'eku vakai kiate au 'i he founa 'a e māmaní na'á ne fakapuliki meiate au hoku mahu'inga fakafo'ituituí.

Vakai angé pe te ke lava 'o 'ilo'i e Liahona 'oku fufuu'i he pulu-singa ko 'eni. Ki'i tokoni: 'Okú ke manatu'i fēfē 'oku 'ofa 'a Sisū 'iate koe?

52

50 Ko ha Kaungāme'a Malu'i Koe?

Fai 'e Marissa Widdison
Te tau lava 'o faka'aonga'i ha fanga ki'i fakatātā iiki 'o e 'ofā ke tokoni'i hotau ngaahi kaungāme'a 'oku faingata'a'ia.

52 Kau 'Amipasitōa 'o e 'Amanaki Lelei: Ngāue Fakataha ke Ta'ofi 'a e Taonakitā

Fai 'e Maryssa Dennis
Feinga ke ke maheni mo e ngaahi faka'ilonga fakatokangā pea mo e ngaahi founa hono ta'ofi 'o e taonakitā.

56 Hē 'i he Kolo Tapú

Fai 'e Sarah Keenan
Te u toe lava nai 'o ma'u hoku kaungā-kalasi 'i he kolo femo'u-ekina muli ko 'eni?

58 Fakahā ki he Palōfita ko Siosefa Sāmītā—pea kiate Koe

Fai 'e Ryan Carr
Hangē ko hono fakamahino'i e Siosefa Sāmītā, 'oku 'ikai faka-ngatangata 'a e ta'u motu'ā ki he ma'u fakahā fakafo'ituituí.

60 Ko e Tau'i Ho'o Tau'atāina ke Filí

Fai 'e David Dickson
Ko e ofi ange 'etau muimui 'i he Fakamo'uí, ko e kakato ange ia 'etau a'usia e tau'atāina 'oku 'omi 'e he tau'atāina ke filí.

62 Ko 'Etau Tafa'akí

64 Pousitā: Lau 'a e Tui 'ia Kalaisí

65 Kau Palōfitā: Ko ha Faka'ilonga 'o e 'Ofa 'a e 'Otuá

Fai 'e 'Eletā Ulisses Soares

75

66 Fakaulo Atu Ho'o Māmá: Ko e Tauhí mo e Vahevahé

'Oku ou sai'ia ke tokoni ki he'eku ongomātu'ā 'i hono vahevahe 'emau ngoué mo e ni'ihí kehé.

68 Tui, 'Amanaki, mo Kuleisi, Konga 2: Ko ha Lotu Ne tali

Fai 'e Megan Armknecht

70 Ko e Fakamo'oni 'a e Kau 'Aposetoló kia Kalaisí

Fai 'e 'Eletā Neil L. Andersen

71 Malu'anga Mei he Matangi

Fai 'e 'Eletā Joaquin E. Costa
Na'e talangofua 'a Noa ki he 'Eikí talu mei he'ene kei si'i, pea na'á Ne malu'i ia lolotonga e fakatamaki kimui angé.

72 Kalapu Lau Tohi 'a Molomoná

74 Ngaahi Lotu 'i Mui 'i he Siteisí

Fai 'e Emily B.
'Oku ongo'i 'e he Tamai Hēvaní 'eku ngaahi lotú tatau ai pē pe 'oku ou 'i fē.

75 Tatau Ai pē Pe Ko e Hā!

Fai 'e Christian B.
Na'á ku talaange ki hoku kaungā-me'ā 'oku 'ofa 'a Sisū Kalaisí 'iate ia, tatau ai pē pe ko e hā 'e hokó.

76 Ngaahi Talanoa 'o e Folofolá: 'Ilaisiā mo e Uitoú

Fai 'e Kim Webb Reid

79 Peesi Valivalí: Te u Lava 'o Tala 'a e Mo'oni

**SEPTEMA 2018 VOLIUME 42 FIKA 9
LIAHONA 14753 900**

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni' a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisī 'Uluaki: Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, Henry B. Eyring

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā: M. Russell Ballard, Jeffrey R. Holland, Dieter F. Uchtdorf, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, Dale G. Renlund, Gerrit W. Gong, Ulisses Soares

'Ētita: Hugo E. Martinez

Kau Tokoni 'Ētita: Randall K. Bennett, Becky Craven

Kau 'Ētivaisā: Brian K. Ashton, LeGrand R. Curtis Jr., Edward Dube, Sharon Eubank, Christina B. Franco, Donald L. Hallstrom, Douglas D. Holmes

Talēkita Pulē: Richard I. Heaton

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: Adam C. Olson

Tokoni 'Ētita Pulē: Ryan Carr

Tokoni Faipulusi: Francisca Olson

Timi ki hono Tohi mo hono Ētita: Maryssa Dennis, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Jon Ryan Jensen, Charlotte Larcabal, Michael R. Morris, Eric B. Murdock, Sally Johnson Odekirk, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Mindy Selu, Chakell Wardleigh, Marissa Widdison

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'u 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, Mandie Bentley, C. Kimball Bott, Thomas Child, David Green, Colleen Hinckley, Eric P. Johnson, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Emily Chieko Remington, Mark W. Robison, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou'otinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahataha 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatāta mo e Fakatahataha 'o e Makasini:

Ira Glen Adair, Julie Burdett, Thomas G. Cronin, Bryan W. Gygj, Ginny J. Nilson, Derek Richardson

Fokotu'utu'u: Joshua Dennis, Ammon Harris

Talēkita ki he Pāki: Steven T. Lewis

Talēkita ki hono Tufaki: Troy R. Barker

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

'Ētita: Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētita: Patrick Taufa

Ko e totongi ki hono fakakāto'a 'o e ngaahi Liahona he ta'u 'oku \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'ēke'ēke: Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke mā'u 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasi pe taki fakauoti pe fakakolō.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi faka'ēke'ēke he 'initaneti 'i he liahona.lds.org; 'i he meili ki he Liahona, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe t-meili ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e Liahona (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'a Pule'angā 'i he lea faka-Alapēniā, 'Armenia, Pisilama, Kemipoutia, Pulkālia, Sepuano, Siaina, Siaina (fakafai'ingofua'i), Koloesia, Seki, Tenima'ake, Hōlani, Pilitānia, 'Estitōnia, Fisi, Finilani, Falanisee, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisilani, Imitonesia, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōlea, Letivia, Lifuēnia, Malakasi, Māseilisi, Mongokōlia, Noaue, Pōlani, Potukali, Lumēnia, Lūsia, Ha'amaō, Silōvenia, Sipeini, Suisalani, Suēteni, Suahili, Takālokā, Tahiti, Tāleni, Tongā, Iukuleini, Eitu mo e faka-Vietinemi. ('Oku kehekehe pē 'a e tuo lahi hono pulusi, 'o fakatatau mo e lea fakafonua.)

© 2018 e he Intellectual Reserve, Inc. Mā'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'lunaiteti Siteiti 'o Amelikā.

Fakamatala mā'u mafai pulusi: Tukekehe 'o ha toki fakahā atu, e lava 'e he nihi fakafōitutu 'o hiki ha tatau 'o e Liahona ki he'enua fakā'onga'i fakatāutaha 'oku 'ikai fakakomēsiale (kau ai ki he ngaahi uiui faka-Siasi). E lava ke tāofi e totonu ko 'eni 'i ha fa'hinga taimi pē. He 'ikai lava ke hiki ha tatau 'o ha nāunau visual 'oku fakaha'āi atu hano fakatāputapu 'i he tafa'aki 'oku hā ai e tokotaha 'oku 'a'ana 'a e fakatāta. 'Oku totonu ke fakatūasila 'a e ngaahi fahu'i fēkau'aki mo e mā'u mafai pulusi ki he Intellectual Property Office, 50 E. North Temple St. Fl. 13, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'meili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

September 2018 Vol. 42 No. 9. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address must be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 507.1.5.2). NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Toe Lahi Ange 'i he 'Initaneti

Lau e ngaahi talanoā pea fakahū mai ho'o fakamatalā 'i he liahona.lds.org

Mā'u e ngaahi pōpoaki fakalaumālie 'oku ala vahevahē (i he lea faka-Pilitāniā, faka-Potukali, mo e faka-Sipeini) 'i he [facebook.com/liahona](https://www.facebook.com/liahona)

'Ave 'a e fakamatalā ki he liahona@ldschurch.org

Mā'u ia 'i he store.lds.org Pe 'alu ki ha senitā tufaki'anga nāunau, fēhu'i ki he kau taki 'o e uōti, pe telefoni ki he 1-800-537-5971 ('lunaiteti Siteiti mo Kānata)

NGAAHI ATĀ MEI HE GETTY IMAGES

NGAAHI TEFITO 'I HE MAKASINI KO 'ENI

'Oku fakafongā 'i e he ngaahi mata'ifikā 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatalā.

Anga Fakakaumē'ā, 50, 52, 63

Faingata'ā, 4, 36, 42

Faitotonu, 79

Faka'ehi'ehi mei he Taonakitā, 50, 52

Fakahā, 26, 58, 80

Fakamo'oni, 44, 62

Fetu'utaki, 6

Hisitōlia fakafāmilī, 36

Hisitōlia 'o e Siasi, 24, 26, 58

Kau palōfitā, 12, 18, 26, 76, 80

Kau taki 'o e Siasi, 12, 18

Lakanga Fakataula'eiki, 26

Laumālie Mā'oni'oni, 56, 58

Lea 'o e Potō, 41

Lotu, 56, 63, 68, 74

Mahu'inga fakatāutahā, 10, 43, 48, 75

Mateuteu ki ha me'a Fakatu'upakē, 42

Ngāue Fakaetauhi, 6

Ngāue tokoni, 6, 42, 66 'Ofā, 75

Papitaisō, 26

Siosefa Sāmīta, 26, 58

Sisū Kalaisi, 44, 60, 65, 70, 75

Talangofuā, 60, 71

Tamai Hēvanī, 43

Tau'atāina ke Filī, 60

Tohi 'a Molomonā, 4, 26, 72

Tui, 24, 36, 44, 68, 76

Tu'unga fakafa'eē, 40

NGAAHI 'ATA 'O E TUÍ

Na'e kui 'a Lipuletisiui 'i hono ta'u 21. Na'a ne ako ha ngaahi me'a lahi, ka na'e 'ikai ke ne ako e founa tohi 'a e kau kuí (Braille). Na'a ne loto ke ako 'a e folofolá, ko ia na'e lotu ai ki he 'Otuá ke ma'u ha tokoni.

CODY BELL, TOKOTAHA FAITAA

Lipuletisiui Kofilī Mokatale

Kautengi, 'Afilika Tonga

Naá ku talaange ki he fefine náá ma 'áahi ki ai, 'i ha faiako fakáapi, "He 'ikai ke u lava 'o lau 'a e folofolá koéuhí he 'oku 'ikai ke u lava 'o sio. 'Oku ou fie 'alu ki ha ako'anga te u lava ai 'o ako e founa ke laukonga mo lau 'a e tohinima 'a e kakai kuí."

Naé ngāue hono tu'onga'ané 'i ha ako'anga ma'á e kakai kuí. Naá ne tokoní 'eku tohi kolé. Naá ku ako e tohi 'a e kakai kuí 'i he 'aho kotoa pē. Naé áu 'ou 'ā hake 'i he p'ulí ke akoako hono lau e tohi 'a e kakai kuí. Naé fe'unga pē mo ha māhina 'e fā peá u lava 'o lau ia.

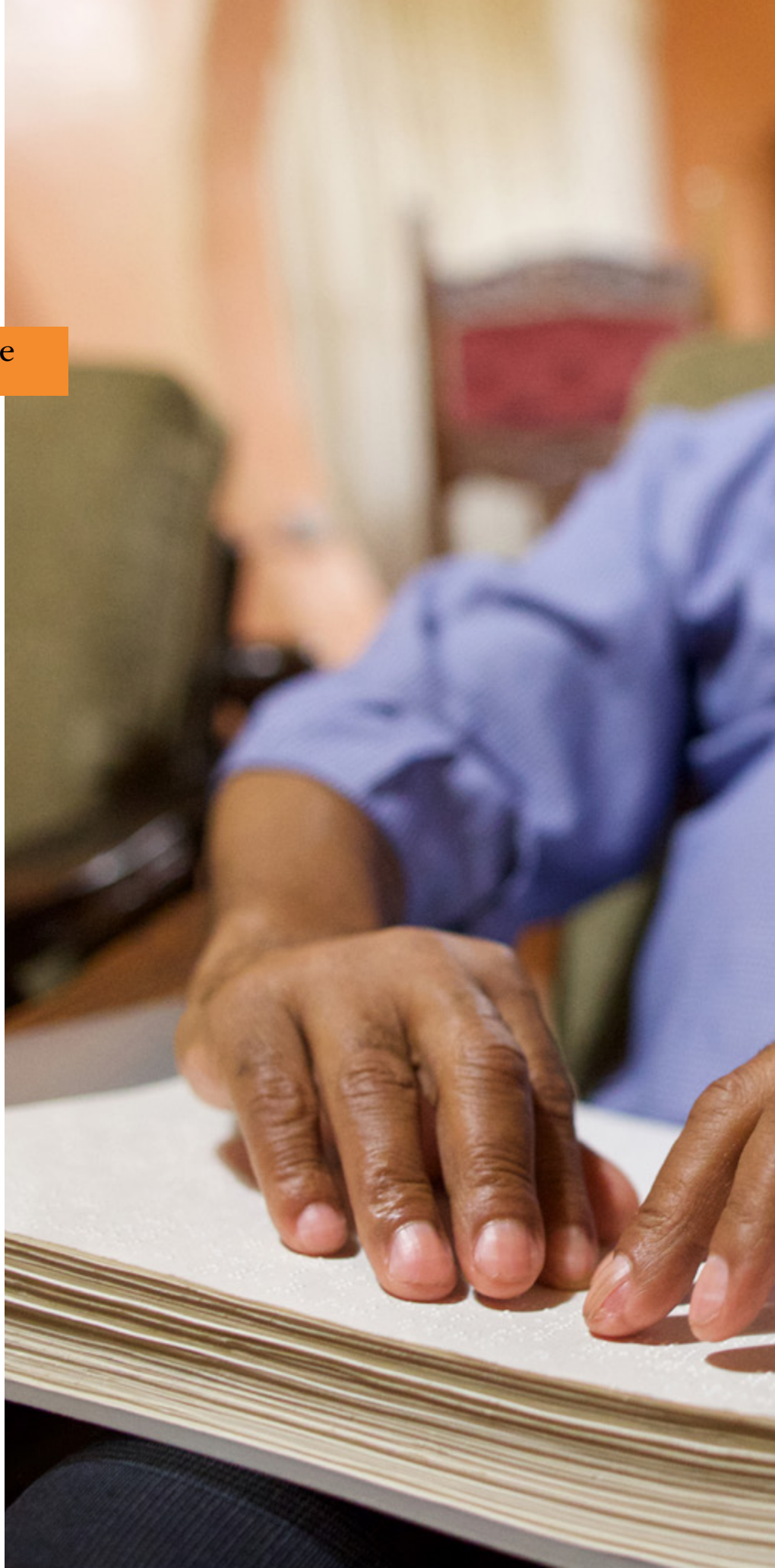
Naé 'osi 'eku akó peá u talaange ki he'eku palesiteni fakakoló kuó u lava 'o lau e tohi 'a e kakai kuí. Naá ne 'omi kiate au ha puha mo ha tohi lēsoni ki he lakanga fakataula-'eikí pea mo e ngaahi folofolá kotoa 'i he tohi 'a e kakai kuí. Naé 'ikai ke u teitei 'ilo ne ma'u 'e he Siasí 'a e ngaahi me'a ko iá. Ko e toki taimi ia naé kamata ke mahino mou fiefia móoni ai 'i he ongoongolelé.

'Oku ou 'iloí 'oku móoni 'a e ngaahi folofolá. 'Oku ou ako mei ai 'i he taimi kotoa pē 'oku ou lau ai kinautolú. 'Oku 'i ai ma'u pē ha fáhinga me'a 'oku ou ma'u mei ai.

KUMI KE LAHI ANGE

Ako ki he ngaahi ma'u'anga tokoni 'a e Siasí ki he faingata'a'ia fakaesinó 'i he lds.org/go/9184.

Te ke lava 'o ma'u ha ngaahi 'Ata lahi ange 'o e Tuí 'i he lds.org/go/18.

Ngaahi Tefito‘i Mo‘oni ‘o e Ngāue Fakaetauhí FEALĒLEA‘AKI FEKAU‘AKI MO ‘ENAU NGAAHI FIE MA‘Ú

*‘Oku ‘ikai totonu ke ke fuesia toko taha pē ‘eni.
‘E lava ke ‘omi ‘e he fealēlea‘akí ‘a e tokoni ‘okú
ke fie ma‘u ke tokonia ‘a e ni‘ihi kehé.*

Kuo fakaafe‘i koe ‘e he ‘Otuá ke ke ngāue fakaetauhi ki ha taha fakafo‘ituitui pe fāmili ‘i ho uōtí pe koló ‘o fakatata mo ‘enau ngaahi fie ma‘ú. ‘E founa fēfē ha‘o ‘ilo e ngaahi fie ma‘u ko iá? Ko e me‘a mahu‘ingá ko e tefito‘i mo‘oni ‘o e fealēlea‘akí, ‘a ia kuo hoko ko ha me‘a ke tokanga ki ai ‘i he Siasí.

Hili ‘etau alea‘i e me‘a ‘oku tau pehē ‘e ala fai ai ha fealēlea‘akí, te tau fakamatala‘i faka‘auliliki ‘a e:

1. Fealēlea‘aki mo e Tamai Hēvaní
2. Fealēlea‘aki mo e fakafo‘ituituí pea mo e fāmili kuo vahe ki aí.
3. Fealēlea‘aki mo hotau hoá.
4. Pea fealēlea‘aki mo e ni‘ihi kehe kuo vahe ki ha fakafo‘ituitui pe fāmili tatau.

‘Oku mahu‘inga foki ‘a e fealēlea‘aki mo e kau takí. ‘Oku ‘i ai ha fakamatala ‘o e Ngaahi Tefito‘i Mo‘oni he Ngāue Fakaetauhí he *Liahonā* te ne fakamatala‘i faka‘auliliki ‘a e felā‘ēlea‘aki mo e kau takí kae pehē ki he fatongia ‘initaviu ‘o e ngāue fakaetauhí ‘i he founa ko iá.

Me‘a Ke Tau Fealēlea‘aki ki Aí

‘Oku mahu‘inga ke mahino ‘a e ngaahi fie ma‘ú ‘i he fengāue‘aki fakaetauhí. Ka ko e hā e tu‘unga ‘o e ngaahi fie ma‘u ko iá, pea ‘oku ‘i ai nai ha fa‘ahinga me‘a ‘e mahulu ange ‘i he ngaahi fie ma‘ú ‘oku totonu ke tau ‘ilo‘i?

‘Oku kalasi kehekehe ‘a e ngaahi fie ma‘ú. ‘E ala fehangaahangai ‘a kinautolu ‘oku tau tokoni‘i mo ha ngaahi palopalema fakaeloto, fakapa‘anga, fakaesino, fakaako, pea toe lahi ange. ‘Oku ‘i ai ha ngaahi fie ma‘u ‘e vivili ange ‘i he ngaahi fie ma‘u kehé. Ko ha ni‘ihi te tau mateuteu ke tokoni ai; ko ha ni‘ihi ‘e ala fie ma‘u ai ke tau kole ha tokoni mei ha ni‘ihi kehe. ‘I he ‘etau feinga ko ia ke feau e ngaahi fie ma‘u fakatu‘asinó, ‘oua na‘a ngalo ‘oku kau ‘i hotau uiui‘i ke ngāue fakaetauhí hono tokoni‘i ‘o e ni‘ihi kehé ke nau fakalalakaka ‘i he hala ‘o e fuakavá, ‘o teuteu ki ai pea mo ma‘u e ngaahi ouau lakanga fakataula‘eiki ‘oku fie ma‘u ki he hakeaki‘i.

Makehe mei he fealēlea‘aki ki he ngaahi fie ma‘u ‘a e fakafo‘ituituí pe fāmili, ‘oku totonu ke tau feinga ke ‘ilo honau ngaahi mālohingá. Ko e hā ‘oku ‘ikai ke nau fie ma‘u ai ha tokoni? Ko e hā ha ngaahi me‘a ‘oku nau malava mo ha ngaahi me‘afoaki ‘oku nau ma‘u te ne ala tāpuaki‘i ha ni‘ihi kehe? ‘Oku nau mateuteu fēfē ke tokoni ‘i hono langa e pulé‘anga ‘o e ‘Otuá? ‘E ala tatau pē ‘a e mahu‘inga ko ia ke mahino e mālohinga fakafo‘ituitui ‘o ha tahá mo e mahu‘inga ‘ene ngaahi fie ma‘ú.

7 Fealēlea'aki mo e Tamai Hēvaní

Ko e taha 'o e ngaahi tefito 'o 'etau tuí ko e folofola 'a e Tamai Hēvaní ki He'ene fānaú (vakai, Ngaahi Teifito 'o e Tui 1:9). 'I he taimi 'oku tau ma'u ai ha ngāue fo'ou ke ngāue fakaetauhi ki ha tahá, 'oku totonu ke tau fealēlea'aki mo e Tamai Hēvaní 'i he lotu, 'o kumi ha 'ilo mo ha mahino ki he'enau ngaahi fie ma'ú mo e mālohingá. 'Oku totonu ke hokohoko atu pē 'a e founga ngāue 'o e fealēlea'aki 'i he lotú he kotoa 'o e ngāue fakaetauhí.

Oku fakataumu'a e ngaahi lea 'o e "Tefito'i Mo'oni Fakaetauhi" ke tokoni'i kitautolu ke tau fetauhi'aki—kae 'ikai ke vahevahe pē hono pōpoakí lolotonga e 'a'ahí. 'I he'etau 'ilo'i e ní'hi 'oku tau ngāue ki ai, 'e ue'i kitautolu 'e he Tamai Hēvaní ke tau 'ilo'i e pōpoaki te nau fie ma'ú, makehe mei he'etau tokangá mo e manava'ofá.

2 Fealēlea'aki mo e Fakafa'ituitui pea mo e Ngaahi Fāmilí.

'E ala kehekehe pē 'a e founga 'o 'etau fakafē'i-loaki ki he fakafa'ituitui mo e ngaahi fāmilí 'oku ui kitautolu ke tau tokoni ki aí 'o fakatatau mo e ngaahi tūkungá, ka 'oku mātu'aki mahu'inga 'a e fealēlea'aki fakahangatonu mo e fakafa'ituitui pe fāmilí ki hono fokotu'u ha ngaahi vā fetu'utakí mo mahino kiate kitautolu 'enau ngaahi fie ma'ú, kau ai mo e founga 'oku nau loto ke tokoni'i ai kinautolú. 'E ala fie ma'ú ke fakatatali ha ngaahi fēhu'i 'e ni'ihi kae 'oua kuo fokotu'u ha fetu'utaki lelei. Neongo 'oku 'ikai ke 'i ai ha founga totonu pē taha ke fakahoko ai ia, fakakaukau ki he ngaahi founga ko 'ení:

- Kumi 'a e founga mo e taimi 'oku nau loto ke ke fetu'utaki ange aí.
- Ako e ngaahi me'a 'oku nau manako aí pea mo honau puipuitu'á.
- Ha'u mo ha ngaahi fokotu'u ki he founga te ke lava ai 'o tokoní, pea 'eke 'enau ngaahi fokotu'ú.

'I he'etau tanumaki 'a e fefalala'akí, alea'i 'a e ngaahi fie ma'ú fakafa'ituitui pe fakafāmilí. Fēhu'i fakatatau mo e ue'i 'a e Laumālie Mā'oní'oní.¹ Hangē ko 'ení:

- Ko e hā 'a e ngaahi palopalema 'oku nau fehanga'angai mo iá?
- Ko e hā 'enau ngaahi taumu'a fakafāmilí pe fakafa'ituitui? Hangē ko 'ení, 'oku nau loto ke fakalalaka ange hono fakahoko 'o e efiāfi fakafāmilí 'i 'apí, pe mo'ui fakafalala ange kiate kinautolu?
- 'E founga fēfē ha'atau lava 'o tokoni'i kinautolu 'i he'enau ngaahi taumu'á mo e ngaahi faingata'a iá?
- Ko e hā ha ngaahi oua 'o e ongoongolelei 'oku 'amanaki ke hoko 'i he'enau mo'ui? 'E founga fēfē ha'atau lava 'o tokoni'i kinautolu ke nau mateuteu?

Manatu'i ke ke fai ha tokoni 'oku mahinó, hangē ko 'ení, "Ko e fē ha pō te mau lava ai 'o 'omai ha me'akai kiate koe 'i he uiké ni?" Ko e alea ta'e pau, hangē ko e "Fetu'utaki ange ke ma 'ilo kapau 'oku 'i ai ha me'a te ma lava 'o faí," 'oku 'ikai fu'u 'aonga ia.

3 Ko e Fealēlea'aki mo Hotau Hoá.

Koe'uhí 'e malava ke 'ikai ke mo fakataha ma'ú ai pē mo ho hoá 'i he taimi te mo fengāue'aki ai mo e fakafa'ituitui pe fāmilí, 'oku mahu'inga ke fakafekau'aki pea mo fealēlea'aki fakataha 'i ho'o-mo kole ha tataki fakalaumālie ko e ongo hoá. Ko ha ngaahi fēhu'i 'eni ke mo fakakaukau'i:

- Founga pea mo tu'o lahi te mo fetu'utaki ai ko e ongo hoá?
- Te mo lava fēfē ke faka'aonga'i ho mo takitaha mālohi ke ngāue fakaetauhi ki he ngaahi fie ma'ú 'a e fāmilí pe fakafa'ituitui?
- Ko e hā ha ngaahi me'a kuó mo 'ilo, ko e hā ha ngaahi a'usia kuó mo ma'ú, pea ko e hā ha ngaahi ue'i kuó mo ma'ú talu mei he taimi fakamuimui taha ne mo talanoa ai fekau'aki mo e fakafa'ituitui pe fāmilí?

4 Ko e Fealēlea'aki mo e Ni'ihī Kehe Ne Vahe Kimu'á

'E lelei ke mo talanoa ma'u pē mo ha ni'ihī kehe ne vahe ke nau ngāue fakaetauhi ki he fakafo'ituitui pe fāmili tatau 'okú mo ngāue ki aí.

Fetu'utaki ke Fakalelei'i e Ngaahi Palopalemá

'Oku ngāue 'aki 'e 'Eletā Si Hongi (Sam) Uongo 'o e Kau Fitungofulú ha fakamatala mei he Ma'ake 2 ki hotau kuongá ke fakatāta'i 'a e founa ne malava ai 'e ha kakai 'e toko fā 'o fakakaukau'i e founa ke fakangofua ha tangata na'e mahaki tete ke a'u ki he 'ao 'o Sīsūú 'o fakafou 'i he fealēlea'aki fakatahá.

Na'e pehē 'e 'Eletā Uongo, "E ala hoko peheni ia. Na'e 'i ai ha kakai 'e toko fā ne nau ō ke fakahoko ha ngāue ne vahe ange 'e he'enau pīsopé ke 'a'ahi ki hono 'apí, ko ha tangata na'e mahaki tete. . . . 'I he fakataha alēlea fakauooti fakamuimuí, hili ha'anau fealēlea'aki fakataha fekau'aki mo e ngaahi fie ma'u 'i he uōtí, na'e vahe leva 'e he pīsopé 'a e ngaahi ngāue 'fakahaofi'. Na'e vahe 'a e toko fā ko 'ení ke nau tokoni ki he tangata ko 'ení. . . .

[Ko e taimi na'a nau a'u atu ai ki he fale na'e 'i ai 'a Sīsūú,] na'e fu'u fonu 'a e lokí. Na'e 'ikai ke nau lava 'o hao mai he matapaá. 'Oku ou tui ne nau fai e feinga kotoa ne nau malava ke fakakaukau'i, ka na'e 'ikai pē ke nau lava 'o hū. . . . Ne nau fealēlea'aki fakataha leva ki he me'a ke faí—'a e founa 'e lava ke nau 'omi ai e tangatá kia Sīsūú Kalaisi ke fakamo'uí. . . . Ne nau fa'ufa'u ha palani—na'e 'ikai faingofua ka ne nau ngāue'i.

. . . 'Na'a nau tatala 'a e 'ato 'o e fale na'e 'i ai iá: pea kuo hae'i ia, na'a nau tukutuku hifo 'a e mohenga na'e tokoto ai 'a e mahaki teté' (Ma'ake 2:4). . . .

" . . . 'Pea kuo mamata 'a Sīsūú ki he'enau tuí pea pehē 'e ia ki he mahaki teté, Foha, kuo fakamolemole ho'o ngaahi angahalá' (Ma'ake 2:5)."²

Ko ha konga mahu'inga foki 'o e fealēlea'aki fakatahá 'a e fokotu'u 'o e ngaahi vā fetu'utakí. Vakai foki, fakamatala ki he Ngaahi Tefito'imo'oni 'o e Ngāue Fakaetauhí "Building Meaningful Relationships," 'i he makasini *Liahona*, 'o 'Aokosi 2018, peesi 6.

Fakaafe ke Ngāué

Na'e tapou 'a 'Eletā Tieta F. 'Ukitofa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Mou fealea'aki, faka'aonga'i e ngaahi ma'u'anga tokoni kotoa pē 'e ma'ú, fekumi ki he ue'i 'a e Laumālie Mā'oní'oní, kole ki he 'Eikí ke Ne fakapapau'i mai, teuteu pea fai e ngāué.

"Oku ou palōmesi atu: kapau te mou muimui 'i he sīpinga ko 'ení, te mou ma'u ha fakahinohino pau kau ki he *ko hai*, *ko e hā*, *ko e fē taimí*, mo e *feituu* ke tokoni ai 'i he founa 'a e 'Eikí."³ ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, *Malanga'aki 'Eku Ongoongolelei: Ko ha Fakahinohino ki he Ngāue Fakafaijekaú* (2004), 219.
2. Chi Hong (Sam) Wong, "Uouangataha 'i he Fakahaofi," *Liahona*, Nōvema 2014, 14–15.
3. Dieter F. Uchtdorf, "Ko e Tokoni 'i he Founa 'a e 'Eikí," *Liahona*, Nōvema 2011, 55.

'OKU OU PEHĒ TE U HANGĒ PĒ KO AÚ

Fai 'e Jutta Baum Busche

'Oku fakamahino mai 'e he ngaahi me'a ko 'ení e mo'ui 'a ha kau fafine līroa pea mo 'enau ngaahi pōpōaki, ne to'o mei he tohi *At the Pulpit: 185 Years of Discourses by Latter-day Saint Women* (2017).

'Oku ou manatu'i lelei 'a e ngaahi liliu na'e pau ke ma fakahoko 'i he taimi na'á ma nofo ai 'i 'Tutaá. Ko hoku fuofua uiui'i 'i homau uōtí ko 'eku hoko ko ha faiako 'i he Fine'ofá. Na'á ku siofi lelei 'a e kau faiako kehē pea na'á ku mālie'ia lahi 'i he'enau feinga ke haohaoa 'enau faiakó. Na'a mo e ngaohi honau 'ulú mo honau ngaahi kofu mafolofolá na'á ne tala 'enau feinga ke haohaoá. Na'á ku mālie'ia he'enau pōto'i mo e mahino 'enau lea faka-Pilitāniá. 'E lava fēfē ke u lava, 'i he'eku vale he lea faka-Pilitāniá, ke fe'auhi mo kinautolu pea mo hoko ko 'enau faiako? Na'á ku vēkeveke ke ako pea mo fiefia lahi ke fanongo na'e 'i ai ha kalasi teuteu 'a e siteikí ki he kau faiako 'o e Fine'ofá.

Ko e fuofua taimi na'á ku 'alu ai ki he fakataha akó, na'á ku ma'u ha 'amanaki lelei lahi 'aupito. Na'e 'ikai ke u mateuteu ki he ngaahi fehu'i na'e fai mai kiate au fekau'aki mo e fa'a-hinga fakamamafa te u faka'aonga'i he taimi 'oku ou fai lēsoni aí. Me'a ta'efe-unga mo'oni ko au! Na'e 'ikai ha'aku misi pe ko e hā 'a e fakamamafa pe ko hono taumu'a 'i he fakahoko 'o e lēsoni. Na'e kamata uesia au 'e he ngaahi ongo ko 'eni fekau'aki mo aú pea mo 'eku loto lahí. . . .

Na'e hoko atu 'eku ongo'i 'ulu-'akauá 'i he'eku siofi e kakai fefine 'i hoku uōtí pea mo mamata ki he'enau

tō ngoue mo fa'okapa e fua'i'akau. Na'a nau fakamālohisino faka'aho 'aki ha'anau lele. Na'a nau tuitui mo fakatau 'aki hano alea'i ke holo e mahu-ingá (bargain shopped). . . . Na'a nau 'ave ha me'akai efiaki ki he ngaahi fa'e olopo'ou mo puké 'i honau ngaahi tukui'apí. Na'a nau tauhi ha mātu'a toulekeleka, pea toko ua he taimi 'e ni'ihi. . . . Na'a nau faivelenga 'i he ngāue fakatemipalé, pea ne nau tokanga ke maau 'enau tohinoá.

'I hono kulukia au 'e he ngaahi sīpinga 'o e haohaoá ne u 'i aí, na'á ku fakalahi leva 'eku feinga keu hangē ko hoku ngaahi tokouá, peá u ongo'i ta'efiemālie 'iate au pea a'u 'ou ongo'i halaia he taimi na'e 'ikai ke u lele ai he pongipongi kotoa peé, pe ta'o kotoa 'eku mā pē 'a'akú, pe tuitui hoku vala pē 'o'okú, pe hū ki he 'univēsiti. Na'á ku ongo'i na'e fie ma'u keu tatau mo e kakai fefine na'á ku nofo aí, pea ne u ongo'i ko ha taha ta'emalava au koe-'uhí, he na'e 'ikai ke u lava 'o liliu ke tatau mo 'enau tō'onga mo'ui.

Na'e mei lava ke 'aonga kiate au he taimi ko 'ení 'a e talanoa ki he tokotaha ta'u ono, na'e 'eke ange 'e hano kāinga, "Ko e hā 'okú ke fie hoko ki ai?" peá ne tali ange? "Oku ou pehē te u hangē pē ko aú. Kuó u 'osi feinga ke u tatau mo ha taha. Kuo 'ikai ke u lava'i ia he taimi kotoa pē!" Hangē ko e ki'i tokotaha ko 'ení, hili e tu'o

FEKAU'AKI MO SISITĀ PIUSEI (BUSCHE)

Na'e tupu hake 'a Suta Paumi (Jutta Baum) 'i

Tōtimani 'i Siamane. Na'e mali mo 'Enisio Piusei 'i he 1955, peá na

papitaiso 'i he 'aho 19 'o Sānuali 1958, 'i he vaikaukau'anga fakakolo 'i Tōtimani.

Na'á na ō ki ha konifelenisi 'i Pealini 'i 'Okatopa 1977 ke lava 'a 'Enisio Piusei, ko ha fakafofonga fakavahelahi, 'o fakatonulea ma'a Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo (1895–1985). Na'e talanoa fakafa'ituitui 'a Palesiteni Kimipolo mo 'Enisio 'i he 'osi 'a e konifelenisi, 'o ne ui ia ki he Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitu-ngofulú—ko ha fatongia taimi kakato 'e fie ma'u ai ke hiki 'a e fāмили Piusei.

Ko 'ena 'uluaki ngāue na'e 'i Miuniki 'i Siamane, 'o tokangāi ai 'e 'Enisio 'a e misionā 'i ha ta'u 'e ua; peá na toki hiki mei ai ki 'lutā 'i he 1980. Na'á na fefononga'aki lahi 'aupito, 'o 'a'ahi ki he kāingalotu 'o e Siasi he funga kotoa 'o e māmaní, pea na'e lea 'a Suta fakataha mo hono husepānití 'i he ngaahi konifelenisi fakavahelahi.

'I he fakatapui ko ia 'o e Tempale Felengifuti Siamané 'i he 1987, na'á na hoko ai ko e palesitení mo e metuloní. Na'e te'eki hoko 'a Sisitā Piusei ko ha taha ngāue tempale, pea na'e faleí ai ia 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli (1910–2008) 'i he seminā akó, "Ko e me'a mahu'inga tahá ke 'ofa mo 'ofa pea mo 'ofa." Na'á ne tukulotoa 'ene faleí. Na'á ne kole ki he kau ngāue tempalé ke nau fakamu'omu'a taha hono tokoni'i e kau pataloní ke nau ongo'i e Laumālie 'o e 'Otuá.

Ko e pōpoakí ni ko e to'o ia mei ha lea 'a Sisitā Piusei na'e fai 'i he Konifelenisi 'a e Kakai Fefine 'o e 'Univēsiti Pilikihami 'ongi 'i he 1989.

lahi 'a e 'ikai ke u lava 'o tatau mo ha tahá, kuo fáifai peá u toki 'ilo, ta 'oku totonu ke u nofo pē 'i hoku tu'ungá. Ka, 'oku 'ikai ke fa'a faingofua 'eni, koe'uhí ko 'etau loto ke kau fakatahá, ke fe'auhi mo 'iloá, pē ke tali pē he 'okú ne 'ai kitautolu ke tau 'akosope ki ha níihi pea holoki e mahu'inga hotau tupu'angá, hotau ngaahi talēnití, pea mo 'etau ngaahi kavengá mo e ngaahi faingata'a'ia. . . . Na'e pau ke u feinga ke ikuna'i 'eku ngaahi ongo ta'emanongá, tokua kapau he 'ikai keu fai pehē, 'oku 'ikai ke u taau.

. . . Ko e taimi na'á ku feinga ai ke

fa'ifa'itaki ki hoku ngaahi tokoua lelei 'i he'eku ako'i 'eku kalasí 'aki ha fakamamafa makehe pea mo ha ngaahi founa fakafaiako kehe na'e 'ikai ke u maheni mo iá, na'e 'ikai ke u lava, koe'uhí he na'e kei lea mai pē Laumálié ia kiate au 'i he lea faka-Siamané, kae 'ikai ko e lea faka-Pilitāniá. Ka ko e taimi na'á ku tū'ulutui ai ke kole ha tokoní, na'á ku ako ai ke falala ki he Laumálié ke ne tataki au, mo nonga 'i he 'ilo ko e 'ofefine au 'o e 'Otuá. Na'e pau ke u 'ilo'i mo *tui* na'e 'ikai fie ma'u ke u fe'auhi mo ha níihi kehe kae toki 'ofa'i mo tali au 'e he'eku Tamai Hēvaní. . . .

. . . Ko 'etau ngāué 'oku totonu ke 'oua na'a hoko ko ha *fakamatamata-lelei* pe *fakatatau* ka ke *liliu* 'e he Laumálié. . . .

'Oku ha'i kitautolu 'e ha ngaahi ivi lahi ki māmani. 'Oku fakatau'atāina'i kitautolu 'e he loto faitotonú ke tau 'ilo e finangalo 'o e 'Otuá fekau'aki mo 'etau mo'uí. . . .

. . . Neongo te tau ala femo'uekina 'i he feau 'etau ngaahi fiema'u faka'ahó mo e ngaahi faingamālie ke tupu-lakí, ka he 'ikai ke tau lava 'o mo'ui 'i ha fo'i 'aho pe miniti 'o 'ikai fakatoka-nga'i e mālohi 'oku 'iate kitautolú. ■

Fai 'e 'Eletā
David A. Bednar
'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uā

PALESITENI TĀLENI H. 'OAKESI: Ko e Muimui ki he Ngaahi Founnga 'a e 'Eikí

*The taimi 'oku 'ilo ai 'e Palesiteni 'Oakesi e me'a
'oku finangalo e 'Eikí ke ne fai—'okú ne fai ia.*

Hili hono ui ke hoko ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā 'i 'Epeleli 1984, na'e fakakaukau lahi 'a 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi ki hono fatongia fo'ou pea mo e ngaahi liliu pau 'e hoko 'i he'ene mo'uí.

'Oku 'ikai ko e fuofua taimi 'eni kuo kole ai kia 'Eletā 'Oakesi ke si'aki 'ene "kupenga" fakatautaha mo fakapalo-fesinalé (vakai, Mātiu 4:18–20). Na'á ne fakafisi 'i he 1970 mei hono tu'unga faiako 'i he 'Univēsiti Lao 'o Sikākoó 'i he'ene tali e fakaafe mei he kau taki 'o e Siasí ke hoko ko e palesiteni 'o e 'Univēsiti Pilikihami 'Tongi 'i Polovo, 'Iutā, USA. Na'e fiefia mo'oni 'i he'ene faiakó, fai 'o e ngaahi fakatotoló, mo e fengāue'aki mo e fānau ako lao 'i Sikākoó. Ka, na'á ne tali 'i he tui 'a e kole ke hoko ko e palesiteni hono valu 'o BYU.

Na'e fehanganagai 'a 'Eletā 'Oakesi mo ha me'a tatau 'i he 1984 hili hono ui ia ki he Toko Hongofulu Mā Uā, 'i ha'ane toe mavahe mei ha tu'unga mo ha ngāue na'á ne manako ai ko ha fakamaau lahi 'i he siteiti 'o 'Iutāá. Ka, na'e kehe 'a e lilu ia ko 'ení.

'I he 1970, mahalo na'e mei fakakaukau 'a 'Eletā 'Oakesi 'e foki ki he'ene ngā-ue fakalaó 'i he 'osi 'ene ngāue 'i BYU, pea ko hono mo'oni na'e pehē. Ka na'e makehe 'a e ui 'i he 1984—ko ha

tukupā 'o e fakatapui hono laumālié kakato mo 'ene mo'uí kotoa ki he 'Eikí. Na'e kāfakafa e mahu'inga ta'engata mo e fakamāmani lahi 'a hono ngaahi fatongia fo'ou.

Na'e fakamatala'i 'e 'Eletā 'Oakesi 'ene ngaahi fakakaukau ki he liliu mahu'ingá ni 'o pehē:

"Lolotonga e vaha'a taimi vakavakai'i ko 'ení, 'i he fakakaukau ki he founnga 'e faka'aonga'i ki ai e toenga 'o 'eku mo'uí, na'á ku fehu'i loto pē pe ko e fa'ahinga 'aposetolo fēfē au 'i he kaha'ú. Te u hoko

'apē ko ha loea kuo uiui'i ko ha 'aposetolo, pe ko ha 'aposetolo na'e hoko ko ha loea?" Na'á ku 'ilo ai na'e makatu'unga pē tali ki he fehu'i ni 'i ha'aku feinga ke fakafenāpasi hoku uiui'i ke tatau mo hoku tu'unga fe'unga fakatāutahá mo e tauké, pe ko ha'aku

foua 'a e founa fakamamahi 'o e feinga ke fakafenāpasi au ke u taau mo hoku uiui'i.

“Te u feinga nai ke fakahoko hoku uiui'i 'i he ngaahi founa 'a e māmaní, pe te u feinga ke 'ilo pea muimui 'i he ngaahi founa 'ae 'Eikí?

“Na'á ku pehē leva te u feinga ke u liliu ke taau mo hoku uiui'i, pea mo feinga ke a'usia e ngaahi fie ma'u mo e tu'unga fakalaumālie 'o ha 'apostolo. Ko ha pole ia ki he kotoa 'o e mo'uí.”¹

Kuo hanga 'e he 'alo'ofa fakalangi 'a e 'Eikí, ngaahi a'usia 'o e mo'uí, pou pou 'a e fāmílí, mo e ngaahi lelei fakafo'ituitui mo e mapule'i kita ne fakatupulaki 'i he ako faivelengá, ngā-ue mālohí, mo e ngāue 'ofá 'o 'ai ke malava 'a Palesiteni 'Oakesi 'o “muimui 'i he ngaahi founa 'a e 'Eikí” pea hoko mo'oni ko ha

Ko e lahi taha ia 'i he fānau 'e toko tolu, na'e ta'u fitu pē 'a Tāleni (tau-potu ki to'ohemá) 'i he mālōlō 'ene tangata'eikí. 'I he'ene tupu haké, náá ne to'o e ngaahi kalasi tā vālingi 'i ha ngaahi māhina sí'i kae tokoni ki he'ene fa'ē uitoú, 'i he ngaahi ta'u lahi.

'Apostolo loto to'a, 'a ia na'e hoko ko ha loeá.

'Oku hāsino ha ngaahi me'afuaki fakalaumālie lahi 'i he mo'uí mo e ngā-ue 'a Palesiteni Tāleni H. 'Oakesí.

Tui ki he Fakamo'uí

'Oku tāpuekina 'a Palesiteni 'Oakesi 'aki ha me'afuaki fakalaumālie ke ne 'ilo 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni ko Sīsū Kalaisi ko e 'Alo ia 'o e 'Otuá (vakai, T&F 46:13–14). 'Okú ne ako'i mahino e tokāteline 'o e Fakamo'uí pea mo fakamo'oni kiate Ia 'i he 'ilo pau. 'Oku hoko e 'Eikí ko 'ene maama 'i he tapa kotoa 'o 'ene mo'uí. 'I he taimi 'oku 'ilo ai 'e Tāleni H. 'Oakesi e me'a 'oku finangalo 'a e 'Eikí ke ne fai—'okú ne fai ia.

Kuo tokoni 'a Palesiteni 'Oakesi 'i he'ene ngaahi akonaki 'i ha ngaahi ta'u lahi, ke

mahino kakato ange ki he kāingalotu 'o e Siasí 'a e taumu'a mo e mahu'inga 'o e palani 'o e fakamo'uí 'a e Tamaí, Fakalelei 'a e Fakamo'uí, mafai mo e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula-'eikí, ouau toputapu 'o e sākalamēnití, founa 'o e 'ikai “fakahoko pē” ka ke “a'usiá,” faikehe-kehe 'i he'etau mo'uí 'i he lelei, lelei angé, mo e lelei tahá, pea mo ha ngaahi tefito'i mo'oni ta'efa'alaua kehe 'o e ongoongolelei. Kuo hanga 'e he'ene founa faingofua mo maau ki hono ako e ongoongolelei 'o fakamālohia e tui 'a e Kāingalotu 'o e Siasí 'i he funga māmaní.

Faitotonú

Ko Palesiteni 'Oakesí ko ha tangata faitotonu. 'Oku fakava'e 'ene tuí mo hono

‘ulungāngā ‘i he ngaahi tefito ‘i mo‘oni ‘o e ongoongolelei, pea ‘okú ne mo‘ui ‘aki e me‘a ‘oku tui ki aí. ‘Oku ‘ikai teitei hoko e ‘ai‘ai-noa‘iá ko ha me‘a ke ne fili koe‘uhí kuó ne fakapapau ke fai e me‘a ‘oku totonú, neongo kapau ‘oku ‘ikai hiki hake hono ongoongó pe ko ‘ene fakakaukau ‘e ha me‘a te ne fai. ‘Oku ‘ikai ha halatu‘usi ia ‘i he‘ene mo‘uí—faitotonu pe tuku ‘aupito.

‘Oku hāsino ‘ene angatonú ‘i he‘ene loto ke ngāue‘i e ngaahi palopalema mo e ngaahi ngāue faingata‘á. Pea ‘okú ne fai ia ‘i ha founga lelei mo‘oni—ko e founga ‘a e ‘Eikí. Kuó ne ‘osi ako‘i hangatonu ‘a e ngaahi tefito hangē ko e taukapo‘i ‘o e fāmili totonú, lea fekau‘aki mo e ngaahi me‘a ‘oku fakatu‘utāmaki ki he tau‘atā-ina fakalotú, malu‘i ‘o e fānaú mei he ngaahi angahala siokita ‘a e kakai lalahí, mo fakafepaki ki he kovi ‘o e ponokalafí.

Angamaluú

‘Oku makehe mo‘oni e ngaahi lavame‘a fakafō‘ituitui mo fakapalofesinale ‘a Palesiteni ‘Oakesí ‘i ha fa‘ahinga tu‘unga pē. Ka ‘oku fakafōtungā ‘e Palesiteni ‘Oakesi ‘a e angamaluú mo e ongo‘i ngofua fakalaumālie ke fakatou ako mei he Laumālie Mā‘oni‘oní pea mo e kakai ‘oku kehekehe fau honau pui-puitu‘á mo e ngaahi taukei.

Na‘e ma‘u ‘e Palesiteni ‘Oakesi mo hono uaifi kuo mālolō ko Suné ha fānau fefine ‘e toko fā mo e ongo tamaiki tangata ‘e toko ua (na‘e fā‘elei ‘a e sīsī‘i tahá ia kuo ‘osi fai ‘a e tā ko ‘eni).

Na‘e ngāue ‘a Tāleni ‘Oakesi ko ha tokotaha fakamatala he letioó mo ha ‘enisinia mīsini fakamafole lea pea fetaulaki mo Sune lolotonga ha‘ane fakamatala e ngaahi va‘inga pasiketipolo ‘a e ako mā‘olungá ‘oku kei ta‘u ‘uluaki he ‘univēsiti. Na‘á na mali ‘i he 1952.

Na‘e fakahaa‘i ‘e ‘Eletā ‘Oakesi ‘i ha taha ‘o ‘emau ngaahi fakataha fakakōlomú, ha fakakaukau mālohi fekau‘aki mo ha ngāue na‘e tui ‘oku totonu ke fakahoko. Na‘e mahu‘ingamālie e ngaahi ‘uhinga na‘á ne fakamatala‘i, pea na‘e mahulu hake ‘ene ‘ilo fekau‘aki mo e me‘a ko iá. Na‘e mālohi ‘ene taukave‘i ‘ene loto ki he ngāue ko iá.

‘I he‘emau fealēlea‘aki fakatahá, na‘e fakahaa‘i ‘e ha mēmipa ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá ne ‘ikai fuoloa hono uiui‘i, ‘a ‘ene loto ki he ngāue ke faí ka na‘á ne fakahā ‘ene ki‘i momou fekau‘aki mo e taimi ne fokotu‘ú. Na‘e mei lava pē ‘e ‘Eletā ‘Oakesi ke fakafepaki‘i ‘a e hoha‘á ‘o peheni, “Oku ou tui ‘oku ou taukei ange ‘i he me‘á ni ‘iate koe.” Ka na‘e

‘ikai ke fai pehē. Na‘e ‘ikai ha kumi ‘uhinga pe ‘ita ‘a ‘Eletā ‘Oakesi, ka na‘á ne kole ange ki he mēmipa ‘o ‘ene kōlomú, “Kātaki mu‘a ‘o tokoni mai ke mahino kiate au ho‘o momou fekau‘aki mo e taimi?”

Hili e fakafanongo tokanga ‘a ‘Eletā ‘Oakesi ki hono kaungā ‘aposeitoló, na‘á ne fakakaukau ‘i ha ki‘i taimi peá ne toki pehē, “Oku mahu‘inga e me‘a kuó ke fokotu‘u maí. Na‘e ‘ikai ke u fakakaukau‘i kakato e kaunga ‘a e taimi ‘o e ngāue ko ‘ení hangē kuó ke faí, pea ‘oku ou tui ‘oku totonu ke toe liliu ‘a e fokotu‘ú ‘o fakatatau mo e me‘a kuo tau ‘ilo ‘i he fealēlea‘aki ko ‘ení.”

Na'e fakafanongo 'a 'Eletā 'Oakesi mo ako mei hono kaungā mēmipa he kōlomū pea toki 'a'eva 'i he angamalū 'o e Laumālie 'o e 'Eikí (vakai, T&F 19:23) ke fakahoko 'a e ola na'e fie ma'ú. Kia Tāleni H. 'Oakesi, 'oku 'ikai teitei fekau'aki ha me'a mo e me'a na'á ne fie ma'ú; 'oku fekau'aki ma'u pē ia mo e me'a 'oku finangalo ki ai e 'Eikí pea mo e muimui 'i He'ene ngaahi founḡ.

Fa'a 'ilo'iló

'Oku toe tāpuekina 'aki foki 'a Palesiteni 'Oakesi 'a e me'afuaki fakalaumālie 'o e fa'a-'ilo'iló mo e malava ke ne fakatokanga'i 'a e ngaahi nunu'a tu'uloa 'o e ngaahi fokotu'ú, filí, mo e ngāue. 'Oku fakahaa'i e me'a ko 'ení 'i ha fehu'i 'okú ne fa'a fai kiate ia mo e ni'ihī kehé: "E iku ia ki fē?"² He 'ikai ke lava ha taha 'o talanoa pe fealēlea'aki mo Palesiteni 'Oakesi pea 'ikai ke ne fakatokanga'i vave e founḡ kuo 'aonga ai 'eni ki ha

ni'ihī ta'efa'alaua mo ha ngaahi fāmiili pea mo e Siasí fakakātoa lolotonga 'ene ngāue he kotoa 'ene mo'uí ma'á e 'Eikí.

'I ha pō 'e taha he fa'ahita'u māfana 'o e 1970, ne fehangaḡangai 'a Palesiteni 'Oakesi mo ha taha kaiha'a kuo to'o me'atau, 'i he Tafa'aki Fakatonga 'o Sikākoó, 'i he'ene foki atu ki he tau'anga 'o 'ene kaá. Na'e tatali hono uaiḡ ko Suné 'i he loto me'alelé.

Na'e tu'utu'uni atu 'e he taha fakamālohí, "Omai ho'o pa'angá."

Na'e tali ange 'e Misa 'Oakesi, mo faka'ali'ali ange 'ene nge'esi uāletá, "'Oku ou hala au."

Ne toe tu'utu'uni atu 'e he taha fakamālohí, "Omai e kī ho'o kaá." Na'e loka'i foki e kií ia 'i he loto kaá fakataha mo Sisitā 'Oakesi. Na'e kikihi atu e taha kaiha'á, "Talaange ke ne fakaava e matapaá." Na'e talaange 'e Misa 'Oakesi ia 'ikai.

Ne fakamanamana atu leva e taha kaiha'á, "Ai, pe te u tāmata'i koe."

Na'e tali fefeka ange 'e Misa 'Oakesi, "He 'ikai ke u fai ia."

Lolotonga hono toutou fakahoko ange 'e he taha kaiha'á 'ene ngaahi fie ma'ú mo 'ene fakamanamá, na'e fakatokanga'i 'e Misa 'Oakesi ha faingamālie ke ne hamusi ai e me'afaná mei he talavou. Hangē ko ia na'e fakamatala'i 'e Palesiteni 'Oakesi 'i he pōpoaki konifelenisi lahi 'o e 1992, "'I he teuaki pē ke u fakahokó, ne u a'usia ha me'a makehe. Na'e 'ikai ke u mamata pe fanongo ki ha me'a, ka na'á ku 'ilo'i ha me'a. Na'á ku 'ilo 'a e me'a 'e hoko kapau te u hamusi e me'a-fana ko iá. Te ma tauhamu pea teu fakahanga 'a e me'afaná ki he talavou ko iá. 'E pā ia, pea te ne mate ai. Na'e toe mahino foki kiate au kuo pau ke 'oua na'a mo'ua hoku konisēnisí he toenga 'o 'eku mo'uí 'i he pekia e talavou ko iá."³

Na'e malava 'e he fakahā fakaofu ko 'eni 'o e me'afuaki 'o e fa'a-'ilo'iló ke fakalelé 'i 'e Palesiteni 'Oakesi 'a e tūkungá pea iku 'o ne

1932: Fālelé 'i Polovo, 'Iutā, USA

1949: Kau atu ki he Utah National Guard he ta'u 'e taha kimu'a 'i he Tau 'a Kōleá

1952: Mali mo Sune Tikisoni he Tempale Sōleki

1954: Osi mei he 'Univēsiti Pilikihami 'longi mo ha mata'i tohi B.A. 'i he tauhi tohi

1957: Osi mei he 'Apiako Lao 'a e 'Univēsiti Sikākoó.

1957-58: Hoko ko e kalake ki he Fakamaau Lahi 'o USA ko Justice Earl Warren

1958-61: Ngāue fakalao 'i Sikākoó, 'Ilinoi, USA

1961-70: Faiako Lao 'i he 'Apiako Lao 'a e 'Univēsiti Sikākoó

1971-80: Hoko ko e palesiteni 'o e 'Univēsiti Pilikihami 'longi

1980-84: Hoko ko e fakamaau 'i he Fakamaau'anga Lahi 'o 'Iutāá

1984: Ui ki he Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

1998: Mālōlō 'a Sune Tikisoni 'Oakesi, fa'ē 'a 'ena fānau 'e toko onó

2000: Mali mo Kilisiteni M. Makameini 'i he Tempale Sōleki

2002-04: Hoko ko e Palesiteni Faka'ēlia 'i Filipaini

2018: Ui ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisí 'Uluaki

fakahaofi 'ene mo'uí pea mo e mo'ui 'a e talavou kaiha'á.

I ha fakataha kimuí ni mai 'a e Fakataha Alēlea Pule 'o e Ngāue Fakafaifekaú, 'a ia na'e sea ai 'a 'Eletā 'Oakesi he taimi ko iá, ne mau fealēlea'aki fakataha ki ha fokotu'u fekau'aki mo e kau faifekau na'a nau ngāue 'i ha feitu'u pau he māmaní. Hili hono fakahaa'i 'e he kau mēmipa kotoa 'o e fakataha alēlea 'enau fakakaukaú, ne fai 'e 'Eletā 'Oakesi ha ngaahi fehu'i mo aofangatuku e me'a kuo 'iló. Na'á ne pehē leva, "Oku 'ikai ke u ongo'i kuo tau fiemālie ki he me'á ni. 'Oku totonu ke tau tatali ki he 'Eikí 'o 'oua te tau fai ha tu'utu'uni aofangatuku he taimí ni."

Na'e fakamahino 'e he ngaahi me'a ne hoko 'i he ngaahi māhina kimui a'í 'a e tatakí fakalaumālie na'e kau 'i he tu'utu'uni ko ia ke tatalí. Kuo tāpuekina e fakataha alēlea, 'i he tatakí fakalaumālie 'a 'Eletā 'Oakesi, ke nau fai e tu'utu'uni totonú, 'i he taimi totonu, pea 'i he founga 'a e 'Eikí ke malu'i 'a e kau faifekaú mo fakatupulekina 'a e ngāue.

Poto he Huá mo Anga'ofa

'Oku poto 'a Palesiteni 'Oakesi he tūkuhuá. Hangē ko 'ení, 'i he faka'osinga 'o ha ma'u me'atokoni ho'atā na'e kau kotoa ki ai 'a e kau mēmipa 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, ne fokotu'u ange 'e ha taha 'o e Kau Takí 'e faingata'a ke kei 'ā'ā ha taha 'i he ho'ataá hili 'enau ma'u ha me'atokoni ifo peheé. Na'e malimali lahi 'a Palesiteni 'Oakesi mo pehē ange, "O kapau pē he 'ikai te ke ma'u ha feitu'u lelei ke mohe ai."

'Okú ne fa'a fakakata'aki pē ia mo 'ene tulá. Ka 'e toe lava foki 'o hoko ko ha taukapo mālohi 'o kinautolu 'oku sí'i honau lou'ulú. 'Okú ne fa'a pehē, "Na'e fakatupu 'e he 'Eikí ha ngaahi fo'i 'ulu lahi, pea ko kinautolu 'oku 'ikai fu'u fakaf'of'ofá na'á ne foaki ki ai e lou'ulú."

'Oku fakamāfana 'ene poto 'i he huá, pea 'okú ne fakatu'u ma'u pē mo anga'ofa. 'Oku fa'a pehē 'e he kakai hili ha'anau feohi mo Palesiteni 'Oakesi 'oku nau sa'ia 'i he founga 'o 'ene fakanonga kinautolú koe'uhí pē ko'ene poto he huá, mo'oni 'o 'ene 'ofá, pea mo 'ene natula tokangá.

Ivi Tākiekina 'o e Kau Fafine Angatonú

I he ngaahi lavame'a mo e ngeia fekau'aki mo e fakaf'of'ofa 'o 'ene mo'uí, ko Palesiteni 'Oakesi 'a e fuofua taha ke ne fakahaa'i e ivi tākiekina lahi 'o e kakai fefine angatonu 'e tolu 'i he'ene mo'uí: Sitela Hālisi 'Oakesi, Sune Tikisoni 'Oakesi, mo Kilisiteni M. Makameini 'Oakesi.

Na'e ta'u fitu pē 'a Tāleni 'Oakesi 'i he taimi na'e mālōlō ai 'ene tangata'eikí, 'a Loiti E. 'Oakesi, ko ha toketā

fakafaito'o, tupu mei he fatafatavaivaí 'oku kei ta'u 36. Na'e telio ia 'i he fakamanatu e ta'u 11 'o 'ene mali mo e fine'eiki 'a Palesiteni 'Oakesi, 'a Sitela Hālisi 'Oakesi. Na'e 'ikai ke toe mali 'i he toenga 'o 'ene mo'uí ka ne ohi pē 'ena fānau 'e toko tolú.

'Oku pehē 'e Palesiteni 'Oakesi, "Na'e tāpuekina au 'aki ha fa'ē fita. Ko e taha mo'oni ia 'o e kau fafine faka'e'i'eiki kuo mo'ui 'i he ngaahi 'aho kimui ní."⁴

Na'e fetaulaki 'a Palesiteni 'Oakesi mo Sune Tikisoni 'i hono ta'u 'uluaki 'i BYU. Na'á na mali 'i he 1952 pea na'e tāpuekina kinaua 'aki ha fānau 'e toko ono. Na'e pehē 'e Palesiteni 'Oakesi, "Na'e 'ikai ke tu'u ma'u ma'u pē 'eku akó 'i ha tu'unga mā'olunga kae tālunga 'eku fetaulaki mo Suné. Ko e kongā lahi 'oku 'eku ngaahi lavame'á ko ia."⁵ I he 'aho 21 'o Sune 1998, ne mālōlō ai 'a Sune tupu mei he kanisaá.

Na'e 'osi talanoa 'a Sune mo Tāleni fekau'aki mo e kaha'u hona fāmilí kimu'a pea toki mālōlō. Na'á na felotoi 'e hoko ha'ane toe mali ko ha tāpuaki ia kiate ia pea mo hona fāmilí. I he 'aho 25 'o 'Aokosi 2000, ne mali ai 'a 'Eletā 'Oakesi mo Kilisiteni M. Makameini.

'Oku fakamatala 'i 'e Kilisiteni 'Oakesi 'ene mo'ui mo Palesiteni 'Oakesi 'aki ha fo'i sētesi pē taha: "Okú ma fakataha 'i he ngāue 'a e 'Eikí pea kuo fakahaa'i mai kiate kimauá 'aki e ngaahi tāpuaki 'oku 'ikai lava fakamatala'i." 'Okú ne fokotu'utu'u ha ngaahi fakataha fakafāmilí ki he lahi taha 'e lavá he 'okú ne 'omi ha fiefia lahi ki he fāmilí fakakātoa. 'Oku hoko ma'u pē 'a Sune ko ha kongā 'o e fepōtalanoa'aki.

I he taimi 'oku ako'i mo fakamo'oni'i ai 'e Palesiteni

‘Oakesi e ngaahi mo’oni ‘oku ‘i he “Ko e Fāmīlī: Ko ha Fanongonongo ki Māmanī,” ‘okú ne ‘ilo’i tonu hono mahu’inga ‘o e hoko ko e husepāniti mo e tamaí. Kuó ne ‘osi ako ha ngaahi me’a mahu’inga fekau’aki mo e ngaahi fatongia ‘oku vahevahe ‘e he husepāniti mo e uaifí “ke na fe’ofa’aki mo fetauhi-‘aki pea ki he’ena fānaú foki”—pea “‘i he ngaahi fatongia toputapú ni, ‘oku ha’isia ai ‘a e [ngaahi husepāniti mo e] ngaahi tamaí mo e [ngaahi uaifí mo e] ngaahi fa’eé ke nau fetokoni’aki ko ha kaungā-ngāue tu’unga tatau.”⁶ Kuo muimui ma’u pē ‘a Palesiteni ‘Oakesi pea ki he lelei taha ‘okú ne malavá, ‘i he’ene mo’ui fakafāmīlī, ki he ngaahi founga ‘a e ‘Eikí.

Ko e Fakatapui ‘o e Mo’uí Kakato

‘I he ‘aho 6 ‘o ‘Epeleli 2018, ne fokotu’u ai ‘a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ko e Palesiteni ‘o e Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní, mo Palesiteni Tāleni H. ‘Oakesi ko e Tokoni ‘Uluaki ‘i he Kau Palesitenisí ‘Uluakí pea mo Palesiteni Henelī B. ‘Aealingi ko e Tokoni Ua.

‘Oku ha’u ‘a Palesiteni ‘Oakesi ki he’ene ngāue fo’ou ‘i he kōlomu pule ‘o e Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní mo e “nonga pea mo ha lí’oa tu’uloa ‘i he mo’uí”⁷—ko ha mo’ui kuo fakatapui ki he Fakamo’uí mo Hono Siasi kuo

Kuo folaua ‘e Palesiteni ‘Oakesi ‘a e māmaní kotoa ke ngāue fakatauhi mo vahevahe ‘a e ongoongolelei pea ‘oku ‘iloa ia ‘i he ongo’i ‘e he kakai ‘oku tokangaekina kinautolú.

To’ohemá: Na’á ne lea mo hono uaifi lolotongá, Kilisiteni, fekau’aki mo hono fo’u ha ngaahi fetu’utaki fakafāmīlī ‘i he konifelenisi hisitōlia fakafāmīlī Roots Tech ‘i he 2018.

fakafoki maí. ‘E tākiekina lelei ‘e he tu’unga fakaākonga ‘o Palesiteni ‘Oakesí, ‘e he’ene ngaahi akonaki lelei, pea mo e pau ‘o ‘ene sipinga angatonú ‘a e kakai ‘i he funga ‘o e māmaní pea mo tokoni’i kinautolu ‘i he muimui ki he ngaahi hala ‘o e ‘Eikí. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Dallin H. Oaks, *The Lord’s Way* (1991), 7.
2. Vakai, Dallin H. Oaks, “Where Will It Lead?” (Brigham Young University devotional, Nov. 9, 2004), speeches.byu.edu.
3. Dallin H. Oaks, “Bible Stories and Personal Protection,” *Liahona*, Nov. 1992, 39–40.
4. Don L. Searle, “Elder Dallin H. Oaks: ‘It Begins by Following the Other Apostles,’” *Ensign*, June 1984, 14.
5. Dallin H. Oaks, “The Student Body and the President” (Brigham Young University devotional, Sept. 9, 1975), 6, speeches.byu.edu.
6. “Ko e Fāmīlī: Ko ha Fanongonongo ki Māmanī,” *Liahona*, Mē, 2017, 145.
7. Vakai, Dallin H. Oaks, “The Dedication of a Lifetime” (Church Educational System fireside for young adults, May 1, 2005), 2, broadcasts.lds.org.

Fai 'e 'Eletā
Jeffrey R. Holland

'O e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uá

PALESITENI HENELĪ B. 'AEALINGI: Ko ha Poto Tāumama'ō, Angafakatōkilalo hangē ha Ki'i Tamasi'í

*Ko e ngaahi tafa'aki kehekehe 'o e mo'ui mo e 'ulungaanga 'o Palesiteni
Henelī B. 'Aealingí 'oku mahino pea makehe 'i he taimi 'e ni'ihi.*

Na'e pehē 'e ha taha 'o e ngaahi foha 'o Palesiteni Henelī B. 'Aealingí kimuí ni, "E lava ke fakamatala'i 'eku tangata'eikí 'aki 'a e ngaahi leá ni: loto 'aki kakato." Ko e mo'oni, ko e meimei taha kotoa pē kuo fetaulaki mo e Tokoni Ua fo'ou kia Palesiteni Lāsolo M. Nalesoní, vakai ki he'ene fengāue'aki mo e ni'ihi kehē, pe fanongo ki ha'ane malanga te nau tui ki ai. 'Io, 'e ngali ko e ngaahi tafa'aki kehekehe 'o e mo'ui 'a Hala 'Aealingí (hangē kuo 'ilo 'aki ia 'e he fāmīlī mo e kaungāme'á) ko ha fakafōtunga lōloa pē 'e taha 'o ha anga hao-haoa, ko hano fakahaa'i 'o ha "loto 'aki kakato": ke fakahoko 'i he leá mo e ngāue 'a e me'a 'oku finangalo 'a e 'Otuá ke a'usia 'e He'ene fānaú.

'Oku mahino mo faingofua e founga 'oku tulifua ai 'a Palesiteni 'Aealingi ki he taumu'a ko iá 'o tatau mo e ngāue—pea faingata'a tatau! Talu mei he'ene kei si'i 'o a'u 'eni ki hono ta'u valungofulu tupú, kuo faifeinga 'a Hala ke faitotonu 'i he 'ao 'o e 'Otuá 'aki 'ene fekumi fakamātoato—pea loto fīemālie ke 'oua na'a ngāue ta'e-kau ai—e fakahinohino 'a e Laumālie Mā'oni'oni, ko ha takaua fakalangi te ne lea 'aki he meimei fepōtalanoa'aki kotoa pē 'oku 'i ai, 'i he tu'utu'uni fakataki kotoa 'okú ne fá, pe lea kotoa 'okú ne fai ki he kakaí. Ko e founga fungani 'a Henelī B.

'Aealingi ki ha iku'anga fakasilesitalé 'a e fiefia 'i he takaua 'o e Laumālie Mā'oni'oni. Ko ha hāsino ia 'o 'ene anga-fakatōkilalo mo'oni hangē ha tamasi'í si'i. Ko e fakamo'oni ia 'o 'ene haohaoa fakalaumālie laulōtahá.

Ko e mālié, ko e ngaahi fakafōtunga kehekehe 'o 'ene mo'uí 'okú ne 'ai ke makehe 'a 'ene haohaoá. Na'e fā'ele'i 'a Hala 'o fakataumu'a ko ha tokotaha kēmisi (chemist) 'iloa, na'á ne feinga ako he physics mo e chemistry ka na'e fili ke ako pisinisi, ko ha tefito ne mama'o 'aupito ia mei he tukufakaholo 'a e fāmīlī 'Aealingí. Na'á na ma'u me'a, ka na'e fili mo hono uafi ko Kefiliní 'i he'ena mo'uí ke na mo'ui fakatōkilalo

mo fakapotopoto—pea meimei fakamamahi he taimi ‘e ni’ihi (‘i he fakamatala mo kata ‘ena fānaú ki aī). Na’e ako ‘i ha tu’unga fakapalofesinale ‘i ha taha ‘o e ngaahi ‘univēsiti ‘iloa ‘o e ‘Iunaiteti Siteitī, hoko ko e palōfesa ‘i ha ‘univēsiti ‘e taha, pea ngāue fakataimi ki ha ‘univēsiti fika tolu, pea kuo ‘ikai ha taha ‘e toe mā’olunga ange ‘i he tu’unga ‘o e akó ‘ia Hala ‘e fakalakalaka kei si’i pehē, ka na’e mavahe mei he tu’unga faka’ekatēmika mo e nonga fakafō’ituitui ko iá ke ne pule‘i ha kolisi ta’u ua ta’e’iloa (ta’e’iloa ki ha taha mo e kotoa hono kaungā ngāue ‘i Hāvati mo Sitenifooti, mo e MIT), ko ha ako’anga na’e te’eki ke ‘alu ki

To’ohemá: Tupu hake ‘i Niu Sēsī, USA, na’e ma’u ai ‘e Henelī (tangutu ofi ki he’ene fa’ee) ha fakamo’oni, neongo na’e tokosi‘i e kau mēmipa ‘o e Siasī ke nau fakatahá. ‘I hono ta’u 13, na’e hiki ai mo hono fāmilī ki ‘lutā koe’uhī he na’e tali ‘e he’ene tama‘i ha lakanga ‘i he ‘Univēsiti ‘o ‘lutaá. Na’e va’inga pasiketipolo ‘a Henelī ma’a e Ako Mā’olunga East High ‘i Sōleki Siti.

ai—ko Ricks College— ‘i ha kolo he ‘ikai ke ne lava ‘o fakahinohino ki ha taha—ko Rexburg, Idaho, USA.

‘Oku ‘ikai ngata ai ‘a e haohaoá mo e fakafōtunga kehekehe. Makehe mei he ngaahi sīpinga ‘o e poto faka’atamai ko iá, ‘oku ‘ikai loto fiemālie ‘a Palesitini ‘Aealingi ke fakafalala ki hono talēniti pe poto faka’atamai ke fai ha fili ‘i ha ngaahi me’a ‘oku ‘i ai hano nunu’a fakalaumālie. Fakatatau mo e ‘uhinga kakato ‘o e fo’i lea ko iá, ‘o ka fie ma’u, pea mālohi ‘o ope atu ‘i he faka’uhinga ‘o e mālohi ‘o hangē ko e fakamatala ‘a Palesitini M. Lāsolo Pālatī (pea mo e fānau tonu ‘a Palesitini ‘Aealingī), he ‘ikai te ne teitei “fakavave ke fai ha fili pe fili ha ngāue ke fai, ta’etokanga. He ‘ikai teitei ngāue ‘i ha fa’ahinga

founga ‘e tu’u ai ‘a e Siasī pe ha taha ‘okú ne tokanga ‘i ha tu’unga fakatu’utāmaki.”¹

‘E ala aofangatuku ‘e he sīpinga faka’osi ‘e taha ‘o e haohaoá mo e fakafōtunga kehekehe ‘o e mo’ui ‘a Henelī B. ‘Aealingī, ‘a e faitotonu ‘a e tangata fakaofó ni:

Na’e fie ma’u ‘e Palesitini ‘Aealingi ‘i ha me’a ‘e taha ke ne ‘ave ‘a e sākalamēniti ki ha kakai na’e ‘ikai ke nau lava ‘o kau ki he houalotu sākalamēniti angamaheni ‘a ha uooti. Kimu’a peá ne fakahoko ‘enī, na’á ne fai ha ngaahi telefoni fakavavevave ki he pīsope ‘o hono uōti ke ma’u ha ngofua. ‘Io, na’e tali loto fiemālie mo ‘ofa ‘e he pīsopé ‘a e kolé.

1933: Fanaui i Pilinisitoni, Niu Sesi, USA

1955: 'Osi mei he 'Univesiti o 'Iutaá mo ha mata'itohi i he Fisiki

1959, 1963: Ma'u hono mata'itohi M.A. i he pule'i o e me'a fakapisinisi mo e toketa'i he pule'i o e me'a fakapisinisi mei he 'Univesiti Havati

1962: Mali mo Kefilini Sionisoni i he Temipale Lokani 'Iutaá

1962-71: Faiako i he Ako'anga Pisinisi i he 'Univesiti Sitenifoti i Kalefonia, USA

1971-77: Hoko ko e palesiteni o e Kolisi Ricks

1980-85: Hoko ko e Komisiona o e Polokalama Ako 'a e Siasí

1985: Ui ko e Tokoni 'Uluaki i he Kau Pisopeliki Pulé

1992: Ui ki he Kolumu 'Uluaki o e Kau Fitungofulu

1992-2005: Hoko ko e Komisiona o e Polokalama Ako 'a e Siasí

1995: Ui ki he Kolumu o e Kau 'Aposetolo e Toko Hongofulu Ma Uá

2007: Ui ko e Tokoni Ua i he Kau Palesitenisi 'Uluaki

2008: Ui ko e Tokoni 'Uluaki i he Kau Palesitenisi 'Uluaki

2018: Ui ko e Tokoni Ua i he Kau Palesitenisi 'Uluaki

'Oku i ai e taumu'a 'oku ou lave ai ki he me'a ko 'eni. 'Oku mahino ki he taha kotoa 'a e lēsoni i hení. Ko e mēmipa 'eni 'o e Kau Palesitenisi 'Uluaki 'o e Siasí 'oku kolé. Ko ha 'Aposetolo 'eni kuo 'osi fakanofu, 'okú ne ma'u 'a e ngaahi kī kotoa 'o e lakanga fakataula'eiki 'e ala ma'u 'e ha taha i he māmaní Ko e tokotaha 'eni te ne lava pea 'okú ne faitu'utu'uni ki he taki lakanga fakataula'eiki i he uooti mo e siteiki i he Siasí, kau ai mo e pīsope i hono uooti i Paunitifulu, 'Tutā, USA. Ko ha tokotaha 'eni te ne lava 'o pule'i 'aki e ngaahi kī 'okú ne ma'ú 'a kinautolu ko e kau taki fakalotofonuá pea i he'ene hoko ko ha 'ōfisa pule 'o e Siasí, 'oku fa'a fie ma'u ia ke ne fai pehē. Ka i he loto-ma'a 'okú ne fakafōtunga e me'a kotoa 'okú ne faí pea mo e tūkunga 'oku 'ikai fa'a mateuteu e taha kotoa ke ne fakahā'i, ko Palesiteni Henelí B. 'Aealingi 'eni 'oku muimui pau ki he founga ngāue 'oku 'omi ki he mēmipa kotoa 'o e Siasí i ha tapa pē 'o māmani, i hono fai 'ene kolé i he loto fakatōkilalo i he 'ao e pani 'a e 'Eiki pea mātu'aki loto fiamālie ke tali e fale'i mo talangofua ki he tu'utu'uni 'a hono taki fakalotofonuá.

Ko e Ngaahi Mālohinga 'o 'Ene Tui

Na'e kamata kei si'i e tu'unga fakalaumālie mo e 'ata ki tu'a e haohaoa e tui 'a Palesiteni 'Aealingi. Na'e fā'ele'i ia kia Henelí mo Militileti Penioni 'Aealingi i he 'aho 31 'o Mē 1933 'oku kei lolotonga hoko 'a Henelí ko e Lahí ko ha palōfesa 'iloa i he 'Univesiti Pili-nisitoni, pea ohi hake ai 'a Hala i ha potu-fonua na'e fu'u tokosi'i ai e kāingalotu 'o e Siasí pea fakahoko pē 'e he fāmili 'Aealingi 'a e ngaahi fakataha'anga 'o e 'aho Sāpaté i honau 'apí. Na'e tūkuhua 'aki kimui 'e Palesiteni 'Aealingi ko ia pē mo hono tehina ko Hātení 'a e Palaimeli 'o e kī'i koló, pea ko hona ta'okete pē ko Tetí i he polokalama 'a e Kau Talavou. Ko 'ena fa'ē ko Militileti na'e tā-piano

mo fai-hivá, neongo 'oku 'ikai ke ne manatu i pe na'á ne fakatou fakahoko fēfē ia.

Na'e 'ikai ta'ofi 'a Hala mei he'ene kamata ke ma'u ha fakamo'oni i he 'ikai malava ke lotu mo ha uooti tokolahí. Na'á ne pehē, "Na'á ku 'ilo he taimi ko iá 'oku 'ikai ko ha fale 'a e Siasí; 'oku 'ikai foki ko e Siasí ko ha kakai tokolahi. Na'á ku ongo'i ofi ki he Tamai Hēvaní mo 'ilo'i [i he taimi ko iá] ko e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'a Hono siasí; na'e 'ikai mahu-inga ia pe na'e fakataha homau ki'i koló i homau loki kaí."

I he ta'u 13 'a Halá, ne tali he'ene tamaí ha tu'unga mā'olunga i he 'Univesiti 'o 'Iutaá. Na'e 'alu e talavou ko Henelí ki he semineli pongipongi mo fiefia ke va'inga i he timi pasiketipolo i he'ene ako mā'olungá, ka na'á ne pehē na'e 'ikai ke i ai hano ngaahi kau-ngāme'a mamae.

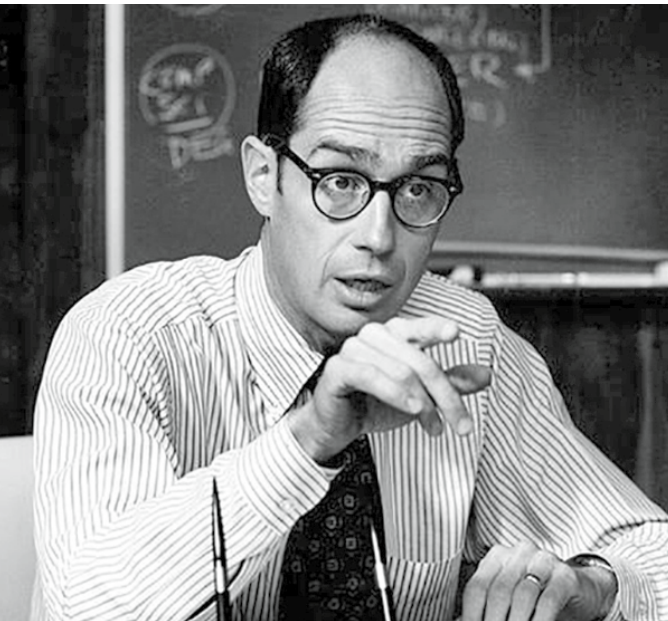
Lolotonga ha'ane faka'ise'isa i ha 'aho 'e taha, kuó ne ma'u ha ongo na'e lilii ai 'ene mo'uí. Na'á ne ongo'i ko ha fakatokanga ia mei he 'Otuá: "E i ai ha 'aho, te ke 'ilo ai pe ko hai mo'oni

koe, te ke faka'ise'isa 'i he 'ikai ke ke faka'ao-nga'i lelei ange ho taimi." Na'e talangofua ki he ue'i ko ia 'aki 'ene lau tu'o lahi e Tohi 'a Molomoná 'i he'ene kei talavou. Na'á ne toe ongo'i foki na'e taki ia 'e he tohi 'a Palesiteni Tēvita O. Makei ko e *Gospel Ideals*, 'a ia, 'oku kau 'i he ngaahi me'a na'á ne ako'i ai ia ke anga faka'apa'apa ki he kakai fefiné, ko ha mateaki te ne fakahaa'i he kotoa 'ene o'u'i ki hono uaifi 'ofeina ko Keflini.

Ko Ha Misi Kuo Hoko 'o Mo'oni

Talu 'ene kei si'i, ko e faka'anaua lahi taha 'a Halá ke mali mo fa'u ha fānili. Na'e fa'a sioloto

To'ohemá: Na'e kau 'a Palesiteni 'Aealingi 'i he kau faiake 'i he 'Apiako Ako M.A. he Pisinisi he 'Univēsiti Sitenifōti kimu'a pea toki kole ange ke ne hoko ko e palesiteni 'o e Kolisi Ricks (oku hoko he taimi ni ko e 'Univēsiti Pilikihami 'longi-'Aitahoó).

'Olungá: Na'e tāpuaki'i 'a Palesiteni 'Aealingi mo hono uaifi ko Kefi 'aki ha foha 'e toko fā mo ha 'ofefine 'e toko ua.

'osi mei he 'Univēsiti 'Iutaá. 'I he kei hoko 'a Hala ko ha taha ako toketā he fa'ahita'u māfana 'o e 1960, na'á ne fakafofonga'i ai 'a e kau palesitenisi fakavahefonuá 'i ha fakataha lotu 'a e kakai lalahi kei talavou 'i he Cathedral of Pines he tonga-hihifo 'o Niu Hemisifiá, USA, ko ha feitu'u fakataha'anga 'i tu'a 'i he vahefonuá. Na'á ne fakatokanga'i ha finemui 'i ha kofu kulokula mo hinehina pea na'e ofo 'i he lelei haohaoa na'e hā meiate ia. Na'á ne fakakaukau ai, "Ko e tokotaha lelei taha 'eni kuó u sio ai. Kapau te u nofo mo ia he toenga 'eku mo'u'i, te u a'usia e me'a lelei kotoa pē kuó u fie ma'u."

Ko e finemu'i ko Kefilini Sionisoni mei Palo Ato, Kalefōnia, USA, na'e 'ikai palani ia ke 'i Niu 'Ingilani he fa'ahita'u māfana ko ia ka, 'i he vili hono kaungāme'á, ne hū ai mo ia ki he ako he fa'ahita'u māfaná 'i Hāvati. Hili e fakataha lotu ko ia 'i tu'á, ne fokotu'utu'u leva 'a Hala ke talanoa mo Kefi 'i he lotú 'i ha Sāpate 'e taha pea na'e fiefia ke fanongo 'oku manako he tenisi. Na'e tu'o lahi e fa'a tenisi 'a Hala mo hano kaungāme'a he kolisi 'i he uike pea ko ha taha sipoti fakanatula lelei ia, peá ne pehē leva ko ha fuofua teiti lelei ke na tenisi, mo ha founga ke ne to'oa ai hono lotó. Ko e me'a na'e 'ikai talaange 'e Keflini ko

ki he'ene fānau 'i he kaha'ú pea a'u 'o ne 'osi foaki kiate kinautolu ha hingoa fakakātoa, "Ko e Kau 'Ulu Keló (Redheads)," 'o fakakaukau te nau 'ulu kelo hangē ko 'ene fa'eé.

Na'e iku 'o hoko 'a e faka'anaua ko 'eni lolotonga 'ene hoko ko ha tokoni 'i he kau palesitenisi 'o e Vahefonua Positoní, ko ha uiu'i faka-Siasi na'e ma'u 'e Hala lolotonga 'ene ako 'i he 'Univēsiti Hāvati, hili ia 'ene

ia na'e kapiteni 'i he timi tenisi 'i he'ene ako mā'olungá! 'Oku kei hanu pē 'a Hala fekau'aki mo 'ena taú, "Na'á ne tā vale'i au." Ko e 'uluaki 'eni 'o e ngaahi sipinga lelei hono uaifi ki he kaha'ú, 'o e mo'ui fakatōkikaló, peá ne tokoni foki ke fai pehē hono husepānití.

Ko ha Hala Fo'ou

Hili 'ena malí pea mo hono fokotu'u 'o Hala ki he kau faiako 'i he ako'anga pisinisi he 'Univēsiti Sitenifōtí, 'i he valenga poó 'i ha pō 'e taha 'i Tisema 1970, 'i ha ngaahi māhina si'i kimu'a pea tukuange 'a Hala ko e pīsope 'o e uooti fānau ako 'i Palo Ató, na'e fai ange 'e Kefi ha fehu'i faka'ohovale. 'I he kaka hake 'a Hala ki he mohengá, hili ha 'aho ngāue lahi, ne falala atu 'a Kefi pea fehu'i ange, "'Okú ke fakapapau'i 'okú ke fai e me'a 'oku totonu ke ke fai ki ho'o ngāue ma'u'anga mo'uí?"

Na'e faka'ohovale ki ai 'ene fehu'í. Na'e ngali tokamālie 'a e me'a kotoa 'i he'ena mo'uí. Na'e ngali tu'u lelei 'a e kaha'ú mo mahino, 'o a'u ki he fale ne faka'amua 'e he fāmili 'Aealingí 'a ia ne toki tohi 'e Hala 'i he'ene tohinoá. 'E kau ai ha ngaahi me'a lelei hangē ko "ha loki ki ha ngaahi ngāue, pea lahi fe'unga ke ngāue mo tuku ai ha pōpao (kayak)," fakataha mo ha "palaki'anga 'uhila 'e

Na'e ui ko ha 'Aposetolo 'i he 1995 (olunga), kuo 'osi hoko 'a Palesiteni 'Aealingi ko ha tokoni ki ha Palesiteni 'e toko tolu 'o e Siasí: Kōtoni B. Hingikeli (to'omata'ú), Tōmasi S. Monisoni, pea mo Lāsolo M. Nalesoni he lolotongá ni.

To'omata'ú: Ko e ta'ata'alo 'a Palesiteni 'Aealingi mei hono 'apí, ko e fakaafe fakalāngilangi 'i he laka 'o e Days of '47 'i he 2012, 'i Sōleki Siti, 'lutā.

nima he ve'e tēpile 'o e peitó" mo ha "ki'i pale-pale pe fale fetongi lōngonoa ke fai ai ha tohi."

"Ko e hā ho'o 'uhingá?" Na'e 'eke ange 'e Hala ki hono uaifi.

Peá ne fokotu'u ange, "Te ke lava 'o fai ha fakatotolo ma'a Niila A. Mekisuele?" 'o 'uhinga ki he Komisiona fo'ou e Ako 'a e Siasí. Na'e mo'utāfu'ua 'a Hala he me'á ni. Na'e tu'o taha pē 'ene fetaulaki mo Niila A. Mekisuelé, pea 'okú ne 'ilo'i kuo te'eki ai tu'o taha ke fetaulaki 'a Kefilini mo ia. Na'á ne feinga ke fakamatala'i ange 'a e 'uhinga he 'ikai fe'unga ai mo ia ha fa'ahinga fetongi ngāue peheé, ka na'á ne

kei vili pē pe 'e fēfē ke ne lotua 'eni. Na'á ne fakahoko leva 'a e me'á ni, 'o tū'ulutui he ve'e mohengá 'o fai ha lotu nounou. 'I he 'ikai ko ia ke ma'u ha talí, ne ongo'i leva 'e Hala kuo mahino pea 'ikai fuoloa na'á ne mohe leva.

Ka, 'i he pongipongi hono hokó, kuo ma'u 'e Hala ha ongo ue'i fakalaumālie mahino 'e iku liliu ai e halanga 'o 'ene ngāue ma'u'anga mo'uí mo 'ene mo'uí. Na'á ne fakatou hiki 'eni 'i he'ene tohinoá. 'Uluakí, "'Oua te ke faka'aonga'i ho'o fakakaukau fakatangatá ke ta'ofi ai e ngaahi faingamālie 'oku 'oatu kiate koé: lotua kotoa kinautolu 'i he loto tau'atāina." Pea ko e uá, "Fakahoko e ngāue 'oku tuku atu kiate koe

‘i he Siasí pea mo ho’o ngāue ki he lelei taha te ke lavá; ko e teuteu pē kinautolu.”

Na’e hoko mai ‘a e ‘uluaki ongó hangē ha valoki ‘o iku mo’ui fakatau ma’u ai pē ‘a Hala ki ai. Hili ha’ane fakasī-tu’ā ‘i ha ngāue kehekehe ‘e tolu na’e ‘oange ki ai mo ‘ikai ke ne lotua, na’e ha’u ki he’ene fakakaukaú ‘a e ngaahi lea ko ‘ení, “Oua na’á ke toe fai e fehalaaki ko iá. ‘Oku ‘ikai ke ke ‘ilo ‘a e iku’anga ‘i ho’o ngāue ma’u’anga mo’uí.”

‘I he mahino lelei ‘a e fakahinohino fakalaumālie ko ‘ení, na’e mateuteu ‘a Hala hili ha meimei uike ‘e tolu mei ai, ‘i he telefoni atu ‘a Komisiona Mekisuele ke fakataimitēpile ‘i ha fakataha ki Sōleki Siti. Na’e ‘ikai toe afe ‘a Misa Mekisuele. Na’á ne pehē, “Oku ou fie kole atu ke

ke hoko ko e palesiteni ‘o e Ricks College.” Na’e tali ange ‘e Hala kuo pau ke ne lotua ia. Na’á ne lotu pea ko e tali nounou na’á ne ma’ú, “Ko hoku ‘apiako ia.” Ko e toengá, ‘o hangē ko e laú, ‘oku fakahisitōlia ia. Kuo hoko ‘ene ngāue ‘i he Siasí talu mei ai ko ha fa’ifa’itaki’anga mahino, ‘i he’ene hiki ‘o hoko ko e Tokoni Komisiona ‘o e Polokalama Akó pea Komisiona (tu’o ua), hoko ai mo hono ui ki he Kau Pisopeliki Pulé, Kōlomu ‘o e Kau Fitungofulú, Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, mo ha tokoni ki ha Kau Palesiteni ‘e toko tolu ‘o e Siasí.

Ka ko hono mo’oní, na’e ‘ikai toe kehekehe kia Hala ‘a e mahu’inga ‘o e ngaahi uiui ‘i he Siasí: Kuo akonaki ‘a Palesiteni ‘Aealingi ‘o pehē, “E lava ke ‘ahi’ahi ‘i kitautolu ‘i he ngaahi fie ma’u kehekehe he tu’unga ‘o e mo’uí ke

tau situ’a pe ta’e-tokanga ki he ngaahi ui ke tauhi ki he Fakamo’uí. ‘E ngali ta’e-mahu’inga ha ni’ihi ‘o e ngaahi ui ko iá, ka na’e liliu ‘eku mo’uí, mo hoku fāmili, ‘o lelei ange ‘i he’eku tali ha ui ke faiako ‘i ha kōlomu ‘o ha kau tikoní. Na’á ku ongo’i e ‘ofa ‘a e kau tikoní ko iá ki he Fakamo’uí mo ‘Ene ‘ofa kiate kinautolú.”²

Ko e fakafōtunga kehekehe faka’osí: ‘Oku ‘ikai ke u lava ‘o fakakaukau ki ha taha ‘oku ou ‘ilo’i ‘e toe fakafepaki lahi ange ki he fakakikihí mo fehi’a ‘i he fakamamahí ‘i hoku kaungāme’a ko Henelí B. ‘Aealingí. Ka na’á ne faka’osi ako ko e ROTC mā’olunga taha ‘i he’ene kalasí he ‘Univēsi’i ‘o ‘Iutaá pea ngāue ma’a hono fonuá ‘i he Laulāpuna Fakakautau ‘a e ‘Iunaiteti Siteití. Kapau ‘oku fie

ma’u ha taha ke ‘alu ki he taú—pea ‘oku mahino ne tau kau ‘i he tau na’e kamata ‘i he langí—ko e me’a ‘uluakí, te ke loto ke taki koe ‘e ha taha ‘oku fehi’a ‘i he fo’i fakakaukau ‘o e taú. Ka kapau na’e pau ke ‘i ai ha tau (fakalaumālie), te ke kole ki he takí ke fakakaukau lelei, mo fakapotopoto, ke fakafehoanaki ‘a e ngaahi founa palani mo e ngāue kotoa pē ki he tokāteline kuo fakahaá, pea mo’ui mo feinga ki ha

fakamahino ‘a e Laumālie Mā’oni’oni ‘i he tu’utu’uni kotoa pē ‘okú ne fai. Ko ha malu ‘i laulōtaha pehē ‘o e me’a ‘oku toputapú ‘i he tau ‘i ha fa’ahinga me’a ‘oku ta’emā’oni’oni pe ‘ulí, ‘okú ne ala fakafōtunga e tu’unga haohaoa taha ‘o e mo’ui makehe ‘a Henelí B. ‘Aealingí. Te u fiefia ke kau ‘i he’ene kau laulāpuná, heka ‘i hono vakataú, pe toi ‘i hono toi’angá. ■

Na’e mātúaki mahu’inga ‘a e piokālafí ‘o Palesiteni ‘Aealingi ko e *I Will Lead You Along: The Life of Henry B. Eyring*, na’e fa’u ‘e Lōpeti I. ‘Itoni mo Henelí J. ‘Aealingí, ‘i hono teuteu ‘o e fakamatala ko ‘ení. ‘Oku ma’u ha ni’ihi ‘o e ngaahi fakamatala tonu mo e puipuitu’a fakapiokālafí ‘o Palesiteni ‘Aealingí, ‘i he ma’u’anga tokoni ko ‘ení.

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Personal correspondence, Apr. 25, 2018.
2. Henry B. Eyring, “Ki Hoku Makapuná,” *Liahona*, Nōvema 2013, 69–70.

Fai 'e 'Eletā
J. Devn Cornish
Fitungofulu Taki Mā'olunga

Ko e Siasi Mo'oni

“Ki Hono Fakahaohaoa 'o e Kakai Mā'oni'oni”

Kuó ke ma'u ha faingamālie he taimí ni ke lau 'a e ngaahi fuofua vahe 'o e voliume 1 'o e ngaahi voliume fo'ou 'e fā e fakamatala ki he hisitōlia 'o e Siasí, *Kau Mā'oni'oni: Ko e Talanoa 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní*. 'Oku faka'ofu'ofa ke sio ki he anga hono langaki 'etau tuí mo fakafo'ou 'etau 'amanaki lelei 'e he hisitōlia 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, hangē ko hono fakamatala 'i 'i hono tu'unga totonú mo foua 'e kinautolu na'a nau mo'ui 'akí. 'Oku tau ongo'i monū'ia ke 'omai e hisitōlia ko iá 'i ha founga 'e lava ai ke mahino mo fakahounga 'i 'i he founga 'o e māmaní pea 'i he Siasí kotoa.

Ko e ngaahi ongo 'oku ma'u 'e ha taha 'i hono lau e hisitōlia 'o e Siasí, 'e meimei makatu'unga pē ia 'i he me'a 'oku 'amanaki ha taha ke ne ma'u 'i he hisitōlia ko iá. 'Oku tau lau e folofola tonu 'a e 'Eikí ko e Siasí ni ko e “siasí mo'oni mo mo'ui pē taha 'i he founga 'o e māmaní kotoa” (T&F 1:30). 'E ngali 'uhinga lelei leva ke fakakaukau 'e fakaho'ata mai 'e he hisitōlia 'o e Siasí e tonupasika hono fakahoko lelei 'e he kau taki e ngaahi fakahinohino ne fakahā 'o a'u mai ki ha fa'unga haohaoa 'oku talitali lelei mo talia pukenimaá. Ka 'oku 'ikai ko e me'a ia 'oku fakamatala 'i 'e he folofolá pe fakafōtunga 'e hotau hisitōliá, he ko e fakahaohaoa 'i 'o e Siasí 'i hono fa'ungá, na'e 'ikai ko e tefito'i taumu'a ia 'a e 'Eikí.

Ko e Hā 'a e Taumu'a 'o e Siasí?

'Oku hala ha feitu'u ia 'i he folofolá, 'i he'etau tokātelinē, pe ngaahi akonaki 'a e kau 'aposestolo mo e kau palōfita 'i he ngaahi 'aho kimui ní 'oku ako'i ai ko e taumu'a 'a e 'Eikí ke fakahaohaoa 'i pe fakahaofi 'a e Siasí. Ka, ko e taumu'a 'o e Siasí “ko hono fakahaohaoa 'o e kakai mā'oni'oni . . .

kae 'oua kuo tau hoko kotoa pē ki he fakataha 'i he tuí . . . ki he tangata haohaoá, ki he fuofua 'o hono lahi 'o e fonu 'o Kalaisí” (Efesō 4:12–13). Ko e tefito'i taumu'a 'a e 'Eikí ke fakahaohaoa 'i 'Ene Kakai Mā'oni'oni. 'Oku tu'u 'a e Siasí ke poupou'i 'a e kaveinga ngāue ko iá.

'I he'ene peheé, te tau fiefia 'i he me'a te tau 'ilo 'i hotau hisitōliá kapau 'oku tau 'amanaki ke fakahaa 'i 'a e founga hono Fakafoki mai 'o e Ongoongolelei 'o 'ikai ngata pē 'i hono fokotu'u 'o e Siasí mo'oni 'o e 'Eikí he māmaní, ka mo hono toe 'omi foki ai e ngaahi a'usia 'e lava ai ke tupulaki hono kau takí mo hono kāingalotú 'o a'u ki he haohaoá, 'i he'enua ako mei he'enua ngaahi ikuná mo 'enua ngaahi fehālákí. 'E lava ke fakatupulaki 'e he'enua ngaahi a'usiá 'etau tui ki he 'Otuá mo Kalaisí pea mo tokoni ke tau 'ilo'i e founga 'e lava ai 'e ha'atau kau 'i he ngāue tatau 'oku tataki fakalangi ko 'eni' o liliu mo tāpuaki'i kitautolú. Ko hono 'ai 'e tahá, 'oku 'omai 'e he hisitōlia 'o e Siasí kiate kitautolu ha 'amanaki lelei 'e lava mo kitautolu foki 'o “fakahaohaoa 'i 'ia [Kalaisi]” (Molonai 10:32).

'Oku 'UHINGA KI HE HĀ 'A E PEHĒ KO E SIASI MO'ONI PĒ TAHÁ 'ENÍ?

Kapau na'e lava 'a e kau taki mo e kāingalotu 'o e kuo hilí 'o fokotu'u 'a e Siasí 'o Kalaisí neongo na'e 'ikai haohaoa 'enua ngāue he taimi 'e nī'ihī, pea kapau na'a nau fa'a fehalaaki he taimi 'e nī'ihī, ko e hā leva 'a e 'uhinga 'o 'etau pehē ko e Siasí mo'oni pē tahá 'eni? 'Oku 'uhinga ia te tau lava 'o falala kakato ki hono mo'oni 'o e mafai lakanga fakataula'eiki kuo fakafoki maí, ki he ngaahi ouau fakamo'uí, ki he tokāteline kuo fakahā maí, ki he folofolá, pea mo e ongo kōlomu uouangataha 'o e Kau 'Aposestolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá mo e Kau Palesitenisí 'Uluakí 'Oku 'uhinga te

tau lava 'o 'ilo 'oku tataki 'e he Fakamo'uí tonu pē 'a e Siasí pea 'e fakamo'oni e Laumālie Mā'oni'oni ki he kau fekumi fakamātoató hono mo'oni 'o e ngaahi me'a ko 'ení. 'Oku 'uhinga ia, na'a mo e kakai ta'e-haohaoa ka 'oku fakamātoato hangē ko koe mo aú, te tau lava 'o nofo 'i he nāunau fakasilesitalé fakataha mo e 'Otuá mo Kalaisi pea mo hotau ngaahi fāmili 'o ta'engata, tu'unga 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí, 'o ka tau feinga ke tauhi e ngaahi fuakava fekau'aki mo e ngaahi ouaú, pea mo fakatomala ma'u ai pē.

'Oku tau ongo'i monū'ia ke ma'u e fakamatala hisitōliá ni 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, pea 'oku mau tapou atu ke mou hoko atu hono lau e toenga 'o e ngaahi tohi 'i hono tuku atu 'o e ngaahi voliumé. 'Oku fai pau ki he ngaahi lekōtí pea mo e ngaahi mo'oni 'oku ma'ú. 'Oku mau falala 'e hanga 'e hano lau fakamātoato e hisitōlia ko 'ení 'o fakalahi 'etau tui ki he 'ofa 'a e Tamai Hēvaní pea mo e mālohi 'o e Fakalelei 'a Kalaisí, te ne fakamālohia 'etau fakamo'oni ki he tataki fakalangi 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmítá pea mo e Fakafoki mai 'o e Ongogolelé, pea te ne lava 'o 'omi kiate kitautolu ha 'amanaki

lelei, te tau lava mo kitautolu foki 'o ma'u 'a e ngaahi tāpuaki kotoa kuo 'osi tala'ofa ki he kau tuitalá. ■

Na'e hoko 'a 'Eletā Cornish ko ha Assistant Executive Director 'o e Tafā'aki Hisitōlia 'a e Siasí 'i he taimi na'e teuteu'i ai e lea ko 'ení.

'Oku 'asi atu 'a e vahe 7 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he fakamatala ko 'ení. 'Oku ma'u kakato 'a e voliume 'uluaki 'i ha lea fakafonua 'e 14 kuo 'osi paaki 'i he **store.lds.org** pea ta'e-totongi 'i he Gospel Library app pea mo e 'initaneti 'i he **saints.lds.org**. 'Oku toe ma'u foki ia 'i he lea fakapilitāniá, Sipeiní, mo e Potukalí 'i he e-book manakoá mo e audio book platforms.

Ke ke 'ilo lahi ange ki he ngaahi me'a fakalaumālie ne hoko 'i he hisitōlia 'o e Siasí, kau mai ki he fakataha lotu fakamāmani lahi, ko ha talanoa Fehangahangai mo 'Eletā Kuenitini Kuki 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá he 'aho 9 'o Sepitema 2018. 'Alu ki he **YSAface2face.lds.org** ke ma'u e ngaahi fakaikiiki pea mo fakahū kei taimi mai e ngaahi fehu'í.

Vahe 7

Ongo Kaungā Tamaio'eiki

Ko e vahe 7 'eni 'o e volume fo'ou 'e fā 'o e fakamatala fakahisitōlia 'o e Siasī 'oku ui ko e Kau Mā'oni'oni: Ko e Talanoa 'o e Siasī 'o Sīsū Kalaisi 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī. 'Oku ma'u atu e tohi kuo pāki 'i ha ngaahi lea fakafonua 'e 14, 'i he konga ko e Church History 'i he Gospel Library app, pea 'i he kaumaonioni.lds.org. Na'e pulusi 'a e ngaahi vahe kimu'ā 'i he ngaahi makasini kimu'ā pea 'oku ma'u ia 'i he lea fakafonua 'e 14 'i he Gospel Library app pea 'i he kaumaonioni.lds.org.

Na'e momoko mo 'uho'uha 'a e fa'ahita'u failau 'o e 1829 'o a'u ki Mē. Lolotonga e nofo fale 'a e kau faama 'o Hāmoní, 'o fakatoloi hono tō 'enau ngoue he fa'ahita'u failaú kae 'oua kuo sai e 'eá, na'e liliu 'e Siosefa ia mo 'Ōliva e lekōtí ki he lahi taha te na lavá.¹

Kuó na a'u mai ki he talanoa 'o e me'a ne hoko ki he kau Nifaí mo e Kau Lei-maná he taimi na'e pekia ai 'a Sīsū 'i Selusalemá. Na'e fakamatala ai ki he ngaahi mofuike mo e matangi mālohi ne ilifia ai 'a e kakaí mo ne liliu e fōtunga 'o e fonuá. Na'e ngalo hifo ha ngaahi kolo ki lolofonua, kae vela ha ngaahi kolo 'e ni'ihi. Na'e laulauhōua e fatulisi 'a e langí pea pulia e la'áá, kae nofo e ni'ihi na'e kei mo'uí 'i he fakapo'uli lōlō. Na'e tangi e kakaí 'i ha 'aho 'e tolu, 'o tengihia 'enau kau maté.²

Faifai pea ongo mai e le'ō 'o Sīsū Kalaisi, 'i he uhouhonga 'o e taimi fakamamahí ni. Na'á Ne fehu'i ange, "He 'ikai koā te mou tafoki mai 'eni kiate au, pea fakatomala mei ho'omou ngaahi angahalá, 'o liliu, koe'uhí ke u fakamo'ui 'a kimoutolu?"³ Na'á Ne to'o atu e fakapo'ulí pea fakatomala e kakaí. Ne fakataha mai leva hanau tokolahi ki ha tempale 'i he feitu'u ne ui ko Mahu, 'o nau talanoa ai ki he ngaahi liliu lahi kuo hoko ki he fonuá.⁴

Lolotonga 'enau fetalanoa'akí, ne nau mamata ki he hā'ele hifo e 'Alo 'o e 'Otuá mei he langí. Na'á Ne folofola, "Ko au ko Sīsū Kalaisi, 'a ia na'e fakamo'oni 'i 'e he kau palōfitá 'e ha'u ki he māmání."⁵ Na'á Ne nofo mo kinautolu 'i ha ki'i taimi, ako'i ange 'Ene ongoongoleléi mo fekau ke nau papitaiso 'i he fakauku ki hono fakamolemole'i 'o e ngaahi angahalá.

Na'á Ne folofola, "Ko ia ia 'okú ne tui kiate au mo papitaisó, 'e fakamo'ui ia. Te nau ma'u 'a e pule'anga 'o e 'Otuá."⁶ Kimu'a peá Ne hā'ele hake ki he langí, na'á Ne foaki ki ha kau tangata angatonu 'a e mafai ke papitaiso 'a kinautolu na'e tui kiate Iá.⁷

Lolotonga e liliu lea 'a Siosefa mo 'Ölivá, na'e ongo kiate kinaua e ngaahi akonaki ko 'ení. Na'e tatau pē 'a Siosefa mo hono ta'okete ko 'Alaviní 'o te'eki ai papitaiso, pea na'á ne fie 'ilo lahi ange ki he ouau mo e mafai na'e fie ma'u ke fakahoko 'aki iá.⁸

I he 'aho 15 'o Mē 1829, na'e tu'u ai e 'uhá pea lue-lalo leva 'a Siosefa mo 'Öliva ki he vao'akau ofi atu ki he Vaitafe Sesikuehaná. Na'á na tū'ulutui 'o fehu'i ki he 'Otuá fekau'aki mo e papitaisó pea mo e fakamolemole'i 'o e ngaahi angahalá. Lolotonga 'ena lotú, na'e ongo mai e le'o 'o e Huhu'í 'o fakanonga kinaua, pea hā mai ha 'āngelo 'i ha konga 'ao maama. Na'á ne fakafe'iloaki ange ko Sione Papitaiso ia, peá ne hilifaki hono ongo nimá 'i hona 'ulú. Na'e fonu hona lotó 'i he fiefia pea 'ākilotoa kinautolu 'e he 'ofa 'a e 'Otuá.

Na'e pehē ange 'e Sione, "I he huafa 'o e Misaiá, 'oku ou foaki kiate kimoua 'a [eku] ongo kaungā-tamaio'eiki, 'a e Lakanga Fakataula'eiki 'o 'Ēloné, 'a ia 'okú ne ma'u 'a e ngaahi kī 'o e tauhi mai 'a e kau 'āngeló, pea mo e ongoongolelei 'o e fakatomalá, pea mo e papitaiso 'i he fakaukú ke fakamolemole 'a e ngaahi angahalá."⁹

Na'e 'ikai le'olahi e le'o 'o e 'āngeló, ka na'e ongo mahuhuhuhu ia ki he loto 'o Siosefa mo 'Ölivá.¹⁰ Na'á ne fakamatala'i ange na'e fakamafai'i kinaua 'e he Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné ke na fai papitaiso pea na'á ne fekau ke na fepapitaiso'aki pē 'a kinaua kimu'a peá ne toki mavahé. Na'á ne talaange foki te na ma'u mo ha toe mālohi lahi ange 'o e lakanga fakataula'eiki 'amuiange, 'a ia te na ma'u ai e mafai ke na fefoaki'aki e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni kae pehē kiate kinautolu ne na papitaisó.

Hili e mavahe 'a Sione Papitaisó, na'e lue leva 'a Siosefa mo 'Öliva 'o hifo ki he loto vaitafé. Na'e tomu'a papitaiso 'e Siosefa 'a 'Öliva, pea 'i he'ene tu'u hake pē mei he vaí, na'e kamata ke kikite 'a 'Öliva 'o kau ki he ngaahi me'a 'e vave 'ene hokó. Na'e papitaiso leva 'e 'Öliva 'a Siosefa, pea na'á ne tu'u hake mei he vaí 'o kikite fekau'aki mo e 'alu hake 'a e siasi 'o Kalaisí, 'a ia kuo tala'ofa mai e 'Eikí te Ne fokotu'u 'i hona lotolotongá.¹¹

Hili e fakahinohino 'a Sione Papitaisó, ne na toe foki ki he vao'akau 'o fefakanofu'aki kinaua ki he Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné. I he'ena ako 'a e Tohi Tapú, kae pehē ki

he'ena liliu e lekooti fakakuonga mu'á, na'e fa'a lau ai 'a Siosefa mo 'Öliva 'o fekau'aki mo e mafai ke ngāue 'i he huafa 'o e 'Otuá. Kuó na fuesia 'eni e mafai ko iá.

Hili 'ena papitaisó, na'e fakatokanga'i 'e Siosefa mo 'Öliva ko e ngaahi potufolofola ko ia ne mu'aki hā ngali fihhi mo fakamisitelí, kuo fakafokifā pē 'ene toe mahino angé. Ne nofo'ia 'ena fakakaukau 'e he mo'oni mo e mahinó.¹²

Ka 'i Niu 'Toké, na'e loto vēkeveke ai e kaungāme'a 'o 'Öliva ko Tēvita Uitemaá ke ne 'ilo lahi ange ki he ngāue 'a Siosefá. Neongo na'e nofo 'a Tēvita ia 'i Feieti, 'i ha maile 'e tolungofulu nai mei Manisesitā, ka na'á na kaungāme'a mo 'Öliva lolotonga e kei faiako 'a 'Öliva peá ne kei nofo mo e fāmili Sāmitá. Ne na fa'a talanoa ki he 'ū lau'i peleti koulá pea 'i he taimi na'e hiki ai 'a 'Öliva ki Hāmoní, na'á ne palō-mesi ke faitohi kia Tēvita fekau'aki mo e liliú.

Ne 'ikai fuolua kuó ne kamata ma'u ha 'ū tohi. Na'e tohi ange 'a 'Öliva na'e 'ilo'i 'e Siosefa e fakaikiiki ki he'ene mo'uí na'e 'ikai mei lava ke 'ilo ia 'e ha taha, tukukehe pē 'i ha fakahā mei he 'Otuá. Na'á ne fakamatala'i e folofola 'a e 'Eikí kia Siosefá pea mo hono liliu 'o e lekōtí. I ha tohi 'e taha, na'e vahevahe ange ai 'e 'Öliva ha fanga ki'i faka-lea 'o e liliu na'e faí mo ne fakamo'oni ki hono mo'oni.

Na'á ne talaange 'i ha tohi 'e taha kia Tēvita, ko e finangalo ia 'o e 'Otuá ke ne ha'u mo 'ene fanga hōsī mo e salioté ki Hāmoni ke tokoni kia Siosefa mo 'Ema, pea na'e hiki 'a 'Öliva ki he 'api 'o Uitemaá 'i Feieti, pea ko e feitu'u ia ne faka'osi ai e ngāue liliu leá.¹³ Kuo kamata ke 'ikai fu'u talitali lelei e fāmili Sāmitá 'e he kakai 'o Hāmoní. Na'e faka-

manamana'i 'e ha kau tangata ke 'ohofi kinautolu, ka ne 'ikai e fāmili 'o 'Emá, mahalo kuo nau lavea lahi.¹⁴

Na'e vahevahe 'e Tēvita e ngaahi tohi 'a 'Ölivá ki he'ene ongomātu'á mo hono ngaahi tokouá mo e tuofāfine, pea ne nau loto fiamālie ke talitali lelei 'a Siosefa, 'Ema mo 'Öliva ki honau 'apí. Ko e fāmili Uitemaá, ko e hako kinautolu 'o ha kakai lea faka-Siamane ne nau nofo'i e feitu'u pea ne 'iloa kinautolu ko ha kakai ngāue mālohi mo anga faka'apa'apa. Na'e ofi 'aupito honau fāmá ki he 'api 'o e fāmili Sāmitá ke nau 'a'ahi ki ai, ka na'e mama'o fe'unga ia ke 'oua na'a hoha'asi kinautolu 'e he kau kaiha'á.¹⁵

Na'e fie 'alu leva 'a Tēvita ki Hāmoni, ka na'e fakamana-tu ange 'e he'ene tamaí 'oku toe ha 'aho 'e ua ke faka'osi ai

*Na'e fa'a laukonga ma'u
pē 'a Siosefa mo 'Öliva
fekau'aki mo e mafai ke
ngāue 'i he huafa 'o e 'Otuá.
Kuó na ma'u he taimí ni
'a e mafai ko iá.*

'eka 'e ono kuo palau he pō kimu'á, pea na'e tatali mai 'a e palaú kiате ia 'i he laine faka'osí, kuo maaui ke ne faka'osi e ngāue.

Na'e ofo e tamai 'a Tēvitá 'i he'ene 'ilo ki he me'a na'e hokó. Na'á ne tala-ange, "Pau pē 'oku 'i ai ha mālohi lahi ange 'e kau he me'á ni, ko ia 'oku ou tui mahalo 'oku lelei ke ke 'alu ki Peni-silivēnia he vave tahá he 'osi pē hono laku ho'o fafanga kekelelé."

Na'e ngāue mālohi 'a Tēvita ke palau e toenga ngoue'angá mo teuteu'i e kekelelé ki ha tōta'u lelei. 'I he'ene 'osí, na'á ne tui 'ene salioté ki ha fanga hoosi mālohi peá ne fononga leva ki Hāmoni, kimu'a he taimi na'e totonu ke toki 'alu aí.¹⁶

Na'e femo'uekina leva e fa'e 'a Tēvitá 'i he hiki pē 'a Siosefa, 'Ema mo 'Ōliva ki Feietí. Na'e 'osi 'i ai ha fānau 'e toko valu 'a Mele Uitemā mo hono husepā-niti ko Pitá, 'i he vaha'a 'o e ta'u hongofulu mā nimá mo e tolungofulú, pea ko e ni'ihi ko ia ne 'ikai kei nofo honau 'apí, ne nau nofo ofi atu pē ki ai. Na'e femo'uekina e ngaahi 'aho 'o Melé 'i he tokanga'i 'enau ngaahi fie ma'ú, pea ko ha ngāue lahi ia e 'i ai 'ene kau 'a'ahi 'e toko tolú. Na'e falala 'a Mele ki he uiui'i 'o Siosefá pea na'e 'ikai ke ne hanu ka kuo faka'au ke ne ongosia.¹⁷

Na'e fu'u vela mo 'afu 'aupito e 'ea 'i Feietí he fa'ahita'u māfana ko iá. 'I

he fai ko ia 'e Mele 'a e foó mo teuteu'i e me'atokoní, na'e lele pē 'a e tala-kae-tohi 'e Siosefa 'a e liliu leá 'i ha loki 'i 'olunga. Na'e fai 'e 'Ōliva e tohí ma'ana, ka na'e fa'a tau-fetongi pē 'a 'Ema pe ko ha taha he fāmili Uitemā 'i hono fai e tohí.¹⁸ Taimi 'e ni'ihi, 'i he ongosia 'a Siosefa mo 'Ōliva he ngāue liliu leá, ne na lue lalo ki ha ki'i anovai ofi atu pē 'o tolo e maká ke paheke he fukahi vaí.

Na'e ma'u 'e Mele ha ki'i taimi ke si'i mālōlō ai, ka na'e faingata'a ke ne fuesia e ngāue ne toe fakalahi atú pea mo 'ene ongosia.

'I ha 'aho 'e taha, lolotonga 'ene 'i he fale tauhi'anga 'o e fanga monumanú na'e tatau ai e fanga pulú, na'á ne vakai

ha'ane ngāue lahi kae toki lava 'o mavahe. Ko e fa'ahita'u tōta'ú ia, pea nae fie ma'ú ke ne palau ha 'eka 'e uofulu pea 'ai mo ha fafanga kekelele ke tokoni ke tupu 'enau ngoue uité. Na'e talaange 'e he'ene tamai na'e totonu ke ne 'uluaki lotu pe na'e fie ma'ú mo'oni ke ne mavahe he taimí ni.

Na'e talangofua 'a Tēvita ki he fale'i 'ene tamai pea 'i he'ene lotú, na'á ne ongo'i na'e talaange 'e he Laumālié ke faka'osi 'ene ngāue 'i 'apí kimu'a pea toki 'alu ki Hāmoni.

'I he pongipongi hono hokó, na'e luelue ai 'a Tēvita ki he ngoue'angá 'o ne mamata ki ha ngaahi fo'i laine fakapō-pō'uli 'i he kekelelé na'e te'eki ai ke palau he efiati kimu'á. Na'á ne toe vakavakai holo, 'o ne vakai fakafuofua ki ha

atu ki ha tangata 'ulu hinā na'á ne afe mai mo ha tangai 'i hono umá. Na'á ne ilifia he fakafokifā pē e 'asi 'a e tangatá ka 'i he'ene fakaofi angé, na'á ne lea ange 'i ha le'onga'ofa na'á ne ongo'i fiemālie ai.

Na'á ne talaange, "Ko hoku hingoá ko Molonai. "Kuó ke fu'u ongosia he ngāue makehe 'oku pau ke ke fai." Na'á ne tukuhifo e tangai mei hono umá pea na'e siofi pē 'e Mele 'ene kamata ke vetevete hono hā'í.¹⁹

Na'e hoko atu e lea 'a e tangatá, "Kuó ke faivelenga 'aupito mo ngāue mālohi." "Ko ia 'oku totonu ai ke ke mamata tonu kae lava ke fakamālohia ho'o tuí."²⁰

Na'e fakaava hake 'e Molonai 'ene tangai peá ne to'o hake 'a e 'ū lau'i peleti koulá. Na'á ne pukepuke ia 'i mu'a 'ia Mele ka ne huke hake hono 'ū lau'i pēsí ke lava e fefiné 'o sio ki he me'a na'e tohi aí. 'I he'ene a'u ki he peesi faka'osí, na'á ne tapou kiate ia ke 'ai 'ene kātakí ke lahi pea ke ne faivelenga 'i he'ene fuesia e kavenga makehé 'o ki'i fuo-fuoloo ange. Na'á ne palōmesi ange 'e tāpuekina ia he'ene fai iá.²¹

Na'e pulia e tangata'eikí 'i ha lau momeniti mei ai, kae toko taha pē 'a Mele. Na'e kei toe ha ngāue ke ne fai, ka na'e 'ikai toe hoha'a ia ki ai.²²

'I he faama Uitemaá, na'e vave 'aupito ai e ngāue liliu lea ia 'a Siosefá, ka na'e 'i ai pē ha ngaahi 'aho na'e faingata'a. Na'e hoha'a hono 'atamaí ki ha ngaahi me'a kehe pea 'ikai lava ke tukutaha 'ene tokangá he ngaahi me'a fakalaumālié.²³ Na'e fu'u femo'u-ekina ma'u pē 'a e ki'i fale ia 'o e fāмили Uitemaá pea lahi ai mo e fakahoha'á. Na'e hoko e hiki ki aí ke tukuange ai 'ena mo'ui fūfūnaki mo 'Ema 'i Hāmoní.

'I ha pongipongi 'e taha, 'i he'ene teuteu ke ngāue liliu leá, na'e loto mamahi 'a Siosefa 'ia 'Ema. Kimui ange 'i he'ene fakataha atu mo 'Ōliva mo Tēvita 'i he loki 'i 'olunga ne nau ngāue aí, na'e 'ikai ke ne lava 'e ia 'o liliu ha fo'i lea.

Na'á ne mavahe mei he lokí 'o luelue ki tu'a ki he ngoue 'akau fuá. Na'á ne mavahe 'i ha meimei houa 'e taha 'o lotu. 'I he'ene foki maí, na'á ne kole fakamolemole kia 'Ema. Na'á ne toki foki leva 'o fakahoko e ngāue liliu leá 'o hangē ko e angamahení.²⁴

Na'á ne lolotonga liliu 'a e konga faka'osi 'o e lekōtí, na'e ui ko e 'ū lau'i peleti iiki 'a Nifái, 'a ia 'e hoko ko e

Na'e toe foki 'a Siosefa mo e Kau Fakamo'oni 'e Toko Tolú ki he 'api 'o e fānili Uitemaá, kimui ange he efiafi ko iá. Na'e kei talanoa pē 'a Mele Uitemā mo e ongomātu'a 'a Siosefá he hū fakatovave atu 'a Siosefa ki he lokí. Na'á ne talaange, "Tangata'eiki! Fine'eiki!" 'Oku 'ikai ke mo 'ilo e fiefia lahi 'oku ou ma'ú!"

Na'á ne tangutu hifo he tafa'aki 'o 'ene fa'eé. Na'á ne talaange, "Kuo tuku 'e he 'Eikí ke fakahaa'i e 'ū lau'i peletí ki ha kakai 'e toko tolu makehe meiate au. 'Oku nau 'ilo'i 'iate kinautolu pē 'oku 'ikai ke u hanga 'o kākāa'i e kakai."

Na'á ne ongo'i hangē kuo matafi atu ha kavenga mafasia mei hono umá. Na'á ne talaange, "Kuo pau ke nau fuesia ha kongā he taimí ni." "He 'ikai ke u toe tuenoa toko taha pē 'i he māmaní."

Na'e hū mai 'a Māteni ki he lokí, 'o 'ikai kei fakama'uma'u 'ene fiefiá. Na'á ne kalanga, "Kuó u mamata ki ha 'āngelo mei he langí!" "Oku ou fakafeta'i ki he 'Otuá 'aki hoku lotó kotoa kuó Ne finangalo ke u hoko—'a au—ko ha fakamo'oni ki he ma'ongo'onga 'o 'Ene ngāu'é!"³³

Hili ha ngaahi 'aho si'i mei ai, na'e fakataha e fānili Uitemaá mo e fānili Sāmitá 'i honau fāmá 'i Manisesitá. 'I he 'ilo 'e Siosefa kuo tala'ofa 'a e 'Eikí ke fokotu'u 'Ene folofolá "i he ngutu 'o e kau fakamo'oni tokolahí 'o fakatatau mo ia 'okú Ne 'afio'i 'oku lelei," na'á ne 'alu ai ki he vao'akaú fakataha mo 'ene tamaí, Hailame pea

mo Samuela, kae pehē ki he ngaahi tokoua 'e toko fā 'o Tēvita Uitemaá—'a Kalisitiane, Sēkope, Pita ko e Si'í pea mo Sione— kae pehē ki honau tokoua 'i he fono ko Hailame Peisí.³⁴

Na'e fakataha mai e kau tangatá ki ha feitu'u na'e fa'a 'alu ki ai e fānili Sāmitá 'o lotu lilo. 'I he fakangofua mei he 'Eikí, na'e faka'ali'ali ange ai 'e Siosefa 'a e 'ū lau'i peletí ki he kulupú. Na'e 'ikai ke nau mamata ki he 'āngeló 'o hangē ko ia ne hoko ki he Kau Fakamo'oni 'e Toko Tolú, ka na'e 'oange 'e Siosefa ke nau pukepuke 'a e

lekōtí 'i honau nimá, huke hono ngaahi pēsí pea mo vakai'i e ngaahi tohi fakakuongamu'a ne hā aí. Na'e hanga 'e he'e-nau ala ki he 'ū lau'i peletí 'o fakapapau'i 'enau tui ki hono mo'oni e fakamo'oni 'a Siosefa fekau'aki mo e 'āngeló pea mo e lekooti fakakuonga mu'á.³⁵

Ko 'eni kuo 'osi e ngāue liliu leá pea kuo 'i ai mo ha kau fakamo'oni ke poupou ki he fakamo'oni fakaofa 'a Siosefá, ko ia na'e 'ikai toe fie ma'u ai 'e Siosefa ia 'a e 'ū lau'i peletí. Hili e mavahe 'a e kau tangatá mei he vao-'akaú 'o foki ki falé, na'e hā mai ha 'āngelo pea fakafoki 'e Siosefa kiate ia 'a e lekooti toputapú ke ne tauhi.³⁶ ■

*Na'e 'oange 'e Siosefa ki
he kau Fakamo'oni
'e Toko Valú, ke nau
pukepuke 'a e lekōtí 'i
honau nimá, huke hono
ngaahi peesí, pea mo
vakai'i e ngaahi tohi
fakakuongamu'a ne 'i aí.*

³³ E ma'u atu ha lisi kakato 'o e ngaahi ma'uanga tokoni 'i he Lea faka-Pilitāniá 'i he saints.lds.org.

³⁴ 'Oku 'uhinga e fo'i lea *Tefitó* 'i he ngaahi fakamatalá ki ha ngaahi fakamatala lahi ange 'i he 'ināneti 'i he kaumaonioni.lds.org.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Oliver Cowdery to William W. Phelps, Sept. 7, 1834, *LDS Messenger and Advocate*, Oct. 1834, 1:14; Staker, "Where Was the Aaronic Priesthood Restored?" 158, note 49.
2. 3 Nifai 8; Oliver Cowdery to William W. Phelps, Sept. 7, 1834, *LDS Messenger and Advocate*, Oct. 1834, 1:15–16; vakai foki, Kowallis, "In the Thirty and Fourth Year," 136–90.
3. 3 Nifai 9:13.
4. 3 Nifai 10:9; 11:1.
5. 3 Nifai 11:10; 15:21–24; vakai foki, Sione 10:16.
6. 3 Nifai 11:33.
7. 3 Nifai 11:23–33.
8. Oliver Cowdery to William W. Phelps, Sept. 7, 1834, *LDS Messenger and Advocate*, Oct. 1834, 1:13–16.
9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 13:1 (Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 17–18, 'i he *JSP*, H1:292–94 [draft 2]); Oliver Cowdery to William W. Phelps, Sept. 7, 1834, *LDS Messenger and Advocate*, Oct. 1834, 1:15; Staker, "Where Was the Aaronic Priesthood Restored?" 142–59. **Tefitó:** Toe Fakafoki Mai 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Eloné
10. Oliver Cowdery to William W. Phelps, Sept. 7, 1834, *LDS Messenger and Advocate*, Oct. 1834, 1:15.
11. Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 17–18, 'i he *JSP*, H1:292–94 (draft 2); "Articles of the Church of Christ," June 1829, 'i he *JSP*, D1:371.
12. Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 18, 'i he *JSP*, H1:294–96 (draft 2).
13. "Mormonism," *Kansas City Daily Journal*, June 5, 1881, 1; James H. Hart, "About the Book of Mormon," *Deseret Evening News*, Mar. 25, 1884, [2]; Joseph F. Smith to John Taylor and Council of the Twelve, Sept. 17, 1878, draft, Joseph F. Smith, Papers, Church History Library; Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 21, 'i he *JSP*, H1:306 (draft 2).
14. Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1,

- 18, 'i he *JSP*, H1:296 (draft 2).
15. "Mormonism," *Kansas City Daily Journal*, June 5, 1881, 1; Dickinson, *New Light on Mormonism*, 250; "The Book of Mormon," *Chicago Tribune*, Dec. 17, 1885, 3; Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 21, 'i he *JSP*, H1:306 (draft 2).
16. Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 8, [8]; Orson Pratt and Joseph F. Smith, Interview with David Whitmer, Sept. 7–8 1878, [10], 'i he Joseph F. Smith to John Taylor and Council of the Twelve, Sept. 17, 1878, draft, Joseph F. Smith, Papers, Church History Library; Cook, *David Whitmer Interviews*, 26–27.
17. Orson Pratt and Joseph F. Smith, Interview with David Whitmer, Sept. 7–8, 1878, [10], 'i he Joseph F. Smith to John Taylor and Council of the Twelve, Sept. 17, 1878, draft, Joseph F. Smith, Papers, Church History Library.
18. James H. Hart, "About the Book of Mormon," *Deseret Evening News*, Mar. 25, 1884, [2].
19. Skousen, "Another Account of Mary Whitmer's Viewing of the Golden Plates," 40; [Andrew Jenson], "Eight Witnesses," *Historical Record*, Oct. 1888, 621.
20. Orson Pratt and Joseph F. Smith, Interview with David Whitmer, Sept. 7–8, 1878, [10], 'i he Joseph F. Smith kia Sione Teila mo e Fakataha Alēlea 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, Sept. 17, 1878, draft, Joseph F. Smith, Papers, Church History Library.
21. Skousen, "Another Account of Mary Whitmer's Viewing of the Golden Plates," 40; [Andrew Jenson], "Eight Witnesses," *Historical Record*, Oct. 1888, 621.
22. [Andrew Jenson], "Eight Witnesses," *Historical Record*, Oct. 1888, 621; Orson Pratt and Joseph F. Smith, Interview with David Whitmer, Sept. 7–8, 1878, [10], 'i he Joseph F. Smith kia Sione Teila mo e Fakataha Alēlea 'e Toko Hongofulu Mā Uá, Sept. 17, 1878, draft, Joseph F. Smith, Papers, Church History Library; Stevenson, Journal, Dec. 23, 1877.
23. Whitmer, *Address to All Believers in Christ*, 30.
24. "Letter from Elder W. H. Kelley," *Saints' Herald*, Mar. 1, 1882, 68; vakai foki, Bushman, *Rough Stone Rolling*, 77.
25. Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 34, 'i he *JSP*, H1:352–54 (draft 2). **Ongo Tefitō:** Liliu 'o e Tohi 'a Molomoná; 'Ū Lau'i Peleti Koulá
26. 2 Nifai 3:7–19.
27. Joseph Smith History, circa Summer 1832, [5], 'i he *JSP*, H1:15; 2 Nifai 26:16; 27:15–21.
28. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 17 (Revelation, June 1829–E, 'i he josephsmithpapers.org); Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 5:11–18 (Revelation, Mar. 1829, 'i he josephsmithpapers.org); Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 23, 'i he *JSP*, H1:314–17 (draft 2).
29. Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 8, [11].
30. Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 24–25, 'i he *JSP*, H1:316–18 (draft 2).
31. "Letter from Elder W. H. Kelley," *Saints' Herald*, Mar. 1, 1882, 68; Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 24–25, 'i he *JSP*, H1:316–20 (draft 2); "Testimony of Three Witnesses," 'i he Book of Mormon, 1830 edition, [589]. **Tefitō:** Kau Fakamo'oni 'o e Tohi 'a Molomoná
32. Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 25, 'i he *JSP*, H1:320 (draft 2).
33. Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 8, [11]; book 9, [1].
34. Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 9, [1]; 2 Nifai 27:14.
35. "Testimony of Eight Witnesses," in Book of Mormon, 1830 edition, [590]. **Tefitō:** Kau Fakamo'oni 'o e Tohi 'a Molomoná
36. Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 9, [2].

KO 'EKU TOHI FAKAMATALA 'O E KONIFELENISÍ

Konifelenisi Lahi 'o 'Epeleli 2018

**LAKANGA
FAKATAULA-
'EIKI MO E KAU
MA'U LAKANGA
FAKATAULA'EIKI**

Ko e Lakanga Taula'eiki
Faka-Melekisēteki, 'oku

'ikai ko ha tu'unga ia pe fakahingoa. Ko e mafai fakalangi ia 'oku ma'u 'i he falala ke ngāue 'aonga 'aki ki he ngāue 'a e 'Otuá ma'a 'Ene fānaú. 'Oku totonu ke tau manatu' ma'u pē ko e kau tangata 'oku nau ma'u e lakanga fakataula'eikí, ka 'oku 'ikai ko e 'lakanga fakataula'eikí kinautolu. 'Oku 'ikai taau ke tau pehē, ko e 'lakanga fakataula'eikí mo e hou'eiki fafiné. 'Oku totonu ke tau pehē "ko e kau ma'u lakanga fakataula'eikí mo e hou'eiki fafiné."

Palesiteni Dallin H. Oaks, Tokoni 'Uluaki 'o e Kau Palesitenisí 'Uluaki, "Ko e Ngaahi Mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eikí," *Liahona*, Mē 2018, 65.

Uku Loloto Angé

NGĀUE FAKAETAUHÍ

Ne tokolahi hotau kau takimu'a ne nau vahevahe fekau'aki mo e ngāue fakaetauhi 'i he konifelenisi lahi. 'I ho'o ako e ngaahi pōpoaki fakamuimitahā, vakai pe te ke lava 'o 'ilo'i e ngaahi 'ulungaanga ngāue fakaetauhi. Ko ha ngaahi lea 'eni ke ke kamata'aki:

- Henry B. Eyring, "Ke 'late Kimoutolu 'a Hono Laumālié," *Liahona*, Mē 2018, 86–89.
- Henry B. Eyring, "Ngāue Fakaetauhi 'i he Ue'i Fakalaumālié," *Liahona*, Mē 2018, 61–64.
- Jeffrey R. Holland, "Ke Ne 'late Kinautolu mo Fakamālohia 'a Kinautolu," *Liahona*, Mē 2018, 101–3.
- Jean B. Bingham, "Ngāue Fakaetauhi 'o Hangē ko e Fakamo'uí," *Liahona*, Mē 2018, 104–7.

'OKU 'IKAI
VAETU'UA 'E HA
PALŌFITA
HO VĀ MO E
FAKAMO'UÍ.
KA, 'OKÚ NE
tu'u 'i ho tafa'akí
'o fakahinohino
'a e hala ki he
FAKAMO'UÍ.

'Eletā Neil L. Andersen
'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá,
"Ko e Palōfita 'o e 'Otuá Liahona, Mē 2018, 27.

Ngaahi Tali ki he Ngaahi Fehu'í

TE U LAVA NAI KE SI'AKI 'EKU NGAahi ANGAHALÁ PE A FAKAMOLEMOLE'I AU?

"Ne tuku hifo 'e he [Fakamo'ui] 'a 'Ene mo'uí pea toe to'o ia ki 'olunga.

"Na'a Ne fai 'eni ma'anautolu kotoa 'oku tui kiate lá.

"Na'a Ne fai 'eni ma'anautolu kotoa 'oku 'ikai tui kiate lá.

"Na'a Ne fai 'eni ma'anautolu neongo na'a nau manukii, ngaohikovia mo kape'i Hono huafá. . . .

"Koe'uhí ko Sísū Kalaisi, te tau toetu'u hake mei he mamahi 'o e maté. . . .

"Koe'uhí ko Sísū Kalaisi, he 'ikai ngata pē 'i hono tamate'i 'a 'etau ngaahi anghalá; ka he 'ikai toe manatu'i ia."

'Eletā Dieter F. Uchtdort 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Ua, "Vakai [nai] ki he Tangatá!" *Liahona*, Mē 2018, 108, 109.

Fakaafe: Ko e hā ha ngaahi fehu'i na'a ke ma'u ne tali atu 'i ha me'a na'a ke fanongo ai 'i he konifelenisi? Vahevahe ho'o a'usiá 'i he'emaui peesi Facebook: facebook.com/liahona.

FAKAKIUKIUKI HE KIU NAU 'AVE NAU IA KI FEPBY I. KIRK RICHARDS; IMAGE OF NOTEBOOK AND EARTH FROM GETTY IMAGES

Ko e hā te u faí?

FEINGA KE FAKAHOKO E NGAahi AKONAKI 'A E KAU PALŌFITÁ

Na'e ongo kiate au e pōpoaki 'a Palesiteni Nalesoni 'i he konifelenisí 'oku folofola mai e 'Otuá ke fakahā mai e me'a 'okú Ne finangalo ke u fakahokó. Na'á ku fakakaukau ke u feinga ke fakahoko ia he 'ahó ni. Na'á ku lotua te u lava 'o hoko ko ha tokoni ki ha taha pē 'i he 'ahó ni. Hili e kaiho'ataá na'á ku loto ke 'utu 'eku kaá. Ne u fakakaukau na'e 'i ai ha taha ne fie ma'u ke u 'utu 'ene me'alelé. Ne ki'i ta'epau'ia ka ne u fakakaukau, "Tau toki sio pē". Ne u kamata 'utu 'eku me'alelé. Ne 'i ai ha ki'i veeni ne tu'u ange 'i hoku tafa'akí, pea hifo mai ha fefine mo ha'ane tamasí'i. Na'á ne to'o hake ki tu'a 'ene

pēsí pea hangē na'á ne fiukumi ha me'a 'i lotó.

Ne u faka'osí'osi 'eku 'utu mo 'eku fanongo ki he pehē loto manavasí'i mai e fefine, "Kātaki mu'a." Na'á ku tafoki 'o sio atu ki he'ene fofonga hohaá.

Na'á ku talaange kiate ia ne totonu ke u totongi ha 'utu 'a ha taha he 'ahó ni. "Ko koe 'a e tokotaha ko iá? Ne faka'ohovale e kamata ke 'alunoa pē hono lo'imatá. Na'á ku pehēange, "Oku 'i ai ha taha 'okú ne tokangaekina koe 'i he 'ahó ni." Na'á ku takai hake 'o mono atu 'eku kaati fakamo'uá. Na'á ku heka leva ki loto ki he'eku kaá 'o 'alu mo 'eku 'ilo'i fakapapau 'oku 'i ai ha tokotaha 'i 'olunga 'okú ne tokangaekina foki mo au. "Fakamālō ki he 'Otuá ko ha palōfita!"

—Jonathan Benson, vahevahe 'a e talanoá 'i he peesi Facebook 'a e *Liahona*

'Oku 'i ai ha'o a'usia 'okú ke fie vahevahe? Fakahū mai ho'o talanoá 'i he liahona.lds.org pe vahevahe ia 'i he'emau peesi Facebook.

Fakalaululoto ki heni. . .

KO E HĀ HA ME'A TE U FAI KAPAU NE U 'ILO NE TOE PĒ 'AHO 'E TAHA KE U MO'UI AI?

Vakai, 'Eletā Taylor G. Godoy 'o e Kau Fitungofulú, "Toe Pē 'Aho 'e Taha," *Liahona*, Mē 2018, 34–36.

Vahevahe ho'o ngaahi fakakaukau 'i he peesi Facebook 'a e *Liahona* pe lekooti ho'o ngaahi fakakaukau 'i ho'o tohinoá!

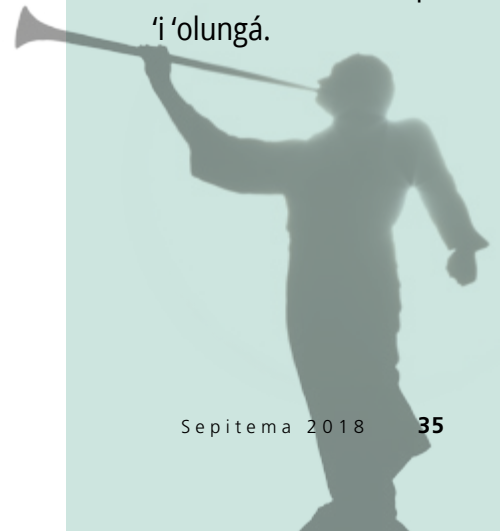
Ngaahi Fika 'o e Konifelenisí!

TOKO 103,221 E KAU FAIFEKAU 'OKU LOLOTONGA NGĀUE FAKAFAIFEKAÚ:

Toko **67,049** e kau faifekau taimi kakató
Toko **36,172** e kau ngāue tokoni faka-Siasí

Fanongonongo ha ngaahi tempale fo'ou 'e **7** ke langa : Salta, Argentina; Bengaluru, India; Managua, Nicaragua; Cagayan de Oro, Philippines; Layton, Utah; Richmond, Virginia; pea mo ha kolo lahi 'oku te'eki ai fakapapau 'i 'i Lūsia. Vakai ki he mape 'i 'olungá.

KO E MĀLOHI 'O E TUÍ MO E Ngaahi Talanoa Fakafāmilí

'Oku tau tu'ukāivi ange 'i he 'ao 'o e faingata'ā 'i he taimi 'oku tau maheni ai mo e ngaahi faingata'a ne fehangahangai mo 'etau ngaahi kuí.

Fai 'e Adam C. Olson

Ngaahi Makasini 'o e Siasí

Na'e ongo'i ma'u pē 'e Losaline Pasini ha'ane fetu'utaki makehe mo 'ene kui fefine hono tolu ko 'Elisapeti Keviā Taití, koe'uhí ko e ngaahi talanoa fonu 'i he tui ne tupu hake 'a Losaline mo iá. Na'e nofo'ia e fakakaukau kei si'i 'a Losaliné 'e he ngaahi talanoa 'o e falala 'a 'Elisapeti ki he 'Eikí 'i he'ene fononga mei Pomupeí ki Livapulu pea ki Saioné, pea pehē ki he'ene kātekina e ngaahi faingata'a fakamamahi 'o e lotó.

Na'e toe tokoni foki e ngaahi talanoa ko iá 'i hono teuteu 'a Losaline ke fakatupulaki mo falala ki he fa'ahinga tui tatau 'i he taimi na'e fehangahangai ai mo e ngaahi faingata'a tatau 'i he'ene mo'uí.

KO E MAVAHE MEI 'APÍ, KO E MOLE 'O E FĀMILÍ **'Elisapeti, 1850 tupú, Pomupei, 'Initia**

Ko 'Elisapeti Keviaá ko ha finemui ako lelei na'e mo'ui fiamālie, ko ha kongia ia 'o ha fāmili 'eiki koloa'ia 'i 'Initia. Ka na'e liliu e mo'uí 'i he 1850 'i he taimi na'e mali ai mo Uiliani Taití, ko ha pule 'i he laka 'a e kau sōtiá 'i he tautahi 'a Pilitāniá, 'a ia na'e papitaiso 'e 'Eletā Pa'ale P. Palati 'i Sikotilani.

Na'e ta'eloto 'aupito e fāmili 'o 'Elisapeti ki he'ene papí. Na'e muiaki mai 'i he kovi honau vaá ha me'a fakamamahi 'o e mate 'ene 'uluaki tamasií 'i he kōlelā. Pea, lolotonga e māhina valu 'o 'ene feitamá kae faka'amu ke fakataha mo e Kāingalotú mo hoko ko ha fāmili ta'engatá, ne 'oatu ai 'e 'Elisapeti 'a Uiliani mo 'ene tamasií fika uá ke na teuteu ha 'api ma'a honau fāmili 'i Saione.

Hili hono fā'ele'i e pēpeé, ne kole ange fāmili 'o 'Elisapeti ke li'aki hono husepānití mo 'ene tui fakalotú kae nofo ā mo kinautolu. Ka 'i he'ene tu'u-ma'u 'i he'ene loto ke muimui 'i he Fakamo'uí, na'e mavahe 'aupito ai mei hono fāmili mo hono fonua tupu'á, 'o folau ki Livapulu, 'i 'Ingilani.

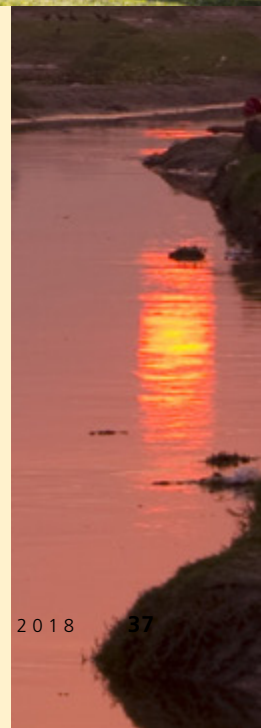
Losaline, 2003, Kolōlato, USA

Ne tupu hake 'a Losaline ko e sí'si'i taha 'i ha fāmili tokolahi 'i 'Enitapalaisi (Enterprise), ko ha kí'i kolo 'i he Fakatonga 'o 'lutaá, 'i USA. Na'e lahi hano ngaahi faingamālie ke siotonu ai 'i he mālohi 'o e tui kia Sīsū Kalaisí he lolotonga 'o e ngaahi ta'u 'o 'ene 'i 'apí pea mo 'ene ngāue fakafaifekaú. Hili 'ene mali 'i he temipalé, ne hoko tokotaha atu 'a Losaline 'i ha fononga ne sivi'i ai 'ene fakamo'oní, 'i he taimi na'e kamata ai hono husepānití 'i ha ngāue na'e fakautuutu ai 'ene mama'o ange mei 'apí.

Hili 'ene hiki ki he siteiti 'o Kololató, ne kāuvaha mai e tokanga 'a Losaliné ki he fepaki 'ene fine'eikí mo e kanisaá kae 'oua kuo toki sí'i mālōlō 'i ha ngaahi ta'u sí'i mei ai.

'Okú ne pehē, "Na'á ku mei fiefia ke nofo 'i hoku kolo tupu'angá 'o ofi ki he'eku ongomātu'á 'i he kotoa 'o 'eku mo'uí." "Ka na'e kafo hoku lotó 'i he taimi na'e pau ai ke u tupu 'o lahi pea mavahé. Ko e mole 'o sí'eku fa'éé na'e fakamamahi ki he mo'uí. Pea na'a mo e taimi ni, 'oku 'ikai mole ha 'aho te u ta'e-ofa ai kiate ia.

"Kuo pau ke u tui na'e 'i ai ha ngaahi 'aho na'e manatu 'aupito ai 'a 'Elisapeti ki hono 'apí. Ka na'e tui kia Sīsū Kalaisi mo tuku ke ngāue Hono mālohí 'i he'ene mo'uí. Na'e fe'unga ia ke ne kei tokoni'i ia. Ko e mālohi tatau pē kuó ne tokoni'i au 'i he'eku falala ki he'eku Tamai Hēvaní ke ma'u ha iví, 'o tatau ai pē pe 'oku ofi mai hoku fāmili fakamāmaní."

KO E HUUHU 'O E MATÉ

'Elisapeti, 1856, Livapulu 'i 'Ingilani

'I he folau tahi lōloa ko ia mei 'Initia ki 'Ingilani, ne kamata ke fu'u puke lahi e ki'i ta'ahine kei valevale 'a 'Elisapeti. Na'e si'i mālōlō pea na'e telio 'i Livapulu. Na'e pehē 'e 'Elisapeti kimui ange na'e fu'u fakamamahi e mate 'ene ki'i pēpeē pea 'ikai ke ne 'ilo pe 'e toe lava 'o hoko atu. Na'e kafo hono lotō mo tuenoa, ka na'e faka-lotolahi'i ia 'e 'Eletā Felengkilini D. Lisiate 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, na'e lolotonga hoko ko e palesiteni 'o e Misiona 'Iulopé, pea folau ai 'a 'Elisapeti ki Positoni, Masasūseti, 'i USA.

Losaline, 2006, Niu 'Ioke, USA

Taimi nounou pē mei he hiki 'e he fāmilī Pasinī honau fāmilī tupu tokolahī ki Niu 'Ioké, kuo langā te'eki taimi 'a Losaline. Na'e fakakaukau 'a e kau toketaá ke tafa 'o to'o 'a e pēpeē he na'e hōloa e vave 'o e tā hono mafú. Ka ko e taimi na'e foki ai 'o tonu e tā hono mafú, ne foki fiefia e fāmilī.

Ka na'e 'ikai toe ongo'i 'e he toketaá ia ha tā 'o hono mafú 'i he'enua toe foki atu 'i ha ngaahi 'aho si'i mei ai. Na'e fā'ele'i 'a e ki'i tamasi'i 'i he 'osi ha ngaahi houa mei ai—kuo mate mei manava.

'Oku pehē 'e Losaline, "Na'e fakamamahi 'aupito e mate 'eku ki'i pēpeē." "Kuo te'eki ai ke u ongo'i masiva hangē ko e taimi ne nau to'o ai hono ki'i sinó mei hoku umá.

Na'e puna 'a e fāmilī ki 'lutā ke tanu ai 'o ofi ki he fine'eiki 'a Losaliné. 'Osi ha ngaahi uike si'i mei ai, kuo 'ikai toe makātaki'i 'e Losaline ke mavahe mo hoko atu 'i he mo'uí.

'Oku pehē 'e Losaline, "Te u pehē 'oku ki'i mahino kiate au e founa ne fifili ai 'a 'Elisapeti pe 'e toe lava 'o hoko atú." "Ka na'á ne lava. 'E lava pē ke tau a'usia kotoa 'a e tu'unga ko iá 'i ha tu'unga 'i he'etau mo'uí. Ka 'oku 'ikai totonu ke tau ngata ai. 'Oku tau laka atu ki mu'a 'aki 'etau falala ki hotau Fakamo'uí 'o laka ange 'i ha toe taimi ki mu'a, pea 'e fāifai pea tau fakatokanga'i 'a e ngaahi mana kuo nau 'ākilotoa kotoa ma'u pē kitautolú"

KIMUA MAU AIPE, FAI E JOSEPH BRICKLEY

KO E NGAHI FAHA'ITA'U FAINGATA'A 'O E MO'UÍ

'Elisapeti, 1856, 'Aiouā, USA

Na'e a'u 'a 'Elisapeti ki ha anga fakafonua na'e fo'ou kakato, 'i he hili 'ene kolosi 'i he 'ōsení. Na'e fononga lēlue ki 'Aiouā 'i USA, ko e ngata'anga ia 'o e fononga lēlue ki he hihifó he taimi ko iá. 'I he a'u atu 'a 'Elisapeti 'i Siulai 1856, ne kau leva 'i he kau fononga saliate toho-tangata 'a Uilí.

'Oku 'osi fakamatala'i lelei e faingata'a'ia 'a e kau fononga saliate toho-tangata 'a Uili mo Mātiní. Na'e mavahe tōmui 'a e kau fonongá 'i he fa'ahita'u 'o ma'u kinautolu 'e he kamata'anga 'o e fa'ahita'u momokó he 'Otu Mo'unga Maká. 'I he ma'u kinautolu 'e he momokó mo si'i 'enua me'aka'i, ne mate ai ha toko 200 tupu.

Na'e kau 'i he kau tangata fakahaofi ne fekau'i atu 'e Palesiteni Pilikihami 'longí 'a e husepāniti 'o 'Elisapeti, ko Uiliami. Na'e toe fakataha'i 'a e ongomātu'á ni 'i he sinou matolú pea mo e havili momokó.

Hili 'ene fakaakeake 'i Sōleki Sití, ne fakaiku e fononga 'a e ongomātu'á ni ki Sita Siti, ko ha ngaahi maile si'i pē mei he feitu'u na'e kamata ai 'a Losaliné.

Losaline, 2007, Hongo Kongo, Siaina

Na'e 'ikai fuoloa kuo kolosi 'a Losaline 'i he 'ōsení ke mo'uí 'i ha anga fakafonua na'e 'ikai maheni mo ia, 'i he taimi ne ma'u ai ha ngāue 'a hono husepāniti 'i Hongo Kongo, 'o tatau mo e ngaahi to'utangata kimu'a 'o 'Elisapeti.

'Oku pehē 'e Losaline, "Oku tupulekina ha kakai 'e nī'hi 'i he liliú pea mo e ta'e-ilifiá, ka na'e meimei ke tau-kakapa 'eni ia kiate au."

Na'á ne toe ma'u heni ha ivi 'i hono Fakamo'uí pea mo e palani 'a e 'Otuá ma'aná. Na'e faka'au 'o 'ofa pea mo fakamahu-'inga'i 'e Losaline hono 'ātakai mo e ngaahi a'usia fo'ou, 'i he poupu'i ia 'e hono fāmilī mo e kakai fefine 'ofa 'i hono uōtí.

KUO 'OSI FOUA 'E HA NI'IHI KEHE 'A E HALÁ NI KIMU'A

I he'etau feinga ko ia ke muimui 'ia Sīsū Kalaisí, 'oku tau foua kotoa ai ha ngaahi faingata'a—ko hotau ngaahi toafa mo e ngaahi 'ōseni ke kolosi ai pea mo ha ngaahi fa'ahita'u momoko ke fehangaangai mo ia. Ka kuo 'osi foua 'e ha ni'ihi kehe 'a e halá ni kimu'a. Te tau lava 'o ma'u ha 'amanaki lelei pea mo ha ivi 'i honau ngaahi talanoa 'o e falala ki he Fakamo'uí.

'Oku fakatokanga'i 'e Losaline 'oku ngalingali ko e vaeua'angamālie pē 'eni ia 'o 'ene fonongá, ka 'i he 'osi 'ene vakai ki he kakato 'o e talanoa kia 'Elisapetí, na'e 'ikai ha'ane toe me'a 'e lava ka ke fakakaukau pē ki hono iku'anga 'o'oná.

"Mahalo 'oku 'i ai haku ngaahi 'ulungaanga lelei hangē ko 'Elisapetí, pe mahalo 'oku 'ikai. Ka 'oku ou fakatauange ko e taimi 'e vakai ai 'eku fānaú ki he'eku mo'uí, te nau fakatokanga'i 'ena faitataú—na'á ma fakatou faivelenga ki he ngata'angá pea na'á ma tuku ke o'i kimaua 'e homa ngaahi faingata'a'ia ke ma tatau ange mo hotau Fakamo'uí."

'Oku fakahoko 'e Losaline 'a e ngaahi talanoa ko 'eni ki he'ene fānaú, 'i he'ene fakatokanga'i 'a e ivi na'á ne ma'u meiate kinautolu kuo nau foua kimu'a 'a e halá.

'Oku pehē 'e Losaline, "'Oku tau 'ilo ne nau fakahoko ha ngaahi me'a faingata'a, 'i he'etau 'ilo honau ngaahi talanoá. "Pea 'oku tau 'ilo 'a e 'uhinga mo e me'a na'á ne teke kinautolú. Ko hoku taimi 'eni ke fakahoko ai e tukufakahlo 'o e tui kia Sīsū Kalaisí mo mateaki'i 'Ene ongoongolelé, pea 'oatu ia ki he'eku fānaú 'a'akú. ■

Kuo tokoni e ngaahi talanoa 'o 'enau ngaahi kui, ke fakamālohia ai e tui 'a Losaline Pasini mo hono fāmili.

NGAAHI TALANOA FAKAFĀMILI 'I HE FOLOFOLÁ

'Oku fakahaa'i 'e he ngaahi fakatotoló 'oku mālohi 'ange 'a e fānaú 'i he ngaahi faingata'a 'o e mo'uí 'i he taimi 'oku nau maheni ai mo e ngaahi talanoa 'o e ngaahi faingata'a ne fehangaangai mo 'enau ngaahi kui tonú.¹

Na'e toe fakatokanga'i foki 'e Hilamani, 'i he Tohi 'a Molomoná, 'a e mālohi 'o hono fakafehokotaki 'ene fānaú mo e ngaahi talanoa fakafāmili ne tuku'au mai 'i he ngaahi tohi pea mo hono toe fakamatala'i. Na'á ne talaange ki hono ongo fohá:

"Vakai, kuó u 'ai kiате kimoua 'a e ongo hingoa 'o 'etau 'uluaki mātu'a 'a ia na'e ha'u mei he fonua ko Selusalemá; pea kuó u fai ia koe'uhí 'i ho'omo manatu'i homo hingoa ke mo manatu'i ai 'a kinaua; pea 'i ho'omo manatu'i 'a kinaua ke mo manatu'i ai 'a 'ena ngaahi ngāué; pea 'i ho'omo manatu'i 'ena ngaahi ngāué ke mo 'ilo ai kuo lau mo tohi na'e lelei ia.

"Ko ia, 'e hoku ongo foha, 'oku ou faka'amu ke mo fai 'a e me'a ko ia 'oku lelei, koe'uhí ke lau 'o kau kiате kimoua, mo tohi foki, 'o hangē ko ia kuo lau mo tohi 'o kau kiате kinaua" (Hilamani 5:6–7).

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Robyn Fivush, "Collective Stories in Families Teach Us About Ourselves," *Psychology Today*, Feb. 2, 2017, psychologytoday.com/blog/the-stories-our-lives/201702.

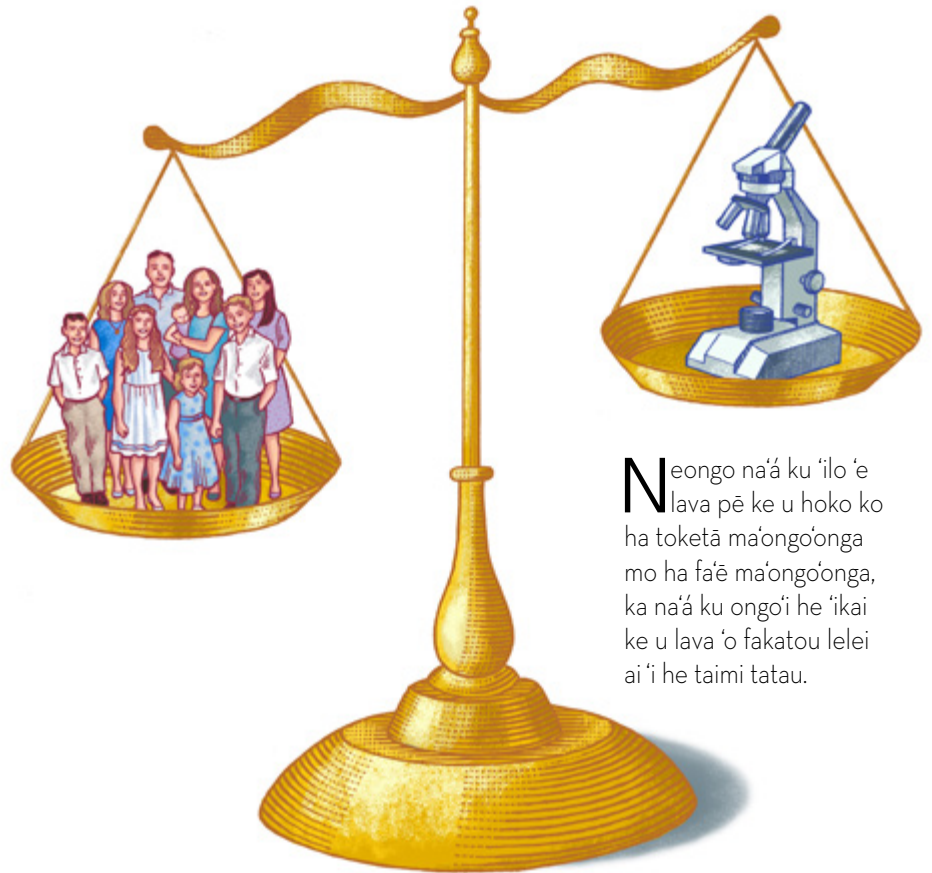
KO HONO TUKU HIFO 'A E MO'UI NA'Á KU PALANĪ

Ko e taimi na'á ku ta'u ono pe fitu Káí, na'á ku 'ilo'i na'á ku fie ma'u ke u hoko ko ha taha saienisi 'o e tahi (oceanographer). Na'á ku tokanga ki he'eku taumu'á, ngāue mālohi, mo hū ki ha 'univēsiti lelei. Na'á ku 'ave ha ngaahi kalasi 'i he saienisi 'oe fanga monumanu' peá u sa'ia ai. Ka 'i he fuofuola atu 'eku akó, na'á ku mālie'ia 'i he sino 'o e tangatá, 'o tautautefito ki he fa'unga 'o e ngaahi cells. Na'á ku pehē leva ke u hoko ko ha taha mataotao 'i he ngaahi mahakí (pathologist).

Na'e 'ikai fuoloa kuó u fetaulaki mo hoku husepāniti 'i he kaha'ú, peá ma fakakaukau ke ma mali. Na'e hoko ma'u pē ma'u 'o ha fāmilí ko ha kongá 'o 'eku palanĪ, ka neongo 'eku 'ilo'i 'e lava ke u hoko ko ha toketā mo ha fa'ē lelei, na'á ku ongo'i he 'ikai ke u fakatou lelei ai 'i he taimi tatau. Na'á ku pehē leva ke u 'uluaki hoko ko ha fa'ē, koe'uhí he 'oku mahu'inga 'a e fāmilí ki he palani 'o e fakamo'ui 'a e 'Eikí. Na'á ku fakakaukau, ko 'ene hū pē 'eku fānaú ki he akó, te u lava leva 'o foki ki he'eku akó.

Ko e taimi na'e hū ai 'eku tamasi'i sí'si'i tahá ki he ako tokamu'á (kindergarden), na'e kamata leva 'eku tohi kole ki he polokalama PhD 'i he ako ki he me'atokoní he 'Univēsiti 'o Tekisisí 'i 'Ositini. Ka kimu'a pea fakahū 'eku tohi kolé, kuó u toki 'ilo hake kuó u feitama ta'e amanekina 'i he'eku pēpē hono fitú. Na'á ku 'i hoku ta'u 40 tupú, pea ko e taimi 'e hū ai e ki'i tamasi'i ko 'ení ki he akó, mahalo te u meimei ta'u 50.

Na'á ku fakakaukau leva, "Oku ki'i tōmui ke kamata 'i ha ngāue

Neongo na'á ku 'ilo 'e lava pē ke u hoko ko ha toketā ma'ongōonga mo ha fa'ē ma'ongōonga, ka na'á ku ongo'i he 'ikai ke u lava 'o fakatou lelei ai 'i he taimi tatau.

ma'u'anga mo'ui 'e fie ma'u ai ha ako lahi."

Fakafokifā pē kuó u fakatokanga'i e mōlia 'eku ngāue na'á ku faka'amu ki aí. Na'e ha'u ki he'eku fakakaukau pea mo hoku lotó ha potu folofola, 'i he kamata ke mole 'eku 'amanakí: 'Kuo 'ikai ha tangata 'e lahi hake 'ene 'ofā 'i he me'á ni, ke ne foaki 'ene mo'ui koe'uhí ko hono kāingā" (Sione 15:13). Na'á ku fa'a fakakaukau ma'u pē na'e 'uhinga 'a e potufolofola ko 'ení ki ha taha 'oku mate ma'a ha taha kehe, ka

'oku toe 'uhinga lahi ange he taimí ni.

Na'á ku fakatokanga'i ko e 'ofa lahi taha te u lava 'o fakahā'i ke u tuku hifo 'a e mo'ui na'á ku palani ma'akú kae foaki hoku taimí mo e iví ke ohi hake 'eku fānaú. Na'á ku ongo'i ko e me'a ia kiate aú, ko e me'a 'eni na'e finangalo 'a e 'Eikí ke u faí. 'Io, na'e mei lava pē ke u tokoní'i ha kakai tokolahí ko ha toketā, ka na'á ku toe 'ilo'i foki ko e tokoni ma'ongōonga taha 'e lava ke u ma'ú, 'i he mo'ui 'a 'eku fānaú. ■ Jeannette Cox, Tekisisi, USA

LOLOÁ (JET LAG) PEA MO E LEA 'O E POTÓ

'Oku fie ma'u 'i he'eku ngāué ke u toutou folau 'i he ta'u mei Taiuani ki Seni Felenisikou 'i Kalefōnia 'i he USA, ki ha ako. Ko e palopalema 'o e fefolau'aki 'i he ongo feitu'u ko 'ení ko e faikehekehe 'aki hona taimí 'a e houa 'e 15. Na'e 'ai 'e he loloá ke u fie-mohea 'i he lolotonga 'o e 'ahó, kau 'ā 'i he poó kakato.

'Oku kau hoku ngaahi kaungā ngāue mei he tapa kotoa 'o e māmaní 'i he ngaahi ako ko 'ení Na'a nau talamai 'oku nau ikuna'i 'a e loloá 'aki 'enau inu e kofí ke nau 'ā'ā pea inu e uaine kulukulá ke nau lava 'o mohe.

Na'e foaki mai 'e haku kaungā ngāue 'e ní'hi 'a e ongo inu ko 'ení, ka na'á ku fakahā ange 'i he faka-'apa'apa, ko ha mēmipa au 'o e Siasi 'o Sísū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní pea na'á ku palōmesi ki he 'Eikí he 'ikai ke u inu uaine pe kofí. Na'e fakamatalilí' au 'e ha ní'hi mo pehē 'oku 'ai 'e he ngaahi fekau ko iá 'eku mo'uí ke faingata'a ange. Na'e hangē 'eni ia, 'i he taimi 'e ní'hi, ko hano manuki'i 'eni au 'e he

kakai 'i he fale mā'olunga mo lahi 'i he misi 'a Lihái (vakai, 1 Nifai 8:26–27).

Ka, na'e fakalau atu 'a e taimí, pea kamata ke hangē hono tauhi e Lea 'o e Potó ko ha kavenga ta'eoli. Na'á ku fakatokanga'i 'i he lolotonga ha pō 'e taha na'e 'ikai ke u mamohē ai, kuo faka'au ke vaivai 'eku tuí. Me'amālié, he na'e fai mai 'e hoku uaifí 'i he 'aho ko iá, ha pōpoaki 'o fakalotolahi'i au ke u tauhi 'eku tuí, falala ki he 'Otuá, pea tauhi 'Ene ngaahi fekaú, tatau ai pē pe ko e hā e ngaahi tūkungá. Na'á ku kamata leva ke lotua ha tokoni pea mo kehe 'eku vakai ki he ngaahi me'á, 'i he'ene fakalotolahi.

'I ha folau 'e taha, na'á ku fakatokanga'i ai haku kaungā ngāue na'á ne inu ha ipu kofí 'e ua. Na'á ku 'eke ange fekau'aki mo e ipu hono uá.

Peá ne tali mai, "Oku 'ikai toe fe'unga 'a e ipu ia 'e tahá ke u kei 'ā'ā ai."

Na'á ku 'ohovale he na'á ku fakatokanga'i ne hoko tatau 'eni kiате kinautolu na'a nau inu uainé. Na'e fie ma'u ke nau inu lahi ange ka nau mohe. 'I he taimi 'e ní'hi, na'a nau mohe fuoloa koe'uhí he na'e fu'u lahi 'enau inú.

Na'e hanga 'e he'eku sio ki he ma'u 'e he 'olokaholó mo e kofí hoku kaungā ngāue 'o 'ai ke u 'ilo hono mahuinga ke tauhi 'a e ngaahi fekaú. Kapau na'á ku fili ke talangata'a ki he Lea 'o e Potó, na'á ku mei 'i he tu'unga tatau.

Kuo te'eki ke mole kotoa 'eku loloá, ka kuo faka'au ke lelei ange. Na'á ku 'ā 'i ha pongipongi 'e taha 'o mamata ki he hopo 'a e la'áá, hili ha'aku mohe lelei 'i he poó kakato. Ko e taimi na'e huhulu mai ai 'a e huelo 'o e la'áá 'i he matapā sio'atá, na'á ku fakatokanga'i, te u lava'i ha faingata'a pē, tatau ai pē pe 'oku lahi pe sí'si'i, 'i he tokoni 'a e Tamai Hēvaní. 'Oku fie ma'u pē ke u kei talangofua, tauhi ke mālohi 'eku tuí, mo kātaki ki he ngata'angá. ■

Andrew Lee, New Taipei City, Taiuani

Na'e kamata keu Nongo'i hangē ha kavenga ta'eoli hono tauhi e Lea 'o e Potó kae 'oua kuó u fakatokanga'i hoku kaungā ngāue na'á ne inu e ipu kofí 'e ua ke 'ā'ā.

TĀ FAKATĀTA E ALLEN GARNIS

HILI E AFĀ KO MALIÁ

Na’á ku hiki mo hoku fāmilí ki he motu ko Tominisiá ‘i he ‘Otu Kalipiané ‘i ‘Aokosi 2016. Na’a mau ‘āvea ‘i he faka’ofu’ofa ‘o e motú, anga fakafonuá, pea mo e kakai. Na’a mau ma’ulotu ‘i he ki’i kolo ‘i a’i mo ako lahi ‘i he kāingalotu ko iá.

‘I he ‘aho Mōnite, 18 ‘o Sepitema 2017, kuo tō ha afā fika 5 ko Maila, ‘i homau ki’i motú. Na’á ku mamata pē mo hoku husepānití ki hono laku ‘e he matangi mālohí ‘a e ngaahi falé mo e ngaahi me’alelé ki he hala lahi. Na’e hu’u tonu mai e ha’aha’a ‘o e Afā ko Maliá ‘i he motú pea na’e hulufau ‘a e maumaú. ‘I he ‘aho, hili ‘o e afaá, na’a mau lue ‘i he ngaahi hala lalahí ‘o ‘ilo’i kuo hangē vaotā faka’ofu’ofa ia ‘o Tominisiá ha potu lalá.

‘I he pongipongi tatau pē, ne mau lue lalo ki he ngaahi ‘api homau kaungā kāingalotu he koló. Ko ha fale pē ‘e ua na’e ‘ikai ue’i mo lava ke nofo’i. Ko ha fāmilí ‘e ono ‘i he ngaahi fāmilí siasi ‘e valu na’e nofo

‘i he tafa’aki fakatokelau ‘o e motú ne mole ‘enau me’a kotoa. Ko ha pēseti ‘e valungofulu ‘o e ngaahi ‘api mo e ngaahi fale ‘i Tominisiá ne ‘ikai toe lava ‘o nofo’i. Ka neongo ‘a e me’a fakamamahí ni, na’e kei malimali pē ha ngaahi fāmilí lahi. Ko e taimi na’a mau ‘eke ange ai pe ‘oku nau fēfē, na’a nau tali pē, “Oku mau monū’ia ke kei mo’ui.”

Koe’uhí ko ‘emau talangofua ki he fale’i ‘a e palōfitá ke mau mo’ui faka-falala pē kiate kimautilú, na’e ‘i ai ‘emau me’akai ne ‘osi tokonaki. Na’a mau lava ‘o fafanga hamau ngaahi kaungā’api, kau faifekau, pea mo ha kāingalotu tokolahi ‘o homau ki’i koló. Na’e faka’avalisi ke mau fafanga ‘i he houakai kotoa pē ha kakai ‘e toko 20. Na’e ongo’i ma’ama’a ange ‘emau ngaahi kavengá ‘i he ‘emau faka’aonga’i ‘emau me’akai ne tokonakí ke tokoni’i mo tauhi kinautolu ne mau feohí.

Na’e fakamanatu mai ‘e he a’usia ko ‘ení kiate au ‘a ‘Alamā mo hono

kakai, ‘a ia na’e “fakama’ama’a ‘enau ngaahi kavengá; ‘io, na’e fakamālohi ‘a kinautolu ‘e he ‘Eiki ke nau lava ‘o fua faingofua ‘a ‘enau ngaahi kavengá” (Mōsaia 24:15).

Neongo ne mau kei nofo pē ta’e ‘i ai ha vai taki, ‘uhila, pea mo e ngaahi fie ma’u faka’ahó, ka na’e fakamālohia kimautilu ke mau ikuna’i mo felanga-kihake’aki. Na’á ku fakatokanga’i ‘i he ngaahi māhina hili ‘o e Afā ko Maliá, neongo ‘oku mahu’inga ke mateuteu fakaetu’asino, ka ‘oku toe fie ma’u foki ke tau mateuteu fakalaumālie. Ko e taimi ‘oku tau talangofua mo langa ai ‘etau fakamo’oní ‘ia Sisū Kalaisí, te tau ma’u leva ‘a e fakava’e mālohi ‘e ‘ikai holo ‘i he taimi ‘e ha’aki mai ai ‘a e havilí mo e ngaahi matangi mālohí kiate kimautilú. ■

Brianne Anderson, Vesinia, USA

ISepitema 2017, ne tō ai ha afā Fika 5 ‘i he motu ko Tominisiá. Na’á ku mamata pē mo hoku husepānití ki hono laku ‘e he matangi mālohí ‘a e ngaahi falé mo e ngaahi me’alelé ki he hala lahi.

“KO HO’O FĀNAU AU?”

Neongo na’e tu’o si’i pē ‘eku ma’u-lotú, ka na’e ‘a’ahi faivelenga mai pē kiate au ‘eku faiako faka’apí. Na’e telefoni mai ‘i ha pō ‘e taha ‘o kole pe te u lava ‘o vahevahe ha ngaahi fakakaukau fekau’aki mo e ngaahi fāmili ta’engatá ‘i he kalasi hono hoko ‘o e Ngaahi Tefito’i Mo’oni ‘o e Ongoongoleléi.

Na’á ku talaange, “Io, te u fiefia ke fai ia.”

Na’e ‘ikai ke u fu’u fakakaukau lahi ki ai kae ‘oua kuo a’u ki he pongi-pongi ‘e tahá. Ko e taimi ia na’á ku toki fakatokanga ‘i ai na’á ku tali ke u lea fekau’aki mo e ngaahi fāmili ta’engatá ki ha falukungá kakai mahalo kuo nau ‘osi ‘ilo’i ‘e kinautolu. Na’e ‘ikai ke u teitei ‘ilo’i pe ko e hā e me’a teu talaange kiate kinautolú.

Na’á ku fai ha ngaahi fili ‘i he fakalau atu ‘a e ngaahi ta’ú, na’á ne fakamavahevahe ‘i au mei he ongoongoleléi. ‘E founa fēfē ha’aku vahevahe ‘eku ngaahi fakakaukau ki ha me’a na’e ‘ikai ke u fakapapau’i pe ‘oku ou tui ki ai? Na’á ku ongo’i puputu’u. Pea ha’u

leva e fakalea ‘o e himi “Fānau Au ‘a e ‘Otuá” ki he’eku fakakaukau (*Ngaahi Himi*, Fika 193). Kuo lauuta’u ‘a e ‘ikai ke u onгона e ngaahi lea ko iá, ka na’á ku ma’u lotu ia. Pea toki ha’u leva kiate au: ‘Oku fie ma’u ke u fehu’i ki he ‘Otuá pe ko ‘Ene fānau mo’oni au.

Na’á ku lolotonga fokotu’utu’u fo’ou ‘i he taimi ko iá e nāunau fale ‘i hoku loki mohé, pea ‘i he laku tavale hoku mohengá ‘i he lotomālie ‘o e lokí, na’á ku tū’ulutui pē, ofi ki ai ‘o tatali ke ha’u e lea ke u lea ‘akí. Ko e hā te u lava ‘o lea ‘aki ki he ‘Otuá? Na’e ‘ikai ke u fakapapau’i pe ‘oku mo’ui koā? ‘I he mōmeniti ko iá, na’e ‘omi ‘e he holiholi vale ‘o hoku lotó ‘a e ngaahi lea ko ‘ení ki hoku loungutú: “‘E ‘Otuá, ‘okú Ke mo’ui mo’oni koā? Pea kapau ‘okú ke ‘i ai, ko Ho’o fānau au?”

Na’e hoko mai ‘a e talí he taimi pē ko iá. Na’e hangē na’e ‘osi tatali pē Ia ke u fehu’i angé? Na’á ku ongo’i e pehē ‘e he ‘Otuá, “Io Kamili, pea ko ‘eku fānau koe.”

Ko e taimi na’e ‘ā’ā hake ai hoku matá, na’á ku kei ‘i hoku loki

moveuveú pē. Na’e ta’emaa e me’a kotoa na’e takatakai ‘iate au, ka na’á ku ongo’i kuo ‘osi fokotu’utu’u maaau ‘eku mo’ui. Na’á ku ‘ilo ko ha fānau au ‘a e ‘Otuá, pea ko e me’a pē ia na’e mahu’ingá.

Na’á ku fakamatala ange pē ‘i he kalasi he Sāpaté, ‘a e founa na’á ku ‘ilo ai ko e fānau au ‘a e ‘Otuá. Na’á ku talaange, “Kapau ko ‘Ene fānau au, ta ‘oku pehē mo e taha kotoa.”

Na’e fe’unga mo ha ta’u ‘e tolu mo e konga ke u fakahoko kotoa ai e ngaahi liliu lelei na’e fie ma’u ke u faí, ka kuo ‘ikai toe tatau ‘eku mo’ui. Talu mei he ‘aho ko iá, kuo ‘ikai te u toe veiveiua pe ko hai au. ‘Oku ou ‘ilo’i ‘oku ‘i ai ma’u pē ‘a e Tamai Hēvaní. ‘Okú Ne ‘ofa ‘iate au pea ko ‘Ene fānau au. ■ Camille Nelson, ‘Iutā, USA

Fai 'e 'Eletā
Kevin W. Pearson
'O e Kau Fitungofulú

'Oua Te ke Li'aki 'a e Fakamo'uí

'Oku tau mo'ui
'i ha kuonga
faingata'a. Ka 'oku
'ikai ko e fehu'í pe
'e fēfē 'a e Siasí; ka
e fēfē 'a koe pea
mo au?

Na 'á ku fetaulaki mo haku kaungāme 'a 'i he ngaahi ta 'u si 'i kuo hili ke ma 'u me 'atokoni ho 'atā. Kuo ta 'u lahi 'a e 'ikai ke ma felōngoakí. Ko e taha ia 'o hoku ngaahi kaungāme 'a mamae, 'i he lolotonga hoku ngaahi ta 'u 'i he ako mā 'olungá mo e kamata 'anga 'o 'eku 'i he univēsítí. Ko e taha ia 'o e kau talavou mālohi taha mo loto 'aki na 'á ku 'ilo.

Na 'á ma semineli fakataha, sipoti fakataha, univēsiti fakataha, teuteu ngāue fakafaifekau fakataha, pea ngaahi māhina si 'i pē kehekehe 'o 'ema mavahe ki he ngāue fakafaifekaú. Hili 'ema ngāue fakafaifekaú, peá ne mali mo ha fefine mohu talēniti mo faka 'ofa 'ofa mei hoku siteikí.

Pea 'i he fakalau atu 'a e ngaahi ta 'ú, kuo hu 'unga kehekehe 'ema mo 'uí. Na 'á ma takitaha hiki ki ha ngaahi kolo kehekehe pea a 'u ai pē 'o 'ikai ke mau toe felōngoaki. 'Oku ou kei manatu 'i pē 'eku mo 'utāfu 'ua 'i he 'eku fanongo kuo mavahe ia mo hono uaifí mei he Siasí. 'I he tokotaha kotoa pē na 'á ku 'ilo 'i he 'eku kei tupu haké, ko e fakamuimui taha ia 'e faifaiangé pea u fakakaukau 'e mavahe mei he Siasí.

Na 'á ma fakalau 'i he ma 'ume 'atokoni ho 'ataá 'a e feohi na 'e mahu 'inga fau kiate kimauá, fakatou 'osi. Na 'á ma toe kata 'i ha ni 'ihi o e ngaahi a 'usia fakaoli 'o homa ngaahi 'aho kimu 'á. Na 'á ma talanoa ki homa ongo fāmili mo feinga ke fakafonufonu e me 'a ne hoko he vaha 'ataimí.

Fāifai, peá u fai ange fehu 'i faingata 'á: "Timi, ko e hā e me 'a na 'e hokó? Na 'á ke mātu 'aki ului mo loto 'aki! Ko e hā na 'á ke li 'aki ai 'a e Siasí? Ko e hā na 'á ne fakatupu ke ke li 'aki ho 'o ngaahi fuakava fakatemipalé? Kuó ke li 'aki ai mo e Fakamo 'uí? Na 'á ta fepalōmesi 'aki te ta tu 'u ma 'u mo faivelenga ki he ngata- 'anga 'eta mo 'uí!

Na 'á ne tali mai, "Kēvini, 'oku kehe 'eku vakai ki he ngaahi me 'á he taimí ni. Kuo liliu 'eku vakai ki he Siasí mo hono ngaahi

akonakí. 'Oku 'ikai ke u fehi 'a 'i he Siasí—ka 'oku 'ikai ke u toe fie ma 'u ia 'e au."

Na 'á ku fakahā ange 'eku 'ofa pea mo 'eku hounga 'ia 'i he feohi kaungāme 'a 'oku ou kei mahu 'inga 'ia aí, 'i he faka 'osi 'ema talanoá. Pea, 'i he mo 'oni 'o hoku lotó, na 'á ku fai ange 'eku fakamo 'oní: "Tími, 'oku ou 'ilo 'i ko e ngaahi me 'á ni 'oku mo 'oni. Pea 'okú ke 'ilo 'i foki 'oku nau mo 'oni. Kuó ke 'ilo 'i ma 'u pē. Ko e ki 'i mole pē mahino na 'á ke ma 'ú. Ka te ke lava 'o toe ma 'u

'a e maama mo e mahino 'i he Laumālie Mā 'oni 'oni na 'á ke ma 'u ki mu 'á. Kātaki 'o foki mai!

Na 'á ma fā 'ofua 'i he 'ema fepōpoaki māvaé, pea fanafana mai ia, "'Oku ou tangane 'ia 'i ho 'o fakamo 'oní mo e 'ofá. Ka te ke lava fēfē 'o fakapapau 'i mo 'oni?"

Na 'á ku fakakaukau lahi 'i he 'eku mavahé ki he ngaahi fili 'oku tau fakahokó pea mo 'enua kaunga ki he 'etau mo 'uí pea mo e mo 'uí 'a 'etau fānaú mo e makaupuná.

'E hoku ngaahi kaume 'a kei talavou, kātaki 'o 'oua na 'a tuku ke hoko e me 'a na 'e hoko ki hoku kaume 'a ko Tími, ke hoko kiate koe. 'Okú ke tu 'u ma 'u, ta 'eue 'ia, mo ului 'o hangē ko ho 'o fakakaukau? Ko e taimi 'okú ke fetaulaki ai mo e ngaahi faingata 'a kuo pau ke hoko mo 'aonga 'o e mo 'uí, ko hai te ke tafoki ki ai ke ma 'u e nongá mo e mahinó? Ko e taimi 'oku faka 'au ai ke kaupō 'uli mo ta 'eoli ho 'o mo 'uí, te ke kei fakakaukau ke lotu?!

'I he fakautuutu ko ia hono fakaanga 'i 'o e Siasí, hono hisitōliá, hono kau takí, pea mo hono ngaahi akonakí, ko e fē te ke 'i aí? Ko e taimi 'e fepaki ai 'a e ngaahi tui mo e ngaahi angafai 'o e māmani 'oku faka 'au ke kaupō 'uli angé mo e ngaahi tefito 'i mo 'oni 'o e ongoongolelei kuo fakafoki maí, ko e hā te ke fai?

""E 'Alu Mo Kimoutolu Foki?"

Ko ha ni 'ihi 'o e ngaahi me 'atau lelei taha 'a Sētané ko e fakahēleleú, kākāá, mo e ongonoa fakalaumālié. 'Oku nau takitaha holoki 'a e tuí, fakanenefu 'i 'a e sió, mo takihala 'i 'a e fakakaukau. Fakakātoá, 'oku nau hoko ko e pole lahi taha 'o hotau kuongá. 'Oku ngāue 'aki kinautolu 'e Sētane, 'o 'ikai ngata pē he fakaongoongokovi 'i 'o Siosefa Sāmita, Tohi 'a Molomoná, tokāteline 'o e Siasí, mo e kau takí 'o e Siasí, ka ke toe tuku hifo foki 'a e Fakamo 'uí mo e palani 'a e Tamaí. Kuo pehē ma 'u ai pē.

Ko e taimi 'e fakaofi ai e ha 'aha 'a 'o e 'ahi 'ahí mo e me 'a fakamamahí ki he tu 'unga afā fakalaumālie fika 5, te ke kei falala ki he 'Otuá mo pikitai ki he mo 'oní? Ko e fehu 'i ongo 'a e Fakamo 'uí

ki he Toko Hongofulu Mā Uá 'oku kei tu' u pē 'i he 'ahó ni.

“E 'alu mo kimoutolu foki?

“Pea lea ange 'a Saimone Pita kiate ia, 'Eiki te mau 'alú kia hai? 'oku 'iate koe 'a e ngaahi lea 'o e mo'ui ta'engatá.

“Pea 'oku mau tui pea 'ilo pau ko koe ko e Kalaisí, ko e 'Alo 'o e 'Otua mo 'uí” (Sione 6:67–69).

'Oku ou manatu ai ki he lea mālie na 'e fai 'e Palesiteni Hipa C. Kimipolo (1801–68), Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí. Kuo tū 'uta lelei mai 'a e Kāingalotú ki he Tele 'a Sōlekí mo ki 'i pōlepole 'iate kinautolu. 'I he 'e-nau ikuna 'i mo kātekina e ngaahi me' a lahi, ne nau ki 'i hikisia mo pōlepole. Na 'e pehē 'e Palesiteni Kimipolo:

“Tuku ke u talaatu kiate kimoutolu, ko hamou tokolahi te mou a' u ki ha taimi te mou tofanga ai 'i he ngaahi faingata 'a, ngaahi 'ahi'ahi mo e ngaahi fakatanga kotoa pē te mou lava 'o kātekina, pea mo ha ngaahi faingamālie lahi ke fakahaa 'i ai 'oku mou tauhi pau ki he 'Otuá mo 'Ene ngāué. . . . 'E fie ma' u ke mou ma' u ha 'ilo 'iate kimoutolu pē, ki he mo'oni 'o e ngāue ko 'ení, ke mou matu' u-aki e ngaahi faingata 'a 'e hoko maí. Kapau kuo te 'eki ai ke ke ma' u 'a e fakamo'oni ko iá, mo'ui faitotonu mo tangi ki he 'Eikí pea 'oua na 'a tuku kae 'oua kuó ke ma' u ia. Kapau he 'ikai, he 'ikai ke ke lava 'o tu' u.

“... 'E hoko mai 'a e kuonga ko 'ení 'i he taimi he 'ikai ke lava ai 'e ha tangata pe fefine 'o mo'ui 'i ha maama 'a ha taha kehe. Kuo pau ke tataki 'a e tokotaha takitaha 'e he maama 'oku 'iate iá. Kapau 'oku 'ikai ke mou ma' u ia, 'e lava fēfē ke mou tu' u?”²

'Oku tau mo'ui 'i ha kuonga faingata 'a. Ka 'oku 'ikai ko e fehu' i pe 'e fēfē 'a e Siasí; ka ko e, te ke fēfē mo u fēfē? “Kuo 'osi fusi 'a e fuka 'o e Mo'oni; he 'ikai ha nima ta'e-mā'oni'oni te ne lava 'o ta'ofi 'a e ngāué mei he' ene laka atu kimu' á.”³ Ko e me' a pē 'oku ta'e-iloá pe te ta fakalalaka fakataha mo ia.

Founga ke Hao Fakalaumālie Aí

'Oku ou fokotu' u atu ha ngaahi me' a mahu'inga 'e ono kuo pau ke tau takitaha fai ke hao fakalaumālie ai.

1 'Uluaki 'ofa mo talangofua ki he 'Otuá.

'Oku totonu ke mu'omu' a 'a e 'ofa mo e talangofua ki he 'Otuá 'i he 'ofa mo e tokoni ki he ni' ihi kehé. 'Oku mahu'inga 'a e fakahokohokó. Na 'e 'ako' i 'e Nifai, “'Oku foaki 'e he 'Eiki ko e 'Otuá 'a e maama ki he 'atamaí; he 'okú ne folofola ki he tangatá 'i he 'enau leá, koe 'uhí ke mahino kiate kinautolu” (2 Nifai 31:3). 'Oku 'ofeina kitautolu 'e he Tamai Hēvaní pea 'okú Ne hōifua ke foaki mai kiate kitautolu 'a e mahinó. Neongo ia, kuo pau ke tau fakamu'omu' a Ia 'i he 'etau mo'ui.

2 Fakahoko e lotu fakafu' ituituí 'Oku mātu-

'aki mahu'inga 'a e lotú. Na 'e 'ako' i 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, “Ko e founga lelei taha ke ma' u ai 'a e mo'oni mo e potó ke 'oua 'e fehu' i ki he ngaahi tohí [mahalo na 'á ne mei tānaki ki ai 'a e blogs], ka ko e lotu ki he 'Otuá, pea ma' u 'a e akonaki fakalangí.”⁴ He 'ikai ke ke teitei ta'efe' unga koe ke ke lotu! Kapau 'okú ke fie ma' u ha tali lahi ange, fehu' i lahi ange. Fekumi mo lotua ma' u pē ivi tākiekina 'o e Laumālie Mā'oni'oni (vakai, Molonai 10:5). Ko e maama 'eni 'oku fekau mai 'e he Tamai ke ne 'omi 'a e mahinó.

3 “Fekumi ki he 'iló, 'io, 'i he ako pea 'i he tui foki” (T&F 109:7).

Ko e akó ko ha fatongia fakalangí. 'Oku feinga 'a e kakaí ke ako; ko e me' amaté 'oku tali ia ke ue' i. Ko e kau taki ma'ongo'ongá ko e kau ako ma'ongo'onga. 'Oku fie ma' u 'e he Siasí ha kau taki ma'ongo'onga—ha kau fafine mo ha kau tangata 'oku fekumi ki ha maama mo ha 'ilo lahi ange, mahino pea mo ului lahi ange (vakai, T&F 93:36). 'Oku fie ma' u 'e he me' á ni 'a e lotu 'akí mo e faimateakí. He 'ikai ke ke lava 'o ma' u 'a e ngaahi mo'oni lolotó 'aki ha 'o kumi 'i he kulupu fakakaukau 'i he 'initaneti (blogspere). Manatu 'i, 'oku fakatupulaki 'a e tuí 'i he fanongo ki he fakamo'oni 'a kinautolu 'oku 'i ai 'enau tuí, kae 'ikai ko e fanongo ki he veiveiua 'a kinautolu kuo mole mei aí.

4 Fakatotolo 'i he ngaahi folofolá, tautautefito ki he Tohi 'a Molomoná—'i he 'aho kotoa!

Na'e hiki fakalelei 'a e Tohi 'a Molomoná ke ne malu 'i mo fakahaofi kitautolu 'i he 'etau folaua 'a e ngaahi tūkunga 'o hotau kuongá. Na 'e fakamo'oni 'a Nifai ki he va 'a ukameá, fekau 'aki mo hono mālohí, "Pea na 'á ku pehē ange kiate kinautolu, ko e folofola ia 'a e 'Otuá, pea 'ilonga 'a kinautolu 'e tokanga ki he folofola 'a e 'Otuá, 'o piki ma 'u ki aí, 'e 'ikai te nau teitei mate; pea 'e 'ikai foki lava ke ikuna 'i 'a kinautolu 'e he ngaahi 'ahi'ahi mo e ngaahi ngahau vela 'a e filí ke fakakuihi mo tohoaki 'i atu 'a kinautolu ki he faka 'auhá" (1 Nifai 15:24). Kapau 'oku kamata ke ke ongo 'i veiveiua mo hē, toe kamata mei he peesi 'uluuáki, 'o fakafemo'uekina 'i koe 'i he Tohi 'a Molomoná.

4 Tokanga ki he me 'a mahu 'inga tahá. Ko ha kongá koe 'o e ngāue ma'ongo'onga taha 'i he māmaní: ko hono tānaki 'o 'Isilelí mo e teuteu ki he Toe Hā 'ele Mai 'a Sīsū Kalaisí. 'Oku 'i ai hao tufakanga mahu 'inga ke fakahoko! Na 'á ke ha 'u ki māmaní kuó ke 'osi tukupā ke lototo 'a 'i ho 'o fakamo'oni ki he Fakamo'uí. Ko ho tu'unga fakalangí 'eni. Tokanga ki he me 'a mahu 'inga tahá: Ko e palani 'o e fiefia 'a e Tamai Hēvaní. Ko e sio'ata ia 'o e mo'oni. Ko e puipuitu 'a ia ki he fehu 'i, ngaahi palopalema, pea mo e ngaahi me 'a fakatupu hoha 'a kotoa pē. "He 'oku folofola 'aki 'e he Laumālié 'a e mo'oni, pea 'oku 'ikai loi. Ko ia, 'okú ne folofola ki he ngaahi me 'a 'o hangē ko honau anga mo'oni, pea ki he ngaahi me 'a 'o hangē ko honau anga mo'oni 'e 'i aí" (Sēkope 4:13).

6 Ko e taupotu tahá, ke falala kia Sīsū Kalaisi. 'Okú Ne kei hoko pē "ko e maama mo e mo'ui 'o e māmaní" (3 Nifai 11:11; vakai foki, Sione 8:12). Ko e taimi 'oku 'ākilotoa mo lōmenika ai koe 'e he veiveiua, faingata 'á, mo e 'ahi'ahi, falala kiate Ia. Ko e taimi 'oku 'ikai tatau ai 'a e mo'ui mo ho 'o 'amanakí pea fakalotomamahi 'i mo lavaki 'i koe 'e kinautolu 'okú ke falala ki aí, hoko atu 'o falala kakato pē kiate Ia. Fakatauange ke ke tali 'o hangē ko Nifai 'o e kuonga mu 'á 'i he ngaahi taimi faingata 'a peheé: "Ka neongo ia, 'oku ou 'ilo 'i 'a ia 'oku ou falala ki aí. . . 'E 'Eiki, kuó u falala kiate koe, pea te u falala kiate koe 'o ta 'engata" (2 Nifai 4:19, 34).

Ko e hā pē ha me 'a te ke fai, 'oua na 'á ke teitei li 'aki e Fakamo'uí! 'Oku tau hoko ko e kau ma 'u mafai, 'o tau 'atāina ke ngāue kae 'ikai fakakouna 'i, tu'unga 'i He 'ene Fakalelei. Te tau takitaha tu 'u 'i he 'ao 'o e 'Otuá Māfimafi 'o lipooti 'a e maama mo e mo'oni ne tau filí.

'Oku ou palōmesi atu kapau te mou fili 'a e ngaahi tefito 'i mo'oni ko 'eni mo pīkitai ki he mo'oni, he 'ikai teitei mole ho 'o tuí. 'Ofa ke tāpuaki 'i kimoutolu 'e he 'Otuá ke mou fili ma 'u ai pē ke sio 'i he sio'ata 'o e mo'oni 'aki e mālohí 'o e Laumālie Mā'oni'oni. ■

Mei ha lea 'i ha fakataha 'anga lotu, "The Realities of Mortality," na 'e fai 'i he 'Univesiti Pilikihami 'Iongi-'Aitahoó 'i he 'aho 7 'o Mā'asi 2017.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, "Fai Ha'o Lotu" *Ngaahi Himi* fika 70.
2. I he Orson F. Whitney, *Life of Heber C. Kimball* 1945), 449–50.
3. Joseph Smith, 'i he *History of the Church*, 4:540.
4. Joseph Smith, 'i he *History of the Church*, 4:425.

Hili ha ngaahi ta'u
'o 'eku fāifeinga ke
u tali aú, ne fāifai
peá u a'usia ha
mana na'e tokoni
ke mahino kiate
au hoku mahu'inga
ta'engatá.

Ko Hono 'Ilo Hoku Tu'unga Fakalangí

Fai 'e Daiane Korth da Silva

Talu mei he 'eku kei si'i, mo 'eku fekuki mo 'eku fu'u sinó pea ke tali pē hoku tūkungá. 'I he kamata' angá, na 'e 'ikai ko ha fu'u me'a 'a e ngaahi hingoa fakatenetene na 'á ku ma'u koe'uhí ko 'eku fu'u sinó, ka 'i he fakalau atu 'a e taimí, na 'e kamata ke u tui ko e ngaahi lea kovi ko ia na 'e fai mai fekau'aki mo hoku fōtungá na 'e toe fekau'aki kovi pē ia ki hoku 'ulungāngá.

Na 'á ku kamata 'i he 'eku ta'u hongofulu tupú ke u fakatokanga 'i, neongo na 'á ku sai'ia 'i he anga 'o hoku fōtungá, ka na 'e 'ikai fe'unga hoku fa'ahinga sinó mo e ngaahi fie ma'u 'a e māmānī. Pea na 'á ku sai'ia he 'eku anga fakalongolóngó, ka na 'e 'ikai ko e me'a ia na 'e fie ma'u 'e he kakai meiate aú—na 'e fie ma'u 'e he kau faiakó ke u lea 'i he kalasí, sai'ia e tamaiki tangatá he tamaiki fefine fa'a leá, pea na 'e tu'o lahi hono fa'a talamai na 'e fie ma'u ke u anga fakafaingofua lahi ange 'i he tu'unga na 'á ku 'i aí. Na 'a kamata māmālie ke hōloa hoku mahu'inga fakafo'ituituí.

Na 'á ku lotomamahi, ta'efiemālie 'i he 'eku fu'u sinó, mo fehu'ia pe ko e hā na 'e 'ikai lava ai 'e he 'Eiki' o 'ai ke u ki 'i faka'ofa'ofa mo manakoa ange, 'i hoku ngaahi ta'u he kakai lalahi kei talavoú. Na 'á ku feinga ke fakaholo 'o lahi ange 'i he me'a na 'e totonu ke u faí, pea ko e

fakamamahí, he ko e lahi ange 'eku feinga ke holo hoku pāuní, ko e lahi ange ia 'eku mamafá. Na 'e 'ikai ha fu'u 'amanaki fēfē 'i he 'ete ta'e-mali, fakalongolongo, mo fu'u sinó.

Na 'á ku ongo 'i tuenoa peá u pehē ko hoku ngata'angá pē ia, neongo kapau he 'ikai ke teitei mole 'a e pāuní na 'á ku fie ma'ú pe toe fakalongolongo ange. Neongo na 'e tuku 'eku fehi'a lahi 'iate aú, ka na 'e 'ikai ha 'aku toe fakakaukau ko ha 'ofefine faka'ofa'ofa mo mahu'inga au 'o e 'Otuá. Na 'á ku fo' i pē ke toe feinga ke 'ilo hoku mahu'ingá.

Ko ha Maama Na'á ku Fie Ma'u

Na 'e hoko ha mana 'i ha 'aho 'e taha, lolotonga ha 'aku lau ha lea na 'e fai 'e Sisitā Mele G. Kuki, ko e uaifi 'o 'Eletā Kuenitini Kuki 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'i ha fakataha lotu fakamāmani lahi, ki he kakai lalahi kei talavoú, na 'e ui ko e "Ma'u ha Fiefia 'i he Mo'ui Faka'ahó." Na 'á ku lau: "Ko e taimi ne tau omi ai ki māmānī, na 'a tau omi mo hotau natula fakalangí ko e fānau 'a e 'Otuá. Ko hotau mahu'inga fakafo'ituituí na 'e mei he langí." Na 'á ku ongo 'i 'o hangē kuo fāifai pea fakaava hoku 'atamaí ki ha maama na 'á ku mātu'aki fie ma'u, ka na 'á ku pehē he 'ikai ke u teitei ma'u. Na 'á ku fakatokanga 'i, na 'á ku

ongō 'i kimu 'a 'o hangē na 'e hala ke u sai 'ia 'iate au koe 'uhī he na 'e 'ikai ke u ma 'u e faka 'uhinga 'a māmani ki he fefine talavou mo mahu 'ingā. Kuó u mateuteu he taimí ni ke pehē 'oku ou sai 'ia pē au 'i hoku 'ulunganga fakalongongo, pau 'ú, lou 'ulu moveuveu mo mingimingí, kano 'i-mata lanu melomeló, ihu fuopotopotó, 'eku malimalí, pea na 'a mo hoku sino nge 'enge 'e 'okú ne kei fakahoko 'a e me 'a 'oku fie ma 'u ke u faí. Na 'á ku faka 'au 'o hounga 'ia 'i he 'eku hoko ko e fakatupu 'a e 'Otuá. Na 'e toki mahino kiate au 'oku 'ikai ke Ne fakatupu ha ngaahi fehalaaki.

Hili ha ngaahi ta 'u lahi 'o 'eku fekuki fakaeloto mo fakaesino pea mo faingata 'a 'iá, kuó u toki ako ha fo 'i mo 'oni mahalo 'oku mahino ki ha tokolahi: ko hoku mahu 'inga fakafo 'ituituí 'oku 'ikai ha 'ane kākunga mo e māmani ko 'ení! Na 'e ha 'u ia mei he langí. Kuo 'iate au ma 'u pē ia, 'o a 'u ai pē kapau na 'e 'ikai ke u fakatokanga 'i. 'Oku 'ikai pule 'i ia 'e he mītiá, 'e hoku to 'ú, pe 'e ha taha ka ko e Tamai Hēvani pē mo Sīsū Kalaisi, pea 'okú Na 'afio 'i 'oku ou mahu 'inga fe 'unga 'o pekia ai 'a e Fakamo 'uí ma 'aku.

Ko ha Fakava'e 'ia Kalaisi

Kuo liliu au 'i ha ngaahi founga lahi, 'i he 'eku 'ilo ko ia mei he Lau-mālié 'a hoku mahu 'inga 'i he 'ao 'o e 'Otuá. Na 'á ku toe sai 'ia 'i he mo 'uí. 'Oku ou ongo 'i hounga 'ia lahi ange 'i hoku ngaahi tāpuaki ta 'e-fa 'alauá. 'Oku ou ma 'u ha holi lahi ke feinga mālohi ange ke fai e me 'a 'oku totonú pea mo falala lahi ange kiate au pea mo 'eku ngaahi faka 'ānauá. Na 'á ne 'ai ke u anga 'ofa mo kātaki 'i lahi ange 'a e kakai 'oku mau feohí mo 'omi au ke u ofi ange ki he 'Eikí.

'Oku kei kalanga pē ngaahi le 'o 'o e māmaní mo fakamaau, ka kuó u ma 'u he taimí ni ha 'ilo lahi ange ki hoku

mahu 'ingā pea 'oku 'ikai ke u teitei loto ke toe ngalo. Na 'e 'omi 'e he 'ilo ko iá kiate au ha nonga mo ha fiefia 'oku ou fie vahevahe mo e taha kotoa 'oku ou fetaulaki mo ia. Na 'á ku ako 'i he lea he fakatahalotu ko iá, na 'a mo hoku mahu 'inga fakafo 'ituituí mo 'eku loto lahi 'oku fie ma 'u ke 'i ai hano fakava 'e mālohi 'ia Kalaisi koe-uhī ka "tuku atu 'e he tēvoló 'a 'ene ngaahi matangi mālohí, 'io, 'a 'ene ngaahi ngahaú 'i he 'ahiohió, 'io, ka fa 'aki kiate [au] 'a hono kotoa 'o 'ene 'uha maká mo 'ene fu 'u afā lahi, 'e 'ikai ma 'u 'e ia ha mālohi kiate [au] ke fusi hifo [au] ki he vanu 'o e mamahi mo e faingata 'a 'ia 'oku 'ikai hano

ngata 'angá, koe 'uhī ko e maka [kuó u] langa aí, 'a ia ko e makatu 'unga mālohi, 'a ia ko ha makatu 'unga kapau 'e langa ai 'a e tangatá 'e 'ikai lava ke nau hinga" (Hilamani 5:12).

'Oku ou hounga 'ia 'i he 'Eikí pea mo e mahu 'inga ta 'engata 'okú Ne 'afio 'i 'iate kitautolú kotoa. 'Oku ou hounga 'ia 'i ha kau fafine fakalaumālie hangē ko Sisitā Kukí, 'oku feinga ke ne mo 'ui 'aki e ongoongo-leléi mo vahevahe hono potó. 'Oku ou hounga 'ia 'i he mo 'ui ko 'ení, 'i he mana 'o hotau sinó mo e 'atamaí, pea mo e natula fakalangí 'oku 'iate kitautolu takitahá. ■

'Oku nofo e taha ná'a ne fa'ú 'i Niu 'Ioke, USA.

KO HA Kaungāme‘a Malu‘i Koe?

Fai ‘e Marissa Widdison

Ngaahi Makasini ‘o e Siasí

Ko e taimi na‘e pulia ai ‘a ‘Ēpelí, na‘e fehu‘i ‘e he ‘Eikí ki hono tokoua ko Keiní pe ‘oku ‘i fē. Na‘e tali ‘e Keini, “Ko e tauhi koā au ‘o hoku tokouá?”

Ko hono ‘ai ‘e tahá, ko e ‘uhinga ‘a Keiní, “He ‘oku totonu ke u ‘ilo? ‘Oku ‘ikai ko haku fatongia ke u tokanga‘i.”

I he tafa‘aki ‘e tahá, ‘oku ako‘i ‘e Sīsū Kalaisi ha pōpoaki ‘oku kehe lahi, fekau‘aki mo hono tokanga‘i ‘o e ni‘ihi kehé. Na‘á Ne folofola ‘oku totonu ke tau fai ki he kakai kehé ‘a e me‘a ‘oku tau loto ke fai mai kiate kitaloutólú, ‘a ia ‘oku kau ai ‘a e fetokoni‘akí, fetauhi‘akí, pea mo e fetokanga‘i‘akí (vakai, Luke 6:31).

‘Oku ‘ākilotoa kimoutolu ‘e ha kakai ‘oku fefa‘uhi mo ha fa‘ahinga me‘a. Mahalo ‘okú ke fefa‘uhi koe mo ha taimi faingata‘a. Ko e hā pē tūkungá, te ke lava ‘o fai ha tokoni ‘aki ha‘o fili ke muimui ‘ia Sīsū Kalaisi.

NGAAHI KAUNGĀME‘A MALU‘I

Na‘e ma‘u ‘e ha ngaahi kaungāme‘a ha founa hāhāmolofia ke nau fetokoni‘aki ai. Na‘a nau omi mei ha ngaahi tūkunga mo e ngaahi puipuitu‘a fakafāмили kehekehe, ka ‘oku nau fetokanga‘i ‘aki kātoa mo loto ke fakamālohia ‘enau feohi fakakaungāme‘á.

Na‘e ‘i ai ha taha ‘o e ngaahi kaungāme‘a ko ‘ení na‘e faingata‘a‘ia ‘i honau ‘apí. Na‘á ne talaange kiate kinautolu ‘oku fa‘a faka‘amu ia ‘i he taimi ‘e ni‘ihi ke pulia ka na‘á ne fufuu‘i ‘ene ngaahi ongó ‘aki ha‘ane mali-mali koe‘uhí he na‘e manavasí‘i na‘a fakamāu‘i ia ‘e he toengá.

Na‘e fie ma‘u ‘e hono ngaahi kaungāme‘á ke ne ‘ilo‘i ‘oku malu ‘iate kinautolu pea ko ha feitu‘u lelei ange ‘a māmani koe‘uhí he ‘oku ‘i ai. Ko ia, ne nau fa‘u ha palani: te nau tui ha ngaahi fo‘i pine napikeni. Na‘a nau takitaha tui ha fo‘i pine napikeni ‘i he ‘aho takitaha ke fakamanatu‘i ki ai, pea ‘iate kinautolu, kuo nau tukupā ke fa‘u ha feohi fakakaungāme‘a ‘oku malu, hao, pea mo falala‘anga—pea ‘oku nau fie ma‘u kotoa kinautolu ke nau vāofi.

‘Osi ha ngaahi ta‘u mei ai, ‘oku kei manatu‘i pē ‘e he finemui ko ‘ení hono ngaahi kaungāme‘a malu‘i pea ‘oku hounga‘ia ai ‘i he malu na‘á ne ongo‘i ‘i he‘ene ‘ilo na‘a nau ‘ofa aí.

Ko e hā ‘okú ke fai ke fakaha‘i ki ho ngaahi kaume‘á ‘okú ke ‘i ai ke tokoni‘i kinautolu?

KO E HĀ TE KE LAVA 'O FAÍ?

'Ikai, 'oku 'ikai ko ha me'a pau ia ke ke tui ha pine ke pou pou'i ho ngaahi kaungāme'á. Ka te ke lava pē 'o fehu'i kiate koe pe ko e hā te ke lava 'o fai ke tokanga'i ho ngaahi kaungāme'á, ke fakamālohia kinautolu 'e faingata'a'ia, mo hoko ko ha kaungāme'a malu'i ki ha taha pē te ne fie ma'u ho'no tokoní.

"I he kakaí kotoa, ko kitautolu 'oku totonu ke sai ange 'i hono 'ofa'i 'o e kakaí kae 'oua 'e fakamāu'i kinautolu. Na'e pehē 'e 'Eletā Teili G. Lenilani 'o

“I he kakaí kotoa, ko kitautolu 'oku totonu ke sai ange 'i hono 'ofa'i 'o e kakaí kae 'oua 'e fakamāu'i kinautolu. Ko kitautolu, 'i he kakaí kotoa, 'oku totonu ke lahi ange 'etau fakakau maí.”

e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “I he kakaí kotoa, ko kitautolu 'oku totonu ke tau fakakau mai lahi taha ange. “Manava'ofa, [o] fai [ha] kehekehe” (Sute 1:22)— [ko e me'a ia 'oku totonu ke tau faí].”¹

Ko e hā leva e me'a te ke lava 'o fai ke tokoni'i kinautolu 'oku mou feohi? Ko ha ngaahi fakakaukau 'eni 'e ala tokoni atu.

- Lotu 'o kole tokoni ki he 'Otuá. 'Oku ngali faingofua 'eni, ka 'e lava 'o hoko ko ha me'angāue

lelei. 'Oku 'afio'i kānokato 'e he 'Otuá ho ngaahi kaungāme'á. 'Okú Ne 'afio'i kānokato koe mo lava ke tokoni'i koe ke ke hoko ko ha kaungāme'a 'ofa.

- Siofi ha ngaahi faka'ilonga 'e ngali 'oku faingata'a'ia ho ngaahi kaungāme'á.
- Kumi ha fanga ki'i founa iiki mo fakafaituitui ke ke tokoni ai. Hangē ko e lea na'e fai 'e Sisitā Linitā K. Pētoni, ko e Palesiteni Lahi kimu'a 'o e Fine'ofá, “Tomu'a sio pea tokoni.”² Ko e hā 'okú ke fakatokanga'i 'i ho ngaahi kaungāme'á? Ko e hā 'a e me'a 'oku nau sai'ia mo 'ikai sai'ia a? Ko e hā 'oku nau fie ma'ú? Pea te ke toki lava leva 'o tokoni'i ha taha 'i ha founa makehe mo fakatāutaha.
- Manatu'i, 'oku 'ikai 'uhinga e hoko ia ko ha kaungāme'a 'ofa mo tokoní 'okú ke fatongia 'aki ai e ngaahi angafai 'a e ni'ihī kehé. 'Oku 'ikai foki ke ke fatongia 'aki 'enau fiefiá.
- Fakakaukau'i ha me'a fakafiefia te ke lava 'o fai mo ho ngaahi kaungāme'á, hangē ko e tui ha pine napikeni, ke fefakamanatu 'aki ke mou fa'a tokoni. Na'e ngaohi 'e ha to'u tupu 'e ni'ihī ha ngaahi sitōkeni 'asi faikehe mo tukupā ke “hoko ko ha kau fekumi ki he lototo'á, anga'ofá, mo e tokoní” ('a ia, 'i he lea fakapilitāniá, 'okú ne fakatupu ha fo'i lea fehangahangai ki he *sitōkeni*). Na'e fevakai'i 'aki ha kulupu 'e taha 'aki ha'anau faka'aonga'i e ngaahi lanú ke fakafofonga'i 'a e anga 'o 'enau ngaahi ongó. Hangē ko 'enī, kapau na'e 'i ai ha taha na'á ne fu'u ongo'i loto

mamahi (lanu vāleti) 'i ha 'aho, na'e 'ilo 'e he toenga 'o e ngaahi kaungāme'á 'oku fie ma'u 'e he tokotaha ko iá ha 'ofa lahi ange.

- 'Oua te ke fakangatangata e tokolahi ho ngaahi kaungāme'á! Na'e fakakaungāme'a 'a Sisū ki he kakai na'e fehi'a ai 'a e toenga 'o e māmaní. Ko e taimi 'okú ke ala atu ai ke fakakau mai 'a e ni'ihī kehé—tautautefito kiate kinautolu 'oku faingata'a ke nau fakakaungāme'á—'okú ke mui-mui ai ki He'ene sipingá.

Ko e mo'uí 'e lava ke faingata'a 'i he taimi 'e ni'ihī. Ka 'okú ke mālohi, mo ke ivi lahi. 'E lava 'e ho'o anga'ofá mo e mohu fakakaukau 'o liliu e mo'ui 'a ha taha. 'Oku fie ma'u koe 'e ho'o ngaahi kaungāme'á! Kolea 'e fakahinohino 'a e 'Eikí, pea te Ne pou pou'i koe 'i ho ngaahi faingata'a'ia mo tokoni atu ke ke 'ai 'a māmani ko ha feitu'u lelei ange. ■

Ko e taha na'á ne fa'ú ko ha mēmipa ia 'o e kōmiti 'a e Siasí ki hono ta'ofi 'o e taonakitá.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. 'Nitaviu mo 'Eletā Lenilani he 'aho 23 'o Sānuai 2018.
2. Linda K. Burton, “Tomu'a Sio, Pea [Toki] Tokoni,” *Liahona*, Nōvema 2012, 78.

LAU KE TOE LAHI ANGE

Lau 'a e “Kau 'Amipaisitoa 'o e 'Amanaki Lelei” 'i he makasini ko 'eni ke ke 'ilo 'a e founa hono 'omi 'e ha kulupu to'u tupu 'i 'lutá ha 'amanaki lelei lahi ange ki honau 'apiako mā'olungá.

KAU 'AMIPASITOA
'O E 'AMANAKI
LELEÍ:

Ko e Ngāue Fakataha ke Ta'ofi e Taonakitá

TE KE LAVA 'O FAKAMĀLOHIA HO
NGAAHI KAUNGĀME'Á 'AKI HA'O
FAKAMAFOLA E MAAMA MO E
'AMANAKI LELEI KIA SĪSŪ KALAIŚ.

Fai 'e Maryssa Dennis

Ngaahi Makasini 'o e Siasi

‘O ku fakafofonga ‘i ‘e he kau ‘amipasitoá, ‘i he māmani faka-tīplomētiká, ‘a honau fonuá ki ha falukunga kakai kehe. Ka te ke lava ‘o hoko ko ha ‘amipasitōa ‘o ‘ikai toe fie ma‘u ha paasipooti. Te ke lava ‘i ha māmani ‘oku hangē ‘oku mātu‘aki fakapo-‘uli lōlō ‘i he taimi ‘e ni‘ihí, ‘o hoko ko ha ‘amipasitōa ‘o e ‘amanaki lelei mo e māmá. Fehu‘i pē kia Sekisoni L.(to‘ohemá, talausese lanu melo-meló), mei ‘utá, USA, ko ha mēmipa ‘o e Kulupu ‘AMANAKI LELEI ‘o hono ‘apiakó—ko ha polokalama fakato‘u ki he ta‘ofi ‘o e ta‘onakitá. Kuó ne ako ‘i ha kautaha ‘oku ui ko e Hope4Utah ke ne fakatokanga ‘i ‘a e ngaahi faka‘ilonga fakatokangá, hoko ko ha kaume‘a, pea mo ‘omi ha ‘amanaki lelei ki hono ‘apiakó.

'Oku Mau Fie Ma 'u KIMOUTOLU.

'Oku pehē 'e Sekisoni, "Kuo faka'aaki mo'oni hoku matá 'i he'eku kau 'i he Kulupu 'AMANAKI LELEÍ." "Oku 'i ai ha ngaahi kaungā-ako, ngaahi kaungāme'a, mo ha kau mēmipa 'o e fāmili 'oku nau faingata'a'ia."

Kuo 'ilo 'e Sekisoni neongo 'oku 'ikai ko hono fatongia e ngaahi fili 'oku fai 'e hono ngaahi kaungāme'á, ka 'oku 'i ai ha ngaahi me'a te ne lava 'o fai ke tokoni'i kinautolu 'i he'enu palopalemá. 'Oku fakahaa 'i e he ngaahi fakatotoló ko e toko fitu 'i he to'u tupu 'e toko 10 kotoa pē 'oku nau loto mamahi mo fakakaukau ke taonakita, te nau 'uluaki tala ki hanau kaungāme'a pea nau toki tala ki ha taha lahi.¹ 'Oku 'uhinga ia, 'okú ke 'i ha tu'unga lelei lahi ke tokoni ki ho ngaahi kaungāme'á.

Hangē ko e fakamatala 'e Sisitā Kalo F. Makongikī, ko e Tokoni 'Uluaki mālōlō 'i he Kau Palesitenisī Lahi 'o e Kau Fine-muí: "Oku 'i ai hotau fatongia fuakava ke fetokanga'i'aki, ke fetākinima mo fononga fakataha 'i he hala ko 'ení. Ko hono fakalea 'e tahá, tuku hifo 'a e telefoní ka ke vakai mo sio pe ko hai 'okú ne fie ma'u ho'o tokoni."²

'Oku 'ikai fie ma'u ia ke tau hoko ko ha kongá 'o ha fa'unga maau ke fai ha lelei 'i he ako-angá pe mo ho ngaahi kaungāme'á. Ko ha fanga ki'i tokoni 'eni 'e lava 'o 'aonga 'i ha fa'ahinga taimi pē, 'i ha feitu'u pē.

Me 'a ke Fai

Feinga ke ke **fakatokanga'i, ala atu 'o tokoni, mo lipooti,** ka ke hoko ko ha 'amipasitóa 'o e 'amanaki lelei.

1. **FAKATOKANGA'I** 'a e ngaahi faka'ilonga fakatokanga 'oku fie ma'u tokoni ha tahá.³ Fakatokanga'i kinautolu 'oku:

- Ongó'i loto mamahi pe mole e 'amanakí.
- 'Oku tō'onga ta'efakakaukau.
- Fakamama'o mei he ngaahi kaungāme'á mo e ngaahi 'ekitivití.
- 'Okú ne tufa e ngaahi koloa mahu'ingá.
- Fekuki mo e ngaahi tūkunga fakamafasia hangē ko e mate ha taha, ngaahi liliu lahi 'i he mo'uí, houtamakí, mo e ngaahi alā me'a peheé.
- 'Oku feliliuaki 'ene tō'onga mohé, kaí, pe tu'unga haisiní.
- 'Oku talanoa pe fokotu'u ha palani ke taonakita—lea 'aki ha ngaahi me'a hangē ko e, "Pehē ange mai 'e au na'e 'ikai teitei fanau'i au" pe "E lelei ange taha kotoa ka ne ta'e-oua au."

2. **ALA ATU 'O TOKONI.** Ko e 'amipasitóa 'oku fekau'aki kotoa ia mo e fetu'utakí. Kumi ha taimi te ke lava ai mo ho kaungāme'á 'o talanoa tau'atāina. Mahalo te ke manavasi'i na'á ke 'ohake 'ene kovi kiate kitá pe taonakitá pea toe kovi ange ai, ka ko e fo'i usu ia. Ko e taimi te ke ma'u ai e lotolahi ke leá, 'okú ke foaki ai ki he taha ko iá ha hao'anga peá ke 'ai ke nau 'ilo 'okú ke tokanga kiate kinautolu.

'Oku pehē 'e Toketā Keleki Hutinolo, ko ha mataotao 'i he taonakitá na'á ne fokotu'u 'a e Hope4Utah, "Oua te ke manavasi'i ke 'eke ki ha kaungāme'a pe 'oku nau faingata'a'ia." "Ai hangatonu, kae 'oua te ke tafulu'i pe fakamāu'i." 'Okú ne fokotu'u mai ke tau ngāue 'aki e founga "oku oú pe [na'á kú]," he 'oku ongo ko ha taha 'ofa mo tokanga koe kae 'ikai ko hano tafulu'i. Hangē ko 'ení: "Na'á

“Ko kinautolu ko ē ‘oku puputu’u fekau’aki mo honau mahu’inga fakafo’ituitui, pe ‘e fāifeinga ke ‘ilo ha taumu’a ki he mo’ui, ‘oku ou fie fakahoko atu ‘eku fakamahino fakafo’ituitui ‘oku ‘ofeina koe ‘e he ‘Otuá... ‘Okú Ne ‘afio’i ko hai koe. ‘Okú Ne ‘afio’i ho ngaahi faingata’ia. Pea ‘oku ‘i ai hotau Fakamo’ui ke langomaki’i hake koe. Te ke lava ‘o ongo’i e mālohi ko iá ‘i ho’o mo’ui ‘i ho’o feinga ke ma’u e Laumālie Mā’oni’oni... ‘Okú ou fie tapou atu ke mou ala atu ‘o tokoni pea mo loto fie talanoa kiate kinautolu ‘okú ke falala ki ai, koe’uhí, ‘i ho’omo talanoa fekau’aki mo e ngaahi me’a ko ‘ení, ‘okú ke vahevahe ai ho’o kavengá mo ha taha ‘okú ke ‘ofa ai pea mo ha taha ‘oku ‘ofa ‘iate koe. Ko ha founda ia ‘o e fakamo’ui.”

Sisitā Kalo F. Makongiki, Tokoni ‘Uluaki mālōlō ‘i he Kau Palesitenisī Lahi ‘o e Kau Finemuí

ku fakatokanga’i ‘i he kalasí he ‘ahó ni na’á ke faingata’a’ia. ‘Okú ou fifili pe ‘okú ke sai pē. ‘Okú ke fakakaukau ke ke fai ha me’a kiate koe?”

Lotua ke ke ma’u e Laumālie ke tokoni atu ke ke ‘ilo e me’a ke ke lea ‘akí. Kapau ‘oku fekuki ho ngaahi kaungāme’á mo ha fakakaukau taonakita pe ngaahi palopalema kehe hangē ko e loto mamahí pe lotohoha’á, ‘oua te ke talaange pē ke ta’ofí! Na’e ako’i ‘e ‘Eletā Lenilani ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá, “Ko e founda ‘o ‘etau talanoa mo ha taha mo’ui lelei pea mahalo ko ha’ane foua pē ha ki’i palopalema, ‘oku kehe ia mo ha’atau talanoa mo ha taha ‘oku puke faka’atamai.” ‘Okú ne fokotu’u ke tau lea ‘aki ha fa’ahinga me’a hangē ko ‘ení, “Okú ‘ikai ke ke tokotaha pē. ‘Okú mau ‘i heni fakataha mo koe. Te mau tokoni atu ‘i he me’a ko ‘ení.”

Pea manatu’i ke ke fakafanongo mo’oni kae ‘oua te ke palani ‘e koe ‘a e me’a hoko ke ke lea ‘akí. Hangē ko hono fakamatala’i ‘e ‘Eletā Lenilani,

“Mahalo ‘oku mahu’inga ange hono tuku ke lea mo fakamatala’i ‘e he kakaí ‘enau ongó, pea mo fakalotolahi’i ke nau leá, ‘i ha’o fai ha fale’i.”⁴

3. **LIPŌTÍ.** Ko e taimi te ke ‘ilo ai ‘oku faingata’a’ia ha kaungāme’á, mahalo na’a ‘ahi’ahi’i koe ke ke pukepuke pē ngaahi me’a fakahoha’a ko ‘ení kiate koe pē. ‘E ala kole atu ho kaungāme’á ke ‘oua na’á ke tala ki ha taha. Ka ko e kau ‘amipasitoá ‘oku nau lea ‘o tala! Fokotu’u ange ke ke ‘alu mo kinautolu ‘o talanoa ki ha taha lahi ‘oku falala’anga, hangē ko ha mātu’a, taha fale’i ‘i he akó, pe taki faka-siasi. Fokotu’u kinautolu ki ho’omou telefoni tokoni fakafonua ki he taonakitā pe laine text ‘i he palopalemá. Kapau ‘oku nau fakamanamana te nau fai ha me’a kiate kinautolu pe ki ha ni’ihi kehe, ‘ave kinautolu ki he falemahakí pe telefoni ki he potungāue ki he me’a fakatu’upakeé, pea nofo mo kinautolu kae oua kuo nau ma’u ha tokoni fakapalofesinale. Kapau

KAPAU ‘OKÚ KE FAINGATA’A’IA

‘Oua e fo’i! ‘Okú ke mahu’inga mo ‘ofa’i koe. ‘Okú hoko ‘a māmani ko ha feitu’u lelei ange koe’uhí he ‘okú ke ‘i heni, pea ‘oku mahu’inga ke fakahaofi ho’o mo’ui. Talanoa mo ha taha lahi falala’anga ki ha tokoni—ki ha mātu’a, toketā, taha fale’i ‘i he akó, pe taki faka-siasi. Kapau ‘okú ke faingata’a’ia, telefoni ki ho’omou laine tokoni fakafonua ki he taonakitā (kumi ‘i he “Ngaahi Ma’u’anga Tokoni”). ‘E lava ‘a Sisū Kalaisi ‘o tokoni atu ke ke ma’u ha maama mo ha ‘amanaki ‘i he taimi ‘okú ke ongo’i ai pē ‘a e fakapo’ulí mo e mole ‘o e ‘amanakí.

NGAAHI MA’U’ANGA TOKONÍ

- befrienders.org
- suicide.org/international-suicide-hotlines.html
- iasp.info
- suicide.lds.org

‘oku ‘ikai ke nau ‘i ha tu’unga fakatu’utāmaki, kumi ha ngaahi founda ‘oku fakahoko ke fakakaukau mo pou pou’i ai kinautolu. ‘Okú pehē ‘e Toketā Hutinolo, “Fokotu’utu’u ha ngaahi faingamālie ke nau kau ai ‘i ha fa’ahinga me’a. Feinga ke fakaafe’i kinautolu ke nau fai ha fa’ahinga me’a longomo’ui pea mo koe, hangē ko e lelé, heka pasikalá, pe kakaú.” ‘Okú sai e ngaahi ‘ekitiviti fakasinó koe’uhí he ‘e lava ‘a e ue’i ‘o e sinó ke tokoni’i ‘enau fakakaukau.

'Oua te ke Ta'e-toka i Ho Mālohí!

Kī'i fakakaukau 'i ha miniti ki he mei kehe 'a e māmaní kapau 'e ma'u 'e he taha kotoa ha kau-ngāme'a fa'a tokoni. He 'ikai ke tau lava 'o fakahaofi kotoa 'a e māmaní, ka te tau lava 'o hoko ko ha kaungāme'a kiate kinautolu 'oku nau fie ma'u ha tahá.

Na'e tapou mai 'a Sisitā Makongikí ke tau "loto lelei ke fakatokolahi hotau ngaahi kau-ngāme'á" mo "tali ha ní'hi kehe, neongo te nau mei kehe meiate koe." Na'á ne fakamahino'i 'e lava 'e he fakakaungāme'a ki ha tahá 'o fakahoko 'a e kehekehe 'i ha'anau fakalakalaka mo ha 'amanakí pe fai ha fa'ahinga me'a fakatu'utā-maki, hangē ko e taonakitá. Na'á ne tapou, "Ai ke ke hoko ko e tokoni ko iá." "Okú ke ma'u 'a e ivi fe'unga ko ia ki he lelei."

I ho'o ala atu 'o tokoní, 'okú ke muimui ai ki he sīpinga 'a e ma'u-anga 'amanaki taupotu tahá: ko Sīsū Kalaisi.

'Oku pehē 'e Sekisoni, "Oku talamai 'e he taha fale'i 'o 'emau "Kulupu 'AMANAKI LELEÍ ko ha kau 'amipasitōa kimautolu 'o e 'amanaki lelei." "Oku ou sa'ia he me'a ko iá, koe'uhí he 'oku 'ikai ko ha kau 'amipasitōa 'ata'atā pē kimautolu 'o e 'amanaki lelei ka ko ha toe kau 'amipasitōa foki 'o Sīsū Kalaisi. Ko hono aofangatukú, ko Ia hotau 'uta'angá."

Ko e taimi 'oku tau fakaha'a'i ai e 'ofa faka-Kalaisí ki he ní'hi kehé, te tau lava ai 'o tokoni ke nau ma'u ha 'amanaki mo ha fakamo'ui.

'Oku pehē 'e Sekisoni, "Oku ou 'ilo'i kapau ne 'i heni 'i māmani 'a Sīsū Kalaisi, te ne ala atu 'o tokoni ki he ní'hi kehé 'o hangē ko ia 'oku tau fakahokó." "Okú ne 'omi ha fakafiemālie kiate au ke u 'ilo'i, 'oku ou fai 'a e me'a na'á Ne mei fakahokó." ■

KO HA KAUNGĀ-ME'A MALU'I KOE?

Lau e fakamatala ki mu'á ke sio pe 'oku fakamatala'i koe 'e he me'a ko 'eni!

"Kapau te tau kī'i feinga ke lava'i pē 'a e 'aho hono hokó, pea mo e 'aho hokó, mo e 'aho hono hokó, ... 'e tokoni'i kitautolu 'e he 'Eikí 'i he me'a ko iá. 'Oku 'i ai ha veesi faka'ofa'ofa 'oku 'omai 'e 'Isaia. 'Okú ne pehē, "'O ka mou ka hela'ia 'okú né—Fakamo'ui—'ā hake 'i he pongipongi kotoa pē [2 Nifai 7:4] 'Okú Ne 'i ai 'i he 'aho kotoa pē... Ko ia, kapau ko e lelei taha pē te ke lava 'o faí ko ha'o tu'u mei ho mohengá 'i he pongipongi, 'ilo'i pē 'oku 'i ai la mo koe... Lau ia kuó ke ikuna, pea hoko atu. Kapau ko e lelei taha ia 'e lava 'o hoko 'i he 'aho ko iá, feinga pē."

'Eletā Teili G. Lenilani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, "What Are Hope Squads?" Hope4Utah, hope4utah.com/hope-squad.
2. Initaviu mo Sisitā Makongikí he 'aho 19 'o Sānuali 2018.
3. Vakai, "The Warning Signs of Suicide," Befrienders Worldwide, befrienders.org/warning-signs, mo e "Suicide: What to Do When Someone Is Suicidal," Mayo Clinic, mayoclinic.org/diseases-conditions/suicide/in-depth/suicide/art-20044707.
4. Initaviu mo 'Eletā Lenilani he 'aho 23 'o Sānuali 2018.

HĒ 'THE KOLO TAPÚ

Fai 'e Sarah Keenan

Na'á ku 'i he uhouhonga 'o e Kolo Tapú 'i Pisingi, Siaina. Na'e takai'au 'e ha ngaahi kaungāme'a mo ha kau faiako, 'i he ngaahi miniti kimu'á, kae fakafokifā pē kuó u mātu'aki tokotaha pē.

Na'e mahino kiate au he taimi ko iá 'a e tu'unga fakatu'utāmaki na'á ku 'i aí. Na'e hangē e tokotaha 'Amelika ta'u 15 ko 'ení ha me'a 'oku koví 'i he musiume 'o e palasi femo'uekina ko 'ení. Na'á ku ha'u ki Siaina mo haku ngaahi kaungā-kalasi ako mā'olunga 'i ha folau ne tokanga 'i 'e he akó, pea na'e 'osi toutou fakatokanga mai 'emau kau faiakó mo e kau takimamatá fekau'aki mo ha ngaahi fakatu'utāmaki 'e ala hoko 'i he 'a'ahi ki ha fonua muli, kapau he 'ikai ke mau tokanga.

Na'á ku luelue takai 'i he feitu'ú, tutui atu 'i ha kau folau 'eve'eva—taau pē kau Siaina mo e kau muli—'o tu'u'ete mo feinga keu sio ki he teunga sotehina mo e kulokula na'e tui 'e he'emau kulupú. Ka na'e 'ikai ke u sio au ki ha me'a. Na'e moulu atu pē 'emau kulupú 'o 'ikai ke u kau ai pea na'e 'ikai ha'aku misi pe na'a nau hu'ú ki fē. Na'á ku tangutu leva 'o siofi e ngaahi hū'anga ki lotó mo e hū'anga ki tu'á. 'Osi e miniti 'e hongofulu, 'osi mo e miniti 'e 30, pea a'u 'o miniti 'e 45. Na'e 'ikai pē 'asi mai ha taha ia mei he'emau kulupú.

*Na'á ku 'osi ongo'i
'a e Laumālié kimu'a,
ka kuo te'eki ai ke u
teitei ongo'i ha me'a
mahino—tautautefito
'i ha fakahinohino ki he
feitu'u ke u 'alu ki aí.*

Na'e puke 'e ha taha hoku nimá. Peá u hanga hake 'o fakatokanga'i ha fefine pukupuku 'oku faikehe hono fofongá mo nge'esi nima loloa. Na'á ne fusi hoku nimá. Talamai 'e ia 'i ha lea faka-Pilitānia na'e 'ikai fu'u sai, "Muimui mai 'ia au." "Ta'ahine faka-'ofo'ofa, muimui mai 'iate au."

Na'á ku ongo'i kuo tō hifo hoku lotó. Na'á ku kaila mo fusi hoku nimá, "Alu." Kae, kimu'a peá ne toe puke iá, ne u lele 'o hū 'i ha hū'anga ki tu'a, 'o hū atu ai ki ha kongá 'e taha 'o e koló.

Na'á ku lele 'o ki'i fuofuolua kae 'oua kuó u hē 'o lahi ange mei he tu'unga kimu'á. Na'á ku tangutu leva 'i ha sitepu ofi mai, 'o mavahe mei he ngaahi pupunga kakaí, 'o kamata ke u tangi. Na'á ku 'ilo ha ngaahi fo'i lea faka-Siaina ka na'e 'ikai fe'unga ia ke ma'u ai ha fakahinohino foki ki hoku hōtele, na'e tu'u 'i ha feitu'u he tafa-'aki 'e taha 'o e kolo ko Pisingí. Pea 'i he taimi ko 'ení, na'e 'ikai ke u toe fakapapau 'i 'e au pe na'e tu'u 'i fē ha hū'anga ki tu'a.

Na'á ku kamata leva ke lotu, neongo 'eku tangí. Na'á ku tali na'e fakavale-vale 'eku mavahe mei he kulupú, neongo na'e taimi nounou, peá u tangi ki he Tamai Hēvaní ke ne tokoni mai ke u 'ilo e hala ki he'emaui kulupú.

Na'á ku tu'u leva ki 'olunga 'o lue fakafoki ki he feitu'u na'á ku ha'u mei aí. Na'e 'ikai ke u ma'u he taimi pē ko iá ha fakahā—pea na'e 'ikai ke u fakapapau 'i pe 'e le'o fēfē 'a e fakahā ko iá pe teu ongo'i fēfē kapau te u ma'u ia. Na'á ku 'osi ongo'i 'a e Laumālié

kimu'a, ko ha ongo'i māfana 'i he hili ha'ate tokoni'i ha taha pe fanongo ki ha malanga 'i he lotú, ka kuo te'eki ke u ongo'i ha me'a mahino, tautautefito 'i he ngaahi fakahinohino ki ha feitu'u ke u 'alu ki aí. Na'á ku kamata ke lue veiveiua atu pē kimu'a, mo kei lotu loto pē.

Na'e fāifai peá u a'u atu ki ha manga'i hala. Na'á ku kamata ke alu fakato'omata'u, fe'unga mo ha'aku ongo'i ha le'o 'oku fanafana mai, "Tu'u."

Na'e fu'u le'o si'i 'a e le'ó 'ou meimei tukunoa'i pē 'e au na ko ha taha pē ia 'o 'eku ngaahi fakakaukau pē 'a'akú. Ka na'e 'i ai ha fa'ahinga fakamahino na'e 'ikai ke u ongo'i 'i he momeniti ko iá. Na'e pehē mai e le'ó, "Tangutu 'i he sea lōlōá." Na'á ku tafoki hake 'o fakatokanga'i ha sea lōlōa 'i lotomālie he manga'i halá. Na'á ku lue atu leva 'o tangutu. 'Osi pē mei ai ha miniti 'e tolu, kuo 'asi mai ha sote lanu hinehina mo e kulokula, na'á ku maheni aí, 'o ta'alo mai mei he kakaí. Ko homau takimamata ia 'i he 'aho ko iá.

Na'á ku puna leva ki 'olunga mei he sea na'á ku tangutu aí. Na'á ku fu'u fiefia peá u mei fā'ofua au ki he fefiné.

Talamai 'e ia, "Ne mau kumi koe 'o meimei houa 'e taha!" "Na'á ke 'i fē koe?"

Na'á ku fakamatala ange ki ai, 'i he'ene taki atu au ki he'emaui kulupú, 'a e feitu'u na'á ku 'i aí, 'o kamata mei he'eku mavahe mei he kulupú 'o a'u mai ki he'eku fakakaukau ke u tangutu kae 'ikai 'alu fakato'omata'u 'i he manga'i halá.

Talamai leva 'e ia, "Okú ke mātu-'aki monū'ia." "Kapau na'á ke hu'u fakato'omata'u 'i he afe ko iá, na'á ne mei 'ave koe ki he feitu'u kehe mei he toenga 'o e kulupú. 'Oku fu'u lahi 'a e koló, na'e 'ikai ke u mei lava 'e au 'o 'ilo koe."

Na'á ku mavahe mei Siaina 'i he 'osi ha ngaahi uike si'i mei ai, mo mapule'i ke 'oua na'á ku toe hē he lolotonga e folaú, ka kuo tu'o lahi 'eku toe fakakaukau ki he momeniti na'á ku ongo'i ai e fanafana mai 'a e le'o 'o e Laumālié kiate aú. Na'e 'ikai ko e fa'ahinga ue'i ia na'á ku ma'u kimu'á, ka ko e me'a ia na'e 'afio'i 'e he 'Eikí na'á ku fie ma'u ke 'oua na'á ku 'alu ai he hala na'e 'ikai totonú. Na'á ku toe fakatokanga'i foki 'a 'ene mei faingofua keu tukunoa'i kapau na'e 'ikai ke u fakafanongó.

Talu mei he 'aho ko iá, mo 'eku ongo'i tā-tu'olahi 'a e Laumālié 'i ha ngaahi founa kehekehe, 'i he'ene fakatokanga mai 'i ha ngaahi me'a fakatu'utāmaki fakaesino mo fakalaumālie fakatou'osi. Kuó u mamata tonu he taimi 'e ni'ihiki he ngaahi ola 'o e muimui pe talangata'a ki he le'o ko iá 'o hangē ko hoku 'uluaki 'aho 'i he Kolo Tapú. Taimi lahi, 'oku 'ikai ke u lava 'o sio ki he ngaahi olá. Ka kuó u ako, ko e taimi 'oku ou loto fakatōkilalo ai mo fie fanongó, 'e tokoni'i au 'e he 'Eikí ke u fakatokanga'i e ue'i 'a e Laumālié pea te Ne tataki fakafoki atu au ki he feitu'u 'oku fie ma'u ke u 'i aí. 'Oku 'ikai ke u teitei tu'ēnoa, koe'uhí ko Ia. ■
'Oku nofo 'a e taha na'á ne fa'ú 'i Iutā, USA.

FAKAHĀ ki he Palōfita ko Siosefa Sāmítá—pea kiate Koe

Fai 'e Ryan Carr

Ngaahi Makasini 'o e Siasí

Fakakaukau ki he ngaahi me'a fakaofo kotoa na'e fakahoko 'e Siosefa Sāmítá: liliu e Tohi 'a Molomoná, fokotu'u e Siasí, ma'u e lakanga fakataula'eikí, langa e ngaahi temipalé, ako'i 'a e ongoongolelei kuo fakafoki maí, fekau'i atu e kau fai-fekáu. Pea ko hono toe fakaofo angé he na'á ne fakahoko kotoa 'a e ngaahi me'á ni 'oku kei ta'u si'i.

Na'e founga fēfē 'ene 'ilo 'a e founga ke fakahoko ai 'a e ngaahi me'a ko ení? Me'amalié, he na'e 'ikai fie ma'u ke ne fakamahamahalo—na'e tataki ia 'e he fakahā. 'I he ngaahi fakahā ko 'ení, 'a ia ko hanau lahi 'oku 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá he taimí ni, na'e ako'i ai 'e he 'Eikí kiate ia 'a e tokāteliné, fakahinohino ia 'i hono fokotu'u 'o e Siasí, mo tali ha ngaahi fehu'i mahu'inga. Ko ha ngaahi sīpinga pē 'eni 'e ní'hi.

Ngaahi Fehu 'i ne Tali 'i he Fakahaá

- Ko hai 'okú ne ma'u e mafai ke fai-papitaisó? 'I he 'aho 15 'o Mē 1829, na'e lotu ai 'a Siosefa Sāmítá mo 'Oliva Kautele fekau-'aki mo e papitaisó. Na'e hā mai 'a Sione Papitaiso 'o foaki ange kiate kinaua 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné mo fekau ke na fepapitaiso'aki. (Vakai, T&F 13.)
- 'Oku SAI pē ke faka'aonga'i 'a e tapaká? Ko e fakateka mo e ifi 'o e tapaká ko ha me'a angamaheni ia 'i he kuonga 'o Siosefa Sāmítá. 'I he 1833, na'á ne lotua ai ha fakahinohino ki he tefitó ni peá

ne ma'u ha fakahā 'oku 'iloa ko e Lea 'o e Potó, 'a ia 'oku pehē ai "oku 'ikai ma'á e sinó 'a e tapaká" (vakai, T&F 89).

- Ko e hā 'oku tau fai ai 'a e ngāue fakatemipale ma'á e kakai pekiá? Na'e langa 'e he kāingalotu 'o e Siasí, 'o tataki 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmítá 'a e Temipale Ketilani pea mo e Temipale Nāvuu, ke nau lava 'o fakahoko ai 'a e papitaisó mo e ngaahi ouau fakatemipale kehé. 'Oku fakamatala'i 'e he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 128 "oku 'ikai lava 'o fakahaohaoa'i 'a kinautolu pe ko kitautolu ta'e kau ai 'a kinautolu [kau pekiá]" (veesi 18).

Te ke lava mo koe foki 'o 'ai ke tataki 'e he 'Eikí ho'o mo'uí mo tali ho'o ngaahi fehu'i 'i he fakahā fakaofo'ituituí. 'E ma'u 'a e ngaahi tali ko iá he taimi 'e ní'hi mei he folofolá pe mei ha ue'i fakalaumālie 'okú ke ongo'i 'i ho lotó mo e 'atamaí. Pea 'i he taimi 'e ní'hi 'okú ke laka atu pē 'i he tui, 'o 'ikai ke ke 'ilo'i pau pe 'e anga fēfē 'a e ngaahi me'á ka 'okú ke fai pē ho lelei tahá ke talangofua.

'Oku meimei ke taimi lōloa peá ke toki ma'u e tataki mo e fakahinohino fakalaumālie 'okú ke fie ma'ú. Te ke lava 'o 'ilo e finangalo 'o e 'Eikí 'o hangē ko e Palōfita ko Siosefa Sāmítá, 'i he 'otu lea ki he 'otu lea, mo e akonaki ki he akonaki" (T&F 98:12). Hangē ko ia na'e fai 'e he Palōfítá, kamata 'aki ha lotu. Kole ki he Tamai Hēvaní ha tataki fakalaumālie mei he Laumālie Mā'oní'oní. Fekumi 'i he

folofolá mo e ngaahi akonaki 'a e kau palōfita 'o onopóní. Fai ho'o filí peá ke toki fehu'i pe 'oku tonu (vakai, T&F 9).

Ko e ako 'i ha Vaha 'a Taimí

Vakai ki he mape ko 'ení, pea te ke 'ilo ai 'a e feitu'u na'e 'i ai 'a Siosefa Sāmítá 'i he taimi na'á ne ma'u ai 'a e ngaahi fakahā ko 'ení mei he 'Eikí. Na'e ma'u 'a e fakahaá 'i he taimi pea mo e feitu'u na'e fie ma'u ai 'e Siosefa Sāmítá kinautolú, 'o fakatautu mo e finangalo 'o e 'Eikí.

Na'e ma'u 'e Siosefa ha fakahā 'e 46 'i Ketilani, 'Ohaió, ka na'e 'ikai fie ma'u ia ke nofo ai ke hokohoko atu hono fakahinohino 'e he 'Eikí. Na'á ne toe ma'u

'Oku fakahaá'i 'e he Tokäteline mo e Ngaahi Fuakavá 'a e founa hono tataki 'e he fakahaá e Palōfita ko Siosefa Sāmitá mo 'omi e sīpinga 'e lava ai 'e he tataki fakalaumālié 'o fakahinohino ho'ó mo'uí.

foki ha ngaahi fakahā 'i Penisilivēnia, Niu 'Ioke, Mīsuli, pea mo 'Ilinosi.

Na'e hoko mai 'a e ngaahi fakahaá 'i ha vaha'a taimi 'o ha ngaahi ta'u lahi. Na'e mei lelei 'apē kapau na'e fakahā 'e he 'Eikí 'a e me'a kotoa na'e fie ma'u ke 'ilo 'e Siosefa Sāmita fekau'aki mo e lakanga fakataula'eikí, hangē ko 'ení, 'i ha fo'i fakahā pē 'e taha? Ka, na'e foaki 'e he 'Eikí ki he Palōfitá ha ngaahi fakahā fekau'aki mo e lakanga fakataula'eikí 'i he 1829, 1830, 1832, 1835, 1841, 'o fai pehē atu ai pē (hangē ko 'ení, vakai, T&F 13; 20; 84; 107; 124).

'E tupulaki foki ho'o 'ilo ki he ongoongoleléi 'i ha vaha'a taimi. 'I ho'o ako ko ia 'a e ongoongoleléi 'i he tokoni 'a e Laumālie Mā'oni'oni—'i he ngaahi folofolá, konifelenisi lahí, ngaahi houalotu 'a e Siasí, seminelí, mo e ngaahi me'a peheé—'e tupulaki ho'o mahinó 'i ha vaha'a taimi, 'o hangē ko ia na'e hoko kia Siosefa Sāmitá. ■

'Oku lahi e ngaahi fakahā 'o e Tokäteline mo e Ngaahi Fuakavá na'e ma'u 'e Siosefa Sāmita 'i ha feitu'u pau.

NGAAHI LAVAME'A 'I HE'ENE KEI TALAVÓU

"Na'e ta'u 14 'a [Siosefa Sāmita] 'i he 'Uluaki Mata-me'a-hā-maí pea ta'u 17 'i he fuofua 'áahi mai 'a e 'āngelo ko Molonái. Náa ne ta'u 21 'i he'ene ma'u e 'u lau'i peleti koulá pea ta'u 23 'i he kakato 'ene liliu e Tohi 'a Molomoná (si'i ange 'i he 'aho ngāue 'e 60). 'Oku laka hake 'i he vaeuá 'a e ngaahi fakahā 'i he'etau tohi Tokäteline mo e Ngaahi Fuakavá, ne foaki mai 'i he Palōfitá 'oku kei ta'u 25 pe si'i ange ai.

Palesiteni Tāleni H. 'Oakesi, Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí, "Joseph, the Man and the Prophet," *Ensign*, May 1996, 71.

'Oku
mahu'inga
hono tau'i
ho'o tau-
'atāina
ke fili.

Ko e Tau'i

Ho'ō Tau'atāina ke Filí

Fai 'e David Dickson

Ngaahi Makasini 'o e Siasí

‘O ku ‘omai e tau'atāiná 'e he tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Otuá. Ko e fa'ahinga fakamatata peheé 'e ongo fakatupu puputu'u ki ha taha kuo te'eki ke ne ma'u ha fakamo'oni ki he mo'oni ko iá. Neongo kotoa ia, kapau 'e ha'u ha taha 'o ho ngaahi kaungā'apí 'o mono atu ha lisi 'o ha ngaahi me'a kuo pau ke ke fai (pe 'ikai ke ke lava 'o fai), 'e ngali ongo ia hangē 'oku *si'i ange* ai e tau'atāina fakafō'ituituí.

Ka, 'oku hanga 'e he tauhi 'o e ngaahi fekau 'a e 'Otuá 'o fakatau'atāina' mo'oni koe—tau'atāina mei he ngaahi nunu'a kovi 'o e angahalá mo tau'atāina ke ke ma'u 'a e ngaahi tāpuaki 'oku ma'u 'i he angatonú.

Ka, ko hono maumau'i 'o e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, 'oku fakaiuku ki he pōpula. Ko ha founga 'e taha ke te fakakaukau ai ki he pōpulá ko e mole 'o e tau'atāina ke filí. 'Oku faingata'a ke ke fai ha ngaahi fili lahi 'i ho'ō mo'uí kapau 'okú ke pōpula.

'Oku tau 'ilo mei he folofolá ko Sētane, na'e "feinga ke ne faka'auha e tau'atāina ke fili 'a e tangatá" (Mōsese 4:3) 'i he mo'ui kimu'a 'i he māmaní. 'Oku tau toe 'ilo'i foki na'e 'ikai ke ne ikuna 'a e tau ko iá pea na'á ke kau 'i he faha'i na'e mālohí!

Ko e kongá 'oku faikehé he 'oku kei feinga pē 'a Sētane ke kaiha'asi meiate koe ho'ō tau'atāiná. Kae 'oua te ke manavasi'i. Te ke lava foki mo koe 'o ikuna'i 'a e tau ko 'ení.

KO E MO'UI 'I HE PŌPULÁ

Na'e ako'i 'e Sīsū 'i he Tohi 'a Molo-moná, "kuo pau ke mou le'ō mo lotu ma'u ai pē, telia na'a 'ahi'ahi'i 'a kimoutolu 'e he tēvoló, peá ne taki pōpula atu 'a kimoutolu" (3 Nifai 18:15).

'Oku ongo fakailifia 'a e pōpula ki he tēvoló! Ka, ko e taimi 'okú ke fakakaukau loto ai ki ha fa'ahinga iku'anga peheé, 'oku fa'a lahi 'apē nai ho'ō fakakaukau pē ki he ngaahi iku'anga 'o e fakamaau faka'osí? 'Oku 'i ai mo'oni ha fa'ahinga 'o e pōpula ko 'ení 'oku vave mai. Pea 'oku fa'a pulipulia.

Na'e ako'i 'e Eletā Kuenitini L. Kuki 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "He 'ikai ngata 'i he lava ke ha'isia pe pōpula 'a e kaka'i ki ha ngaahi me'a fakatu'utāmaki mo ma'unimāá, ka ki he ngaahi fakakaukau 'oku fakatu'utāmaki mo ma'unimā 'oku nau tohokaki'i atu mei he mo'ui angatonú" ("Ko e Tangilaulau 'a Selemaiá: Tokanga Telia e Nofu Pōpulá," konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2013).

'Oku faingofua pē ke mahino 'a e pōpula ki he ngaahi me'a 'okú ne ma'unimāá, hangē ko e ngaahi faito'ō fakatu'utāmaki pe nikotiní. Kae fēfē 'a e pōpula ki he anga 'aki e loi? 'I he fo'i loi pē 'e tahá, 'oku faingofua leva ke ma'u koe 'i he tauhele, ko koe pē na'á ke fa'ú.

Kae fēfē hono ma'u pōpula kita 'e he 'ita vavé pe anga 'aki e laú?

Pe, fēfē 'a e *'ikai fakahoko* e ngaahi ngāue faka'aho 'o e mā'oni-oní ('a e lotú, ako folofolá, etc.) 'oku kole 'e he 'Otuá ke tau fakahokó? 'Oku fakaiuku mo ia nai ke mole ai e tau'atāina ke filí?

'Io, 'oku pehé. Ko ha founga 'eni 'e taha ke ke fakakaukau'i ai. Ko e hā 'e hoko ki ha kau sipoti pe kau hiva

kapau 'oku 'ikai pē ke nau toe ako sipoti pe hiva? Talí: 'e mole vave 'a 'enau malava ke fai honau lelei tahá. Neongo he 'ikai hangē 'oku mole ai 'a e tau'atāina ke filí, ka 'oku hoko mo'oni. Ko e taha sipoti pe taha hiva ko ē 'oku 'ikai ke ne pukepuke 'ene taukei ko iá, he 'ikai ke ne toe lava 'o fai ha ngaahi fili lahi fēfē 'i he founga ke faka'anga'i ai e taukei ko iá. 'I he hōloa ko ia e me'a 'oku nau lavá, te nau lava pē he taimí ni ke fai ha me'a si'i ange 'i he me'a ne nau fai kimu'á. Kuo holo e ngaahi me'a ke nau fili aí.

'I he founga tatau pē, he 'ikai mo'oni ke ke lava 'o fai ho lelei tahá ta'e kau ai e takaua 'a e Laumālie Mā'oni-oní. 'Okú ke fie ma'u 'Ene tokoní 'i he 'aho kotoa pē. Ko e taha ia 'o e ngaahi me'afōaki ma'ongo'onga taha te ke lava 'o 'amanaki mo ma'u 'i he mo'ui ko 'ení, pea ko e mo'ui angatonu fakahó ko e founga ia te ke ma'u ai 'a e me'afōaki ko iá.

KO E KUMI 'O E TAU'ATĀINA MO'ONÍ

Na'e ako'i 'e he 'Apostolo ko Paulá, "Tu'u ma'u 'i he tau'atāina 'a ia kuo fakatau'atāina'i ai kitautolu 'e Kalaisí, pea 'oua na'a toe 'efhia 'i he ha'amonga 'o e pōpulá" (Kalētia 5:1). Na'e ako'i 'e he Tu'i ko Penisimaní 'i he Tohi 'a Molomoná, "Pea 'i he huafá ni kuo fakatau'atāina'i ai 'a kimoutolu, pea 'oku 'ikai ke 'i ai mo ha huafa kehe 'a ia 'e lava 'o fakatau'atāina ai 'a kimoutolu. 'Oku 'ikai ke 'i ai mo ha toe huafa kehe kuo foaki 'a ia 'e ma'u ai 'a e fakamo'uí; ko ia, 'oku ou fakamu'amu ke mou to'ō kiate kimoutolu 'a e huafa 'o Kalaisí" (Mōsaia 5:8).

'Oku ma'u 'a e tau'atāina mo'oni 'i he muimui kia Kalaisí. Ko ia, fili ke ke tau'atāina! ■

KO 'ETAU TAFĀ'AKÍ

KO E TALI TONU MO HALÁ

KO E TAIMI NA'Á KU KAU ai 'i ha kalasi filōsefa 'i he ako mā'olungá, na'e ki'i hoha'a 'eku tangata'eikí. 'Oku fehu'ia 'a e me'a kotoa pē 'i he filōsefa, kau ai pe 'oku 'i ai ha 'Otuá. Na'e ako'i kimautolu he'emaui faiakó 'i ha ngaahi me'a na'e fepaki mo e tui fakalotú mo faka'ikai'i 'oku 'ikai ha 'Otuá.

Na'e fehu'i 'i ha sivi filōsefa 'e taha, "Ko e hā kuo tau omi ai ki māmani?" Ko e tali na'e totonu ke faí, koe'uhí ke tau lava 'o ngāue 'iate kitautolu mo ma'u hotau tu'unga 'i he siakale 'o e mo'uí. Na'e 'ikai ke u hiki 'a e talí koe'uhí he na'e 'ikai ko e me'a ia na'á ku tui ki aí.

Ka, na'á ku hiki, "Kuo tau omi ki māmani ke sivi'i pea mo toe foki ke nofo mo 'etau Tamai 'i he Langí 'i 'itāniti pea mo hotau ngaahi fāmilí."

"Oku 'uhinga 'a e faitotonu kiate kitautolú ke te hoko ko e sīpingia 'o e mo'ui angatonú 'i he ngaahi tu'unga mo e tūkunga kotoa pē."

Gordon B. Hinckley, "Stand True and Faithful," *Ensign*, May 1996, 92.

Na'e ui au 'e he faiakó 'i he'ene 'osí pea 'eke mai pe na'á ku 'ilo'i 'a e tali totonu ki he fehu'i. Na'á ku talaange na'á ku 'ilo'i ka he 'ikai ke u tohi ha me'a na'á ku 'ilo na'e 'ikai mo'oni.

Na'á ne 'eke mai pe ko ha tokotaha lotu au pea ko e siasi fē 'oku ou kau ki aí. Na'á ku talaange ko ha mēmipa au 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Na'á ne talamai kuo te'eki ai ke ne 'ilo ha taha ako tui fakalotu kuo lototo'a fe'unga ke ne taukave'i 'ene tuí mo hiki ha fa'ahinga tali pehē.

Na'á ne pehē, "Na'e 'ikai ke u 'oatu ha maaka kakato koe'uhí he ko ho'o talí 'oku 'ikai ko e tali totonú ia." "Ka na'á ku 'oatu ha maaka koe'uhí ko ho'o lototo'a ke hiki e me'a 'okú ke tui ki aí."

Na'á ku fiefia koe'uhí he na'á ku tali 'o fakatatau mo 'eku fakamo'oni pea fakatatau mo e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei 'oku ou 'ilo mo feinga ke mo'ui 'akí. ■

Penisimani M, Silei

—
'E founga fēfē ha'aku lava 'o tu'u ma'u 'i he mo'oni?

1. Fakapapau'i he taimí ni 'a e me'a te ke fai 'i ha taimi 'e fehu'ia ai ho'o tuí (vakai, 1 Pita 3:15).

2. Lotua ha lototo'a ke ke ngāue mo 'ilo 'a e me'a ke ke lea 'akí (vakai, Teutalōnome 31:6; T&F 100:5-7).

3. Ako 'a e folofolá mo e ngaahi lea 'a e kau palōfita 'o onopōnī ke fakamālohia ho'o tuí (vakai, T&F 88:118).

4. Toutou fai ho'o fakamo'oni, 'i 'api pea 'i he lotú, ke ke ako vahevahe 'a e me'a 'okú ke tui ki aí (vakai, T&F 58:6).

MAAMA 'O E TEMIPALÉ

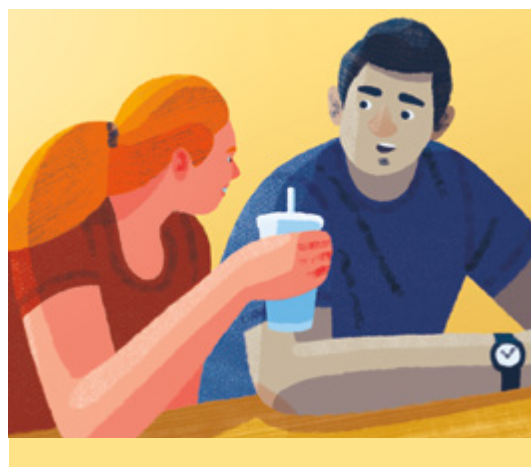
'I HE NGAAHI FA'AHITA'U MĀFANA SI'I KIMU'Á na'e ō e kau talavou homau uōtí 'o heka paiki 'i he mo'ungá. Na'á ku ki'i tailiili koe'uhí he ko hoku fuofua taimí ia. Ko ha taha heka paiki taukei hoku kaungāme'a ko Sēkopé, pea na'á ku palani leva ke ofi ma'u pē ki ai.

Hili ha'ama ki'i mālōlō taimi si'i 'i he tumu'akí, ne mau kamata hifo leva mei he mo'ungá. Na'á ku māmālie ange 'i he toenga 'o e kulupú 'o fu'u mama'o, tautautefito 'i he'eku fa'a tō 'i he ngaahi afe māsílá. Na'e tu'u 'a Sēkope ke tokoni'i au 'i he taimi kotoa pē na'á ku tō ai, peá ma feinga leva ke tulituli hake ki he kulupú.

Na'e mahino 'i he tō 'a e la'áa kuó ma hē. Kuo 'osi ha miniti 'e tolungofulu talu mei he'ema sio fakamuimui taha ki he'ema kulupú, pea kuo faka'au ke fakapo'uli 'o 'ikai ke ma fa'a 'ilo'i 'a e halá. Na'á ku lotu, 'o kole ki he Tamai Hēvaní ha tokoni mo ha lototo'a ke ma kei hoko atu. Peá u pehē leva mo Sēkope ke ma kei hoko atu pē he paikí ki ha feitu'u pau. Na'á ma fakatokanga'i 'i ha'ama afe mai 'i ha tuliki ha me'a fakafiefia na'e 'asi mai—ko e Temipale Draper Utah! Na'e hulungia 'e he maama na'e tapa mei he temipalé homa halá, peá ma lava leva ke a'u lelei mai ki homau kau takí mo e ngaahi kaungāme'a.

Ko e taimi kotoa pē 'oku ou sio ai ki he temipalé, 'oku fakamanatu mai kiate au 'a e nonga mo e tokoni te tau ala ma'u 'i aí. Ko e taimi kotoa pē 'oku ou ongo'i hē ai 'i he kaupō'uli 'a e māmaní, te u lava 'o sio ki he temipalé ke ma'u 'a e maama 'oku ou fie ma'ú. ■

Joel G., Utah, USA

KO HA FAKAKAU-NGĀME'A FO'OU

NA'Á KU TANGUTU 'I HA tēpile ma'u-me'atokoni ho'atā mo hoku ngaahi kaungāme'a fe'unga mo 'eku fakatokanga'i atu ha tamasi'i fo'ou—ko Maikolo. Na'e fili ia ke tangutu mo ha tamaiki tangata lalahi ange, na'a nau kamata ke fakakata 'aki ia. Na'á ku toki 'ilo kimui ko Maikoló na'e tōnounou faka'atamai (autism).

Na'á ku 'eke kia Maikolo pe na'e fie tangutu 'i hoku tafa'akí pea mo hoku ngaahi kaungāme'a. Na'e 'ikai ke ne tali, mahalo pē ko 'ene manavasi'i na'a toe fakakata 'aki ia 'e he kakaí.

Na'á ku fakafe'iloaki ia ki hoku ngaahi kaungāme'a, 'i he 'aho hono hokó. Na'á ku lava 'o tala na'e fiefia 'i he 'ikai ke tukunoa'i ai pē iá. Na'e lahi e me'a ke talanoa kau ki aí. Ko ha taha lelei mo'onil!

Na'á ku lava 'i he 'aho kotoa pē ke tala 'oku hoko ko ha taha fiefia ange. Na'e kamata ke 'amanaki fiefia ke ma'u-me'atokoni ho'atā mo hono ngaahi kaungāme'a. Na'e kamata 'eku tangutu mo Maikolo 'i he ma'u-me'atokoni ho'ataá ke ne fakatupu ha kaungā feohi mahu'inga. Na'e 'ikai ngata pē he'ene tokoni'i 'a Maikoló, ka na'á ne toe tokoni'i foki mo au.

Ko e ongo 'oku ma'u 'i he tokoni'i 'o e ni'ihī kehé, ko e taha ia 'o e ngaahi ongo fakafiefia taha 'i he māmaní. ■

Laura P., Illinois, USA

KĀINGA, 'E LAVA KE FONU
'A E MO 'UÍ 'I HE TUI,

NĒKENEKA,

FIEFIA,

'AMANAKI

LELEI, mo e

'OFA

'I HE TAIMI TE TAU

NGĀUE 'AKI AI E KIHI 'I

TUI MO 'ONI KIA KALAIŚÍ.

Palesiteni M. Russell Ballard,

Palesiteni Le'ole'o 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā,
"Ngaahi Me'a'ofa Mahu'inga mei he 'Otuá," konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2018

Kau Palōfitá: Ko ha Faka'ilonga 'o e 'Ofa 'a e 'Otuá

Fai 'e 'Eletā Ulisses Soares

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Oku ou fie fakamo'oni kiate kimoutolu ko Palesiteni Russell M. Nelson ko e palōfita ia 'a e 'Otuá 'i he māmaní. Kuo te'eki ke u mamata 'i ha taha anga'ofa mo 'ofa 'o hangē ko iá. Neongo 'eku ongo'i matu'aki ta'e-fe'unga ki he uiui'i toputapú ni ke u hoko ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, ka kuó u ongo'i 'i he'ene ngaahi leá mo e fofonga 'ofá 'i he'ene fakahoko mai e fatongiá ni, kuo 'ō'ōfaki au 'i he 'ofa 'a e Fakamo'uí.

'Ikai ko ha tāpuaki ia ke ma'u ha kau palōfita, kau tangata kikitē, mo e kau tangata ma'u fakahā 'i he māmaní 'i he ngaahi 'aho ko 'eni 'oku tau mo'ui aí, 'a ia 'oku nau feinga ke 'ilo'i e finanalo 'o e 'Eikí pea muimui ki a? 'Oku fakafiemālie ia ke 'ilo'i 'oku 'ikai ke tau tuenoa 'i he māmaní, neongo e ngaahi faingata'a 'oku tau fehanganhangai mo ia 'i he mo'uí. Ko hono ma'u 'o e kau palōfitá ko ha faka'ilonga ia 'o e 'ofa 'a e 'Otuá ki He'ene fānaú. 'Oku nau fakahā ki honau kakaí e ngaahi tala'ofa mo e natula totonu 'o e 'Otuá pea mo Sīsū Kalaisí.

'Oku ou fakamo'oni 'aki hoku lotó kotoa, 'oku lea 'a e kau palōfitá 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni. 'Oku nau fakamo'oni kia Kalaisí

mo Hono misiona fakalangi 'i he māmaní. 'Oku nau fakafofonga'i e finangalo mo e loto 'o e 'Eikí pea 'oku uiui'i kinautolu ke nau fakafofonga'i Ia mo ako'i kiate kitautolu e me'a kuo pau ke tau faí ke tau toe foki ai 'o nofo 'i he 'ao 'o e 'Otuá mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí. 'Oku tāpuekina kitautolu 'i he'etau faka'aonga'i 'etau tuí pea muimui ki he'enua ngaahi akonakí. 'Oku fakafiefia ange 'etau mo'uí mo si'i e palopalemá 'i he'etau muimui kiate kinautolú, 'oku faingofua ange ke fuesia hotau ngaahi faingata'a'ia mo e palopalemá, pea 'oku tau fokotu'u ha teunga tau fakalaumālie ke ne malu'i kitautolu mei he ngaahi 'ohofi 'a e filí 'i hotau kuongá.

'Oku ou fakamo'oni 'i he loto mālu'ia kuo toe tu'u 'a Sīsū Kalaisí, 'okú Ne mo'ui pea 'okú Ne tataki 'a Hono Siasí 'i he māmaní 'o fakafou 'i He'ene kau palōfitá, kau tangata kikitē, mo e kau tangata ma'u fakahaá. 'Oku ou fakamo'oni ko Ia 'a e Fakamo'ui mo e Huhu'i 'o e māmaní pea 'e lava ke fakahaofi mo hakeaki'i kitautolu 'i he 'ao 'o e 'Otuá 'ofeiná, 'o fakafou 'iate Ia. 'Oku ou 'ofa mo faka'apa'apa kiate Ia. 'Oku ou fie muimui kiate Ia mo fai Hono finangaló pea hoko 'o hangē ko Iá. ■

Mei ha lea 'i he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2018.

Fāle'i 'i
**São Paulo,
Brazil,** 'i he 'aho
2 'Okatopa 1958.

*Na'e kau hono fāmili ki he
Siasí 'i hono ta'u 6.*

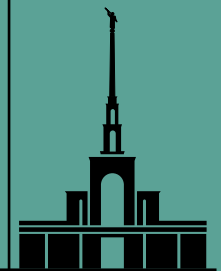
*Ngāue fakafaipekau
taimi kakato 'i he*
**Misiona Brazil
Rio de Janeiro.**

Ako 'i he
**'Univēsití
São Paulo
Pontifical
Catholic**

*(mata'itohi BA he
accounting mo e
economics,
mata'itohi MA he
fakalele pisinisi).*

*Mali mo
Rosana Fernandes
'i he*
**Tempale São
Paulo Brazil**
*'i 'Okatopa 1982.
'I ai 'ena fānau 'e
toko 3 mo e maka-
puna 'e toko 3.*

*Makehe mei he'ene lea
tu'ufonua faka-Potukalí,
'okú ne lea faka-Pilitānia
faka-Falanisē mo faka-
Sipeini foki.*

**Hikinima 'i ko
ha 'Aposetolo
he 'aho**

31 'o Mā'asi 2018

Ko e Tauhí mo e Vahevahé

Mālō e
lelei!

**Ko Lui au, pea
'oku ou fakaulo atu
'eku māmā 'aki 'eku
vahevahe 'a e me'a
'oku ou ma'ú mo e
ni'ihī kehé.**

**Ko ha Motu Lahi mo
ha Fāmili Tokolahi**

'Oku ou nofo 'i ha motu lahi 'i
Tonga. 'Oku 'i ai hoku tuofāfine
'e toko ono mo e ngaahi tokoua
'e toko fā, pea 'oku ou nofo ofi
ki he Temipale Tongá.

1

3

Ko e Vahevahe 'o 'Etau Me'akai

'Oku tō ngoue 'eku tangata'eikí, pea 'oku lahi ai e me'a ke mau kaí. Ka 'oku tokolahi ha kau uitou (kakai fefine kuo mate honau husepānití) mo ha ngaahi fāmili 'oku 'ikai ke 'i ai ha'anau ngoue. 'Oku 'ave leva he'eku ongomātu'á kiate kinautolu ha konga 'o 'emau ngoué. 'Oku ou sai'ia ke ō mo kinauá, ke u tokoni!

2

Ko e Taha Manako he Saienisí

'Oku mau ma'u ha ngaahi 'akau faka'ofa'ofa mo ha fanga monumanu 'i homau motú. 'Oku ou 'i he kalasi fa'a 'i he Lautohi Si'i 'a e Ako'anga Ocean of Light, pea ko hoku manakó 'a e lēsoni saienisí.

4

Ko e Tokoni 'i he Pulu'i Niú

'Oku faka'aonga'i 'e he kau uitou 'oku mau 'a'ahi ki a'e e pulu'i niú ke tafu 'aki e ahi ki he haka 'o 'enau me'akai. Ko e taimi 'oku mau 'ave ai e me'akai kiate kinautolu, 'oku ou fakamanatu ma'u pē ki he'eku ongomātu'á ke 'ave foki mo ha pulu'i niu. 'Oku ou tokoni 'i hono fakaheka 'o e pulu'i niú ki he vēni pea mo fakahifo kinautolu 'i he taimi 'oku mau a'u ai ki he 'api 'o e kau uitoú.

'E FOUNGA FĒFĒ HA'O LAVA KE ULO ATU?

- 'Ave ha me'akai ki ha taha 'okú ne fie ma'u.
- Foaki ha me'akai ki he tākaki 'anga me'akai 'a e koló.
- Foaki ha vala ki he fale 'o e kau hopoatē.

'OMAI HA FO'I FETU'U!

Na'e kole mai 'a Sīsū kiate kitautolu ke "tuku ke ulo pehē ho'omou māmá 'i he 'ao 'o e kakai" (Mātiu 5:16). 'Oku founga fēfē ho'o tuku ke ulo atu ho'o māmá? 'Imeili mai ha la'itā ho'o fo'i fetu'ú fakataha mo ho'o fakamatalá, tā, pea mo e tohi fakangofua 'a e mātu'á ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e Ngaahi Tāpuaki 'o e Tokoní

'Oku foaki mai 'e he Tamai Hēvaní kiate au ha ngaahi tāpuaki lahi 'i he taimi 'oku ou tokoni ai ki he ni'ihí kehé—'ikai ko e tāpuaki 'o e pa'anga ka ko ha tāpuaki 'o e poto mo e 'ilo. 'Oku ou loto ma'u pē ke tokoni mo vahevahe 'a e me'a 'oku ou ma'ū mo e ni'ihí kehé.

Ko ha Lotu ne Tali

Fai 'e Megan Armknecht

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

Ko Kuleisi ko ha kī'i ta'ahine ta'u hiva na'e nofo 'i Hōlani he lolotonga 'o e Tau Lahi Hono II 'a Māmani. Na'e 'osi 'ave 'ene tama'i ko ha taha pōpula 'o e taú.

Hili hono 'ave 'o e Tangata'eikí, na'e tokanga'i leva 'e he Fine'eikí 'a Kuleisi, mo hono ongo kī'i tuonga'ané pea mo ha toko ua na'a nau tokoua 'aki. Na'e tokolahi 'a e ni'ihī ke fafangá kae si'i e me'akai ke fakatotofu 'akí. Ko e me'a pē na'e ma'u 'e honau fāmilí ko ha kī'i me'i mahoa'a, vesitapolo, mo ha pateta.

Na'e tatangi e fafangu he matapaá 'i ha 'aho 'e taha. Na'e muimui atu 'a Kuleisi 'i he Fine'eikí ke vakai pe ko hai. Ko e taimi na'e fakaava ai 'e he Fine'eikí 'a e matapaá, ne tu'u 'i he sitepú ha 'ōfisa Nasi kei talavou. Na'e kamata ke vave e tā 'o e mafu 'o Kuleisi, pea fakamānava loloa. Ko e hā e me'a na'á ne fie ma'ú?

Na'á ne 'eke fefeka atu, "Ko e kakai 'e fiha 'oku nofo 'i he fale ko 'eni?"

Pehē ange Fine'eikí, "Ko au pē, mo 'eku fānaú 'e toko tolu, pea mo hoku ongo 'ilamutu."

Fehu'i ange 'e he 'ōfisá, "Oku 'ikai ke 'i ai hao husepāniti 'i heni?"

Tali ange 'e he Fine'eikí, "Ikai." "Na'e 'ave ia."

Na'e fakasio takai e 'ōfisá he loto falé. "Oku 'i ai ha'a-mou leitō? 'Oku 'ikai ke mau fie ma'u ke mou fanongo ki he ngaahi polokalama mei hotau fili 'i 'Ingilani mo 'Ameliká."

Ne to'o mai leva 'e he Fine'eikí 'a e letioó 'o oange ki he 'ōfisá.

Na'á ne pehē mai, "Ko e fale lahi 'eni," pea toe

fakasioio holo. "Fu'u lahi ki he kakai tokosi'i 'oku nofo hení. Kuo pau ke mou mavahe 'a pongipongi. Te mau fa'ao 'e kimautolu 'a e fale ko 'eni." Na'e tafoki leva ia 'o 'alu.

Na'e 'ikai fa'a tui 'a Kuleisi ki he me'a na'e fanongo ki aí. Na'á ne siofi e fofonga 'o e Fine'eikí 'i he'ene 'ohovalé. Pea tāpuni'i leva 'e he Fine'eikí 'a e matapaá pea lue hangatonu ki he tu'afalé.

Na'e muimui māmālie atu 'a Kuleisi, 'oku tā vave hono mafú. 'E lava nai 'a e sōtia 'o foki mo'oni mai ke to'o honau falé, hangē ko 'ene 'ave 'enau leitō? Ko e hā te nau ala fa'i? "Te nau oó ki fē? 'E founga fēfē ha 'ilo 'e he Tangata'eikí e feitu'u 'e ma'u ai kinautolú?"

Ne tu'u 'a Kuleisi 'i tu'a he matapā 'o e Fine'ikí 'o fakasioio ki loto. Na'e lolotonga tū'ulutui 'a e Fine'eikí 'o lotu. Na'e foki fakalongo-longo leva 'a Kuleisi ki he loto falé kae 'oua ke foki ange 'a e Fine'ikí.

"Oiauē, Fine'eiki, ko e hā te tau fa'i?" Ko e fehu'i ia 'a Kuleisi.

Ne pehē 'e he fine'eikí. "Ko e me'a pē te tau lava 'o fa'i ko e lotu mo falala ki he 'Eikí ke Ne malu'i kitautolu."

Na'e 'ikai ke toe foki mai 'a e 'ōfisa Nasi kei talavou 'i he 'aho hono hokó pe ko e 'aho hoko aí. Na'e 'ikai pē ke toe foki mai! Na'e lava 'a Kuleisi mo hono fāmilí ke kei ma'u pē honau falé.

Na'e 'ilo 'e Kuleisi na'e tokoni'i 'e he 'Otuá hono fāmilí. Neongo na'e te'eki 'osi 'a e taú, ka na'á Ne kei tokanga'i pē kinautolu.

Ke toki hoko atu . . . ■

'Oku nofo e taha na'á ne fa'ú 'i Niu Sēsī, USA.

“Na’e folofola ‘a e Fakamo’uí, “E ‘ikai te u tuku ke tuēnoa ‘a kimoutolu: te u ha’u kiate kimoutolu’ [Sione 14:18]. Ko ‘Ene tala’ofa ‘eni kiate kimoutolu. ‘Oku ou ‘ilo ‘oku mo’oni ‘a e tala’ofá ni. ‘Oku ou ‘ilo’i ‘okú Ne mo’ui.’”

Fai ‘e ‘Eletā Neil L. Andersen

‘O e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá

“*Ngaahi Faingata’a Fakalaumālié*,” Liahona, Mē 2014, 21.

Fai 'e 'Eletā
Joaquin E. Costa
'O e Kau Fitungofulú

MALU'ANGA mei he MATANGÍ

*“Ka ko ia kotoa pē 'oku fanongo kiate aú, 'e nofo fíemālie pē ia, pea 'e 'ata'atā mei he manavahē ki he koví”
(Lea Fakatātā 1:33).*

Na'á ku tupu hake 'i 'Āsenitina. Na'e 'ikai ko ha mēmipa au 'o e Siasí 'i he'eku kei síí. Ka na'e tauhi 'e hoku fāmilí ha Tohi Tapu 'i he'e-mau funga laupapá. Na'e lahi mo 'i ai ha ngaahi fakatātā faka'ofa'ofa. Na'e 'ikai ke fu'u lahi 'emau lau fakatahá. Ka na'á ku manako ke sio 'i hono ngaahi pēsí mo mamata 'i he ngaahi fakatātaá mo e ngaahi talanoá.

Ko hoku manakó 'a e talanoa 'o Noá. Na'á ku sa'ia ke mamata kia Noa, lōmakí, mo e fanga monumanú. Na'á ku sa'ia 'i hono malu'i 'e he 'a'aké 'a Noa mo hono fāmilí mei he matangí.

Na'á ku papitaiso kimui ki he Siasí, mali, mo 'i ai hoku fāmilí pē 'o'oku. Ne fakamatala'i 'e hoku uaiifí, Linei, 'i ha pō 'e taha 'i he efiāfi fakafāmilí 'i 'apí, fekau'aki mo

e faitatau 'i ha ngaahi founa lahi 'o e 'a'ake 'o Noá mo homau 'apí. 'Okú na takitaha 'omi ha malu mei he ngaahi matangi fakailifia 'o e māmaní.

Na'á ku ako ha me'a fekau'aki mo Noa. Na'á ne kei ta'u 10 pē 'i he'ene ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí. Pea 'i he'ene tupu haké, na'á ne mamata ki he ngaahi fai-angahala kotoa 'i he māmaní. Ka na'á ne nofo taau pē. Na'á ne fo'u 'a e 'a'aké ke fakahaofi hono fāmilí. Na'e tokoni'i kinautolu 'e he Tamai Hēvaní ke nau hao.

'Oku tau mamata he taimi 'e nī'ihí ki ha ngaahi me'a fakailifia 'oku hoko 'i hotau māmaní. Ka te tau lava 'o hao mei he afaá. Te tau lava 'o teuteu hangē ko ia na'e fai 'e Noá. Te tau lava 'o fili ke talangofua ki he 'Otuá. Te tau lava 'o 'ai hotau ngaahi 'apí ko ha feitu'u 'oku malu fakalaumālie.

Kapau te tau tui ki he Tamai Hēvaní, he 'ikai totonu ke tau ilifia. Te tau lava 'o ongo'i ha nonga, tatau ai pē pe ko e hā 'a e matangi 'e hoko maí, koe'uhí ko Ia. ■

Kalapu Lau

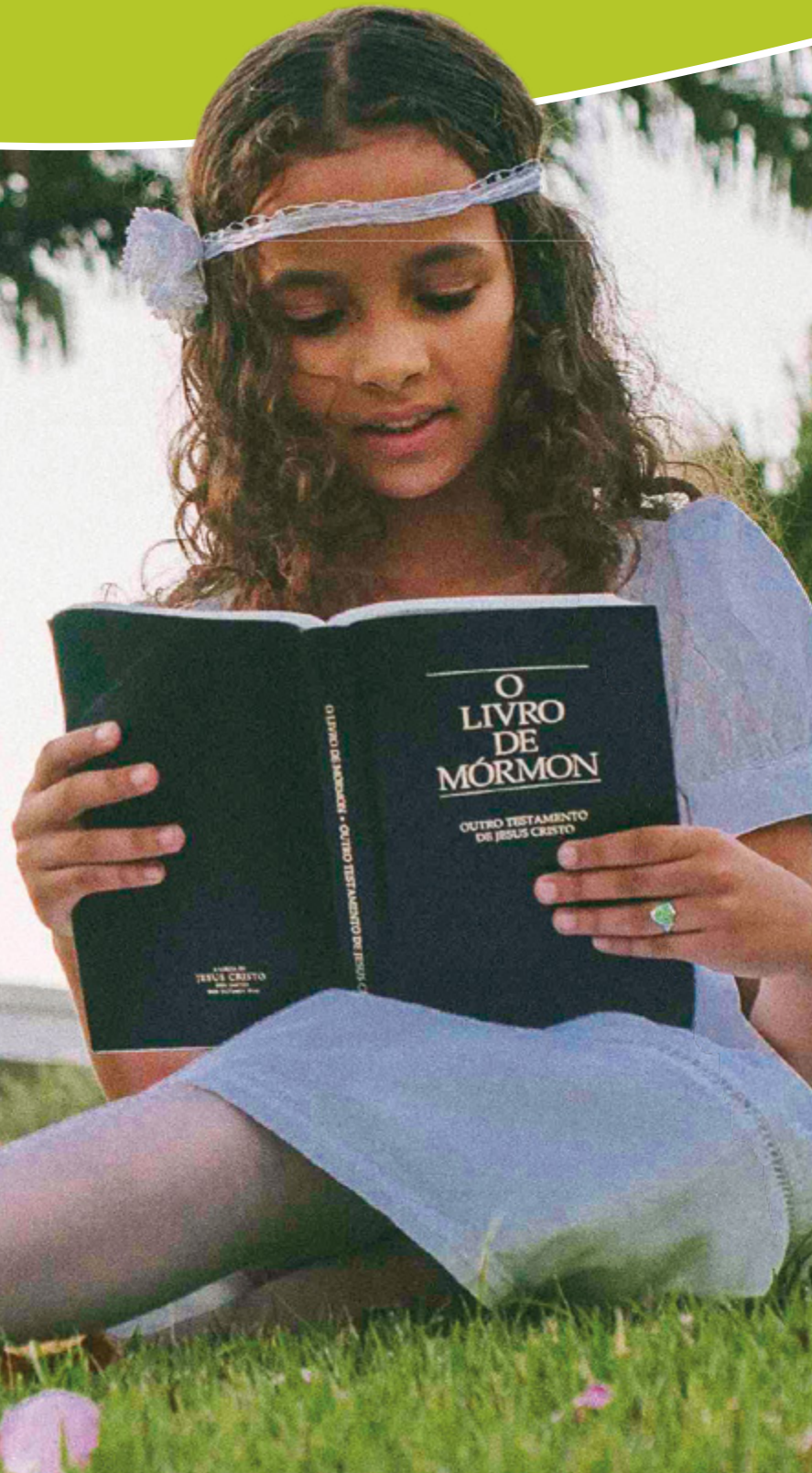
Tohi 'a
Molomoná

KAU MAI 'AKI HONO LAU E TOHI 'A MOLOMONÁ!

Te ke lava 'o lau 'iate koe pē, fakataha mo ho fāmili, pe mo ha kaungāme'a. 'Omai ha la'i tā ho'o lau e Tohi 'a Molomoná pea fakamatala mai ha me'a kuó ke ako pe talanoa 'okú ke manako taha ai 'i he Tohi 'a Molomoná. 'Omi ia 'i he liahona.lds.org (lomi'i e "Submit an Article").

Potufolofola 'o e māhina ní: Mōsaia 2:17

“O ka mou ka 'i he tauhi 'o homou
kāingá, 'oku mou 'i he tauhi
pē 'o homou 'Otuá.”

‘Oku ou sai’ia ‘i he Tohi ‘a Molomoná he ko e tohi mo’oni. Ko ha folofola ia mei he ‘Otuá, pea ‘oku ou tui ki ai.

Joel S. (to’omata’ú), ta’u 8, Mahalasilulā, ‘Initia

Na’e fakatukupaa’i ‘a e fānau Palaimeli ‘i he uooti ko ‘eni ‘i **Ile-de-France, ‘i Falanisē** ke nau lau faka’aho e Tohi ‘a Molomoná. Na’a nau ma’u ha tohi fakamo’oni ‘i he a’usia ‘enau taumu’á!

‘Oku ou sai’ia i’ he talanoa ‘o e mata me’a-hā-mai ‘a

Lihai’ he ‘okú ne ‘ai ke u fiefia. ‘Okú ne ako’i au ke u fai e ngaahi fili totonú ko’e’uhí keu lava ‘o a’u ki he fu’u ‘akau ‘o e mo’uí. Ko e fu’u ‘akau ‘o e mo’uí ko ha fakataipe ia ‘o e mo’ui mo e Tamai Hēvaní, Sīsū Kalaisi mo e kakai kotoa ‘oku ou ‘ofa aí.

Sadie S., ta’u 9, Lusaka, Semipiá

‘Oku mau sai’ia ‘i he Tohi ‘a Molomoná

ko’e’uhí he ‘oku mau ako ai ki he ongoongoleléi pea tautautefito kia Sīsū Kalaisi. ‘Oku mau fakafeta’i ki he ‘Otuá ko e Tohi ‘a Molomoná ko’e’uhi he ‘oku mau ‘ilo ai ko Sīsū Kalaisi ‘a homau Fakamo’uí, pea kuo tokoni lahi ia ki he mo’uí.

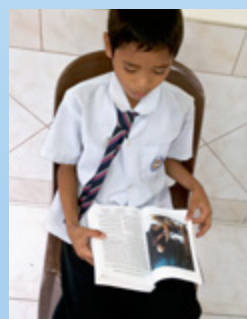
Allfie mo Anna B., ta’u 6 mo e 8, Mahalasilulā, ‘Initia

Na’á ku ‘osiki e tohi talanoa ‘o e Tohi ‘a Molomoná ma’á e fānau kimu’a peá u toki

papitaisó. ‘I he faka’osi ‘o e tohí, ne kole mai ‘eku fine’eikí ke u lotua ‘a e Tohi ‘a Molomoná. Na’á ku ‘osi ongo’i ‘e au ‘i he taimi na’á ku lau aí, ko e ngaahi leá ‘oku mo’oni.

Sean I., ta’u 7, Somaseti, ‘Ingilani

Ko e Tohi ‘a Molomoná ‘eku tohi manakó. ‘Oku ou sai’ia ‘i he sīpinga ‘a Nifái. Ko ‘eku mo’unga’i

tangata ia ‘i he Tohi ‘a Molomoná. ‘Oku mātu’aki talangofua ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá. ‘Oku ou fie hangē ko iá.

Jhetro F., ta’u 10, Iloilo, ‘Otu Filipainí

TĀ FAKATĀTAI E MERCÉ TOUS

Ngaahi Lotu 'i Mui 'i he Siteisí

Fai 'e Emily B., ta'u 12, 'lutā, USA

Ko e taha hoku ngaahi manakó ko ke faiva faka-'Ailisí. 'Oku ou feinga lahi ke ako 'eku ngaahi haká 'i 'api ke u lava 'o mateuteu ke faiva. 'Oku ou tokanga 'aupito ki hono akó, ka ko e taimi 'oku ou 'i mui ai 'i he siteisí 'o teuteu ke faivá, 'oku ou fa'a ongo'i tailiili 'i he mui'i siteisí. 'I he fe'auhi kotoa pē, 'oku ou kumi ma'u pē mo 'eku fa'eé, ha feitu'u lōngonoa ke fai ai ha lotu. Ko e taimi 'e ni'ihiko e tu'a puipuí pe 'i ha loki 'i he tafa'akí. 'Oku ou 'ilo 'oku 'ikai mahu'inga ia ki he Tamai Hēvaní pe ko fē 'oku tau 'i aí, ko e koloá ke tau tui kiate Ia.

'I he'eku faiva faka'osí, na'e 'ikai ke u 'i ai mo 'eku fine'eikí ke fai ha lotu. Na'e talitali ia 'i he ha'ofangá. Na'á ku fu'u tailiili ka na'á ku pehē 'e tatau ai pē pe 'e 'i ai mo au pe 'ikai. Na'á ku mavahe leva mei hoku ngaahi kaungāme'á 'o fai ha lotu. Na'á ku kole ha malu'i 'i he'eku faivá pea ke u lava 'o fai hoku lelei tahá. Na'á ku faiva lelei 'aupito 'i he 'aho ko iá, pea 'oku ou manatu'i 'a e ongo'i nonga na'á ku ma'u 'i he'eku hū atu ki he funga siteisí.

Te tau lava 'o falala ma'u pē ki he Tamai Hēvaní Tatau ai pē pe ko fē 'a e feitu'ú mo e taimí, 'okú Ne fanongo ma'u pē. ■

Christian B., ta'u 7, Hōlani Tokelau, Netaleni

‘I he konga kimu’a ‘o e ta’u ní, na’e ha’u ‘I hoku kaungāme’á ki he kalasi’oku loto mamahi. Na’e ‘i ai ha’ane ngaahi hala ‘i he’ene ngāue fakafiká. Na’á ne pehē, “Oku ‘ikai haku ‘aonga ‘e taha.”

Na’á ku hoha’a ki hoku kaungāme’á, peá u fakamatala ange leva fekau’aki mo Sīsū pea mo e lahi ‘o ‘Ene ‘ofa ‘iate kitautolú. Na’á ku talaange ki ai hono ‘uhingá, ‘oku ‘ikai ke tau ta’e aonga! Peá u hiva ‘i leva e “Fānu Au ‘a e ‘Otuá” ki ai. Na’e mātu’aki sai’ia ai peá ne ‘eke mai pe na’aku ako ‘i fē ‘a e ngaahi me’a ko ‘enī. Na’á ku fakamatala ‘i ange ‘oku ō hoku fāmilí ki he lotú

he uike kotoa pē pea ‘oku ou ako ha me’a lahi kau kia Sīsū ‘i he Palaimelí.

Na’á ne fakamatala ki he’ene fine’eikí ‘i he pō ko iá fekau’aki mo ‘ema talanoá. Na’á ne kole ki he’ene fine’eikí pe ‘e lava ke nau omi ki he lotú mo hoku fāmilí. Ne talaange ‘e he’ene fine’eikí ‘io!

Na’e tangutu hoku kaungāme’á ‘i hoku tafa’akí ‘i he houalotu sākalamēnití he Sāpate ko iá! ‘Oku kau ‘eni mo au ‘i he lotú ‘i he meimei uike kotoa pē. ‘Oku faka’au ke lahi ange ‘eni ‘ene ako mo ‘ene ongomātu’á ki he ongo-ongolelei ‘o Sīsū Kalaisí mei he ongo faifekau’ pea mo ha ngaahi fāmilí kehe ‘i he uōtí.

‘Oku ou ongo ‘i mātu’aki fiefia ‘i he’eku lava ‘o muimui he sīpinga ‘a e Fakamo’uí mo fakafiēmālie ‘i ha kaungāme’a lotomamahi. ‘E tatau ai pē pe ‘e fili hono fāmilí ke nau papitaiso pe ‘ikai, ko e konga lelei tahá ko ‘ene ‘ilo he taimí ni, ‘oku ‘ofa ai ‘a e ‘Otuá mo Sīsū Kalaisi, ‘o tatau ai pē pe ko e hā! ■

Tatau Ai pē Pe Ko e Hā!

Ko 'Ilaisiā mo e Uitou

Fai 'e Kim Webb Reid

Na'e fakatokanga ha palōfita na'e ui ko 'Ilaisiā ki he kakaí, 'e tō ha hongé. He 'ikai ke 'uha, pea 'e 'ikai ke tupu 'a e ngoué. 'I he lolotonga 'o e hongé, na'e inu 'e 'Ilaisiā e vai mei ha ki'i vaitafe. Na'e 'omi 'e he 'Otuá ha fanga manupuna ke 'omi ha me'akai ma'ana. Ka ne iku maha 'a e ki'i vaitafé. Na'e talaange 'e he 'Otuá kia 'Ilaisiā te ne 'ilo ha fefine 'i he koló, pea te ne fafanga ia.

Na'e ma'u 'e 'Ilaisiā 'a
 e fefiné 'oku fai 'ene
 okooko ke tafu ha afi.
 Na'e kole 'e 'Ilaisiā ki ai
 ha me'a ke ne kai. Na'e
 pehē 'e he fefiné 'oku toe
 ha'ane kihi'i me'i maho-
 a'a mo e lolo ke fafanga
 ia mo 'ene ki'i tamasi'i.

Na'e palōmesi ange 'a e palōfitá kapau te
 ne vahevahe ange 'ene me'akaí, he 'ikai toe
 'osi ia. Na'e tui 'a e uitoú ki he palōfita ko
 'Ilaisiā 'o vahevahe ange 'ene me'akaí.

Na'e 'i ai ha me'akai fé'unga,
 'i he 'aho kotoa pē, ke na kai.
 Ko ha mana ia! Fāifai pea puke
 'a e tama 'a e uitoú 'o mate,
 ka na'e fakafoki mai ia 'e
 'Ilaisiā ke toe mo'ui. Na'e
 tāpuekina 'a e fefiné 'i he'ene
 fakafanongo ki he palōfitá.

‘Oku tāpuekina au ‘i he‘eku fakafanongo ki he palōfitá. ■

Te u Lava 'o Tala 'a e Mo'oní

TĀ FAKATĀTAANI E ARRYL STOTT

Fai 'e 'Eletā Mark E. Petersen (1900–84)

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā

TAKI 'E HE KAU PALŌFITA MO'UI

'Oku folofola mā'u pē 'Otuá ki he kakai 'o fou 'i he kau palōfita mo'uí.

Fakamatala 'a e 'ētitā: Na'e pekia 'a Siosefa Fielding Sāmīta 'i Siulai 1972, ko e Palesitēni hono 10 'o e Siasī. Na'e fokotu'u 'a Palesitēni Hāloti B. Lī 'i he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 1972, ko e Palesitēni fo'ou 'o e Siasī. Ko e to'o 'eni mei he lea 'a 'Eletā Ma'ake E. Pitasoni 'i he konifelenisi ko iá.

'Oku 'i ai ha palōfita 'a e 'Otuá . . . 'Oku tu'u fakataha mo ha kau tangata fakalaumālie na'e uiui'i fakalangī ke nau ngāue fakaetauhi he taimi ni mo 'omai ha fakahā fo'ou mei he langī ki he tangata, fefine, pea mo e fānau kotoa 'e fanongó.

Ko e fokotu'u ko ia ha palōfita fo'ou 'oku mātu'aki mahu'inga ia ki he taha kotoa 'oku tui ki he 'Otuá, pea tautautefito ki he taha tui kotoa ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisī. . . .

Ko e taimi kotoa pē 'oku 'i he māmanī ai ha kakai 'o e 'Eikí, 'oku Ne lau ko Hono kakai, 'oku Ne taki kinautolu 'aki ha kau palōfita mo'ui kuó Ne foaki ki ai ha fakahinohino mei he langī. . . .

Kuo 'osi fokotu'u 'eni ha kau tangata fakalaumālie tatau 'i he

kuonga 'o onopōnī. Na'e fakahoko 'eni tu'unga 'i he Fakafoki mai 'o e Ongongolelei 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisī 'i He'ene tangata kikite he ngaahi 'aho kimui ní, ko Siosefa Sāmīta. . . .

Ko e 'Eikí ko ha 'Otua 'o e fetu'utaki, ko ha 'Otua 'o e fakahā, 'o fehangahangai ia mo e tui angama-henī. Ko e 'Otua ia 'o e māmā mo e potó, 'o e 'iló mo e fakamatalá. 'Oku 'ikai ngāue Ia 'i he fakapo'ulí, pe te Ne fakamo'ui ha taha 'i he ta'e'iló. 'Oku fakafalala 'Ene palani kakato 'o e fakamo'uí 'i he fetu'utaki mo ha kakai kuo fakamāma'i.

He ko hai 'e lava 'o lotu 'i he poto kapau 'oku tuku pē 'i he ta'e'iló?

Ko hai te ne lava 'o ma'u ha tui 'oku mahu'inga kae ta'e-ilo ki he 'Otuá?

Pea 'e ha'u mei fē 'a e 'ilo ko 'ení kapau 'oku 'ikai mei he 'Otuá Tonu. . . .

'Oku tō'ohi e fa'ahinga 'o e tangatā ke ako e ngaahi founa 'a e 'Eikí, pea tautautefito 'a 'enau tō'ohi 'i hono tali 'a e fo'i mo'oni, neongo 'oku hōifua ke fetu'utaki mo kinautolu, ka ko 'Ene founa hono fakahokó 'oku fakafou ia 'i ha kau tangata mo'ui fakalaumālie 'okú Ne fokotu'u ko e kau palōfita.

Ko ha sīpinga ia 'A'ana. Ko 'Ene founa ngāue ia, pea kuo te'eki ke Ne liliu ia. 'Oku tatau Ia 'i he 'aneafi, 'ahó ni, pea ta'engata, pe 'oku pehē mo 'Ene ngaahi fongá. . . .

'Oku fakamo'oni 'i he founa mamalu ko e fetu'utaki 'i he langī mo māmanī kuo 'osi fokotu'u 'i hotau kuongá. 'Oku mau fakahā ko e 'Otuá 'oku 'ikai fakamavahe'i ia mei he māmanī.

'Oku 'ikai ke Ne pekia. 'Okú Ne mo'ui.

'Oku 'ikai ke ne kui. 'Okú Ne hangaifofonga mai.

'Oku 'ikai ke Ne tuli. 'Okú Ne fanongo.

'Oku 'ikai ke Ne noa. 'Oku folofola, lelei, ki He'ene kau palōfita mo'uí pea fakafou 'iate kinautolu ki he toenga 'o e māmanī.

'Oku folofola 'a e 'Otuá he 'ahó ni, kiate kimoutolu 'i he founa ko 'ení. ■

Mei he "Another Prophet Now Has Come!" Ensign, Jan. 1973, 116–18. Na'e fakalelei 'i e faka'ilonga leá.

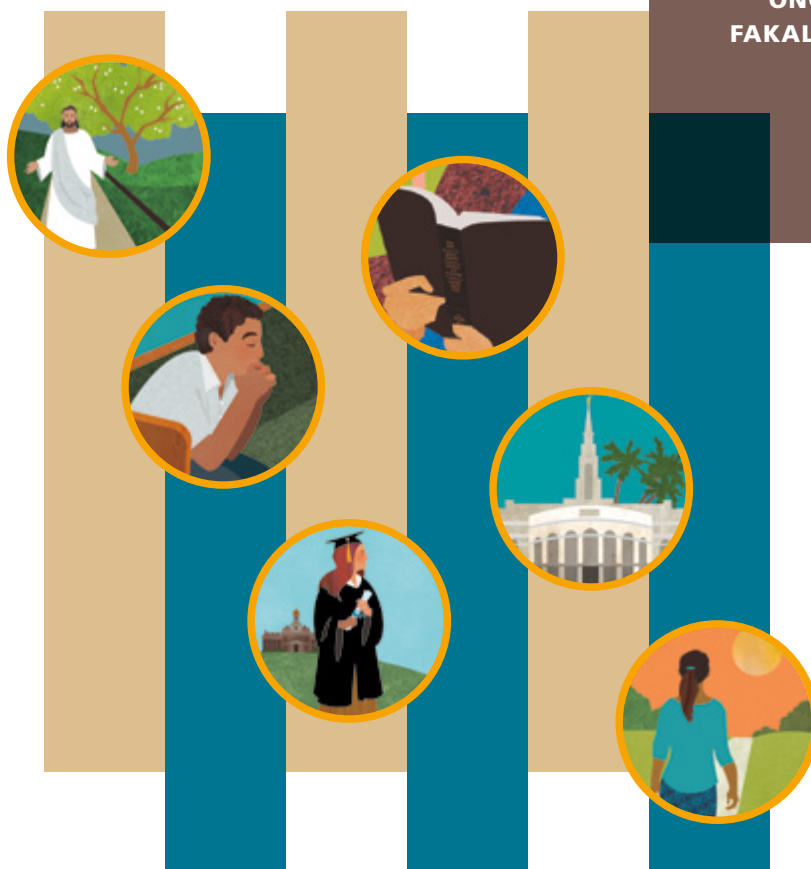

**FIEMĀLIE PĒ: HE KO AU PĒ;
‘OUA TE MOU MANAVAHĒ,
FAI’E LOZANO MORENO**

’I he malū’aki mai ‘a e efiāfi, na’e tu’u tokotaha pē ‘a Sisū ‘i he fonuā ‘o mamata ki hono uta atu ‘e he vakā ‘Ene kau ākongā ‘i he lotolotonga ‘o e tahī. Na’e tuitonu ‘a e matangi kiate kinautolu, pea na’a nau ngāue lahi ‘i he’enua ‘a’aló. Na’e hā’ele mai ‘a Sisū kiate kinautolu ‘aki ‘Ene ‘a’eva ‘i he fukahi tahī. Ko e taimi na’a nau mamata ai kiate lá, na’a nau ilifia.

“Pea lea ange leva ia kiate kinautolu ‘o Ne pehē, “Mou fiemālie; he ko au; pea ‘oua ‘e manavahē.

“Pea ‘alu hake ia kiate kinautolu ‘i he vakā; pea malū leva ‘a e matangi: pea fakatumutumu lahi fakamanavahē ‘a kinautolu.” (Vakai, Mā’ake 6:47–51.)

KAKAI LALAHĪ KEI TALAVOÚ

**FOKOTU'U 'E
ONO KE HAO
FAKALAUMĀLIE AI**

44

TO'U TUPÚ
**NGĀUE FAKATAHA
KE TA'OFI 'A E
TAONAKITÁ**

50, 52

KAVEINGA KI HE
NGAAHI LĒSONI
'A E TO'U TUPÚ

**NGAAHI FEKAÚ:
FOUNGA KE TAU
TAU'ATĀINA AÍ**

60

SIASI 'O
SĪSŪ KALAISI
'O E KAU MĀ'ONTONI
'I HE NGAARI 'AHO
KIMUI NĪ

